

עברנו לקל

ירחון לספרות ולתרבות ■ שנה ז', גל' 37, שבט תשמ"ג, ינואר 1983 ■ 54 שקלים ■ ת"ד 16452, ת"א

■ **שירים:** עוזר רבין; טד יוז; אסא כשר; דוד פוגל; יותם ראובני; אליהוא קידר; טניה הדר; נילי כרמל (פלומין); אמנון זקוב; גינתר קונרט; קרל סנדברג; ענת דברת; יהודה עמיחי; עוזי שביט; מל רוזנברג. ■ **סיפורת:** אסתר ראב; קאמילו חוסה סלה; דוד אלבכרי; ישעיהו אוסטרידן; דינה קטן בן-ציון; טל רובינשטיין; זיניה לארסון. ■ **מסות, רשימות וטורים:** חיים שוהם; עזרא אוריון; נסים רגיואן; יוסי אמיתי; אריאל כהן; דוד מנדלסון; עמוס מגד; אסא כשר; יעל לוטן; אמנון זקוב; דינה קטן בן-ציון; עמלה עינת. ■ **שיחת החודש:** עם דן שביט. ■ **מדורים קבועים:** פנקס ארועים; טור עתון 77; טורים אישיים; אמנות, מוסיקה וקולנוע.

ספר טוב
„הולך“
טוב
עם
ספל
קפה
טוב

קפה **עלית**

העורך: יעקב בסר.

חברי המערכת: שמעון בלס, ששון סומך.
עוזר עורך: עמלה עינת.

מועצת מערכת: יצחק אורבך אורפו, ארז ביטון, גילה בלס, מיכל גוברין, יוסי הדר, א.ב. יהושע, דן פגיס, חיים פסח, יורם קניוק, עוזר רבין, משה רוזנטליס, ש. גיורא שוהם, אנטון שמאס.

עיצוב גרפי: יגאל זורע.

המו"ל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות בישראל – אגודה עותומנית.

בסיוע: משרד החינוך והתרבות, המועצה לתרבות ולאמנות הסתדרות העובדים הכללית, המרכז לתרבות ולחינוך.

המערכת והמנהלה: ת"ד 16452 ת"א, טל' 03-456765.

המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות; המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתבידי אם לא צורפה אליהם מעטפה מבוילת.

סודר והודפס בדפוס "בארי", קיבוץ בארי.

הפצה – "אטלס" בע"מ.

בגליון הזה

שירה וסיפורת

- עוזר רבין; על חטא; שיר; עמ' 8
- טד יוז; לזכור את טהרן; פואמה; מאנגלית; יהודה עמיחי; עמ' 11
- אסתר ראב; ימים ירוקים; התקין לפרס מן העיזבון; אהוד בר-עזר; עמ' 12
- אסא כשר; ווידוי לימים נוראים; כרזה שירית; עמ' 14
- ענת דברת; שירים; עמ' 15
- דוד פוגל; שירים מן העיזבון; הביא לפרס: אהרן קומס; עמ' 17
- קאמילו חוסה סלה; דון חואן; מספרדית; ישעיהו אוסטרדין; עמ' 18
- גינתר קונרט; שירים; מגרמנית; עוזי שביט; עמ' 21
- קרל סנדבורג; שיר; מאנגלית; עוזי שביט; עמ' 21
- יתם ראובני; האהבה אמרה האהבה; פואמה; עמ' 22
- דוד אלכחרי; ליד בית-הדואר; מסרביית-קרואטית; דינה קטן-בר-ציון; עמ' 23
- טניה הדר; שירים; עמ' 23
- טל רובינשטיין; ההיא; עמ' 25
- מל רוזנברג; דרור; שיר; עמ' 25
- נילי כרמל (פלומין); כתב-אישום; שירים; עמ' 31
- זינה לארסון; ליבו המרובע של הכרך; מאנגלית; מרים שטיין-גרוסמן; עמ' 32
- אמנון זקוב; קוורטט (מתוך "Opus Posthous"); מחזור שירים; עמ' 39
- אליהו קידר; שירים; עמ' 49

מסות ומאמרים

- חיים שוהם; ארץ קרובה-רחוקה ב"הנסיכה האמריקאית" לנ. אלוני; עמ' 9
- עזרא אוריון; אתיאסט; עמ' 15
- נסים רגיואן; מזרח, מערב ועוד הבלים; עמ' 26
- יוסי אמיתי; אחוות-פועלים; עמ' 42
- דינה קטן-בר-ציון; שלושה ב"טעמים"; עמ' 48

שיחת החודש

עם דן שביט; לאן יוצא ה"מסע לשבעה קולות?"; יעקב בסר; עמ' 36

מדורים קבועים

- טור "עתון 77"; עמ' 5
- מושיק; קריקטורה; עמ' 5
- המלצות "עתון 77"; עמ' 5
- פנקס ארועים; ענת לויט; עמ' 6
- מוסיקה קלסית; אריאל כהן; עמ' 41
- סדנת היזע; יהודה גור-אריה ונתן יונתן; עמ' 50
- אמנות פלסטית; (על מרסל ינקו); דוד מנדלסון; עמ' 54
- קולנוע; (על פיצקראלדו); עמוס מגד; עמ' 57

טורים אישיים

- אסא כשר; חופש, מוסר, דמוקרטיה; עמ' 51
- יעל לוטן; מארת הזיכרון הארוך; עמ' 52
- אמנון זקוב; תמחיר החכמה; עמ' 59

תגובות

דינה קטן-בר-ציון; עמלה עינת; עמ' 24

ציורים

מרסל ינקו.

חתום על "עתון 77" לשנת 1983

לכבי ת"ד 16452, ת"א

הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77" לשנת 1983

שם ומשפחה _____

כתובת _____ טל' _____

מצורף בזה צ'ק על סך 420 שקל כולל משלוח המשוך על בנק _____

חתימה _____ תאריך _____

החותם עד 31.3.83 מבטיח לעצמו מנוי שנתי במחיר הנקוב כולל משלוח.

12 מזרח מערב ועוד... נסים רגיואן	8 פרס ביאליק שירים: עוזר רבין
9 על נסים אלוני – חיים שוהם	
17 דוד פוגל שירים – פרסום ראשון	36 שיחת החודש עם דן שביט
11 טד יוז פואמה	
12 אסתר ראב סיפור מהעזבון	תמונת השער והציורים שבמדור האמנות (עמ' 54) הם של מרסל ינקו
42 "אחוות פועלים" יוסי אמיתי – מחקר	

עדין מטעם המערכת:

- א. מדור ה"ספרים" של גליון זה הועבר בשלמותו לגליון הבא מחמת קוצר היריעה בגליון הקרוב יזכה הקורא למדור מורחב.
- ב. בגליון הבא נדפס "מפתח כל שירי פוגל", כפי שהתקינו ד"ר אהרן קומס.
- ג. תקון טעות: בגליון 36 נשמטו מתחת לשיר בעמ' 7 הפרטים הבאים: ברטולד ברכט; גלות המשוררים; ספרי סימן קריאה הקבוץ-המאוחד.
- ד. בעמ' 22 בגל' 36 הוחלפה תמונתו של יוסי הדר בתמונתו של ישראל הר. עם שניהם ועם הקוראים – הסליחה.

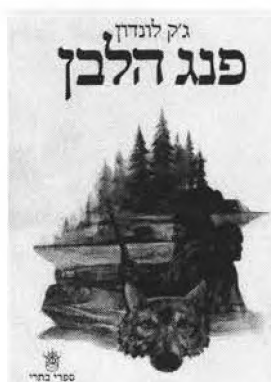
במאמרו של בעז עברון "טכנולוגיה וחירות", שהודפס בגליון הקודם, נפלו הטעויות הבאות:

- עמוד 24:
- עמודה א', פיסקה 2, שורה 8: במקום "התכלית" צ"ל "התכליות".
  - עמודה א', פיסקה 3, שורה 7: במקום ש"טובי" צ"ל ש"הטוב".
  - עמודה א', פיסקה 4, שורה 7: במקום תיכונן" צ"ל "תיכונן".
  - עמודה א', פיסקה 4, שורה 9: במקום "על פיו תבונה פחותה ממנה" צ"ל "על-ידי תבונה פחותה ממנה".
  - עמודה ב', פיסקה 4, שורה 8: במקום "המוצאת" צ"ל "המוצעת".
  - עמודה ב', פיסקה 4, שורה 9: במקום Engineering צ"ל Engineering.
- עמוד 25:
- עמודה א', פיסקה 1, שורה 7: במקום "הניזונים" צ"ל "הניזונים".
  - עמודה א', פיסקה 4, שורה 9: במקום "מן" צ"ל מהן".
  - עמודה א', פיסקה 5, שורה 7: צ"ל "הרציונאליזם הטכנולוגי כשאין הוא נתון" וכי. עמוד א', שורה אחרונה: במקום "תהלכה" צ"ל "תהליכי".

ספרים חדשים בספריית כתר

בספריית "כתר" מגיש בית הוצאה "כתר", ירושלים, מבחר מגוון של מיטב הספרות העולמית, קלאסית וחדשה, וספרות מקור, ובתוכה ספרות יפה, ספרי עיון ומדע, ספרות

מתח וספרות בלשית, מדע-בדיוני וביוגרפיות. הספרים מופיעים באיכות גבוהה של תרגום, של עיצוב ושל הדפסה ובמחיר שווה לכל נפש.

ספרים חדשים שיופיעו בחודשים הקרובים:

הטיית לב – מאת ג'יימס אוסטיין קוקורו – מאת נטסומה סוסקי חילופי מקומות – מאת דויד לודג' כוכב ניוטרון – מאת לארי ניבן

בסידרת ההיסטוריה של ארץ ישראל

- יופיע בימים אלה הכרך "שלהי התקופה העות'מאנית".
- עד כה ראו אור בסידרה:
  - כרך התקופות הקדומות
  - כרך התקופה ההלניסטית ומדינת החשמונאים
  - כרך שלטון המוסלמים והצלבנים
  - כרך שלטון הממלוכים והעות'מאנים
  - כרך המנדאט והבית הלאומי

חפירות הר הבית

מאיר בן דב הספר מסכם, בליווי תמונות ורישומים, ממצאי ארבע עשרה שנות חפירה למרגלות הגדול שבמתחמי הקודש של העולם העתיק. סיפור החשיפה הארכיאולוגית עוקב אחר תולדות ירושלים ובוני הר הבית למן המלך שלמה, הוא ה"קבלן" הראשון בהר הבית, ועד לסולימאן המפואר – הסולטאן העות'מאני בן המאה השש-עשרה לספירה.

גזע אדונים

פראנק הרברט מפיק סרטים מוכשר מגזע בני חם – אדוני שביל החלב, הפיק וביים את ההיסטוריה האנושית. הוא יצר סיפורים להפגת שיעמום של בני גזעו בני האלמוות. כל שקורה וקרה אותנו, בני האנוש, הוא פרקים בסיפורי העלילה הללו. אנחנו שחקנים מהופנטים, ולא ידענו שכל מלחמותינו, מריבותינו ומעשי האכזריות שביצענו, הופקו על-ידי הצוות שלו כדי לשעשע את בני גזעו שברחבי היקום.

ספר החול

תורחה לואיס בורחס קובץ חדש של סיפורים מאת גדול סופרי ארגנטינה ודרום אמריקה. הקובץ מעלה בחדות את כל קסמי סגנונו המיוחד של בורחס: עולם דמיוני ומוזר, חופשי מחוקי הזמן והחלל. עולם מטאפורי המוסווה להפליא בנושאי המציאות. בורחס עצמו מיחס לספר חשיבות מיוחדת. "אם מכל כתבי היה עלי להציל אחד בלבד, הייתי מציל את סיפור הקונגרס" (הסיפור השלישי בקובץ).

אבלה – תעלומה ארכיאולוגית ברמנט ומ. ויצמן

ספר מרתק על גילוי ארכיאולוגי שהסעיר את עולם המדע – גילויה של אבלה, עיר ממלכה קדומה בת חמשת אלפי שנה ששכנה בצפון סוריה. המחברים – עיתונאי וארכיאולוג – מתארים את הממצאים המרעישים שתרכמו להבנת המזרח הקדום ואת פענוח הארכיון המלכותי העצום של אבלה. הספר עודכן עבור המהדורה העברית.

כתר בית היוצר לספר הטוב

ייעתון 77, מצטרף למברכיו של אהרן אמלמלד, חתן פרס ישראל לספרות לשנת תשמ"ג; סיפור מפרי עטו ודברים עליו יופיעו באחד מהגליונות הקרובים.

מלחמה זה עניין כלכלי

מלחמה זה ענין כלכלי, ככה אני חושב בראש החקלאי שלי — אמר — המחסנאי השליף לרגליו פריטי ציוד, החתימו על טפסים צהבים — מלחמה זה ענין שלהם, לא שלי, אבל גם של מי ש הלך במלחמה, הוא כמו השקיע את עצמו בכורסת האדמה, הכפיל את ערפה, היא הלכה והשמינה, תפחה כמו פגר של בהמה, עכשיו היא שנה יותר, כמו שאמרתי, מלחמה זה ענין כלכלי, ענין שלהם, לא שלי. — שלף טיים, הרטיכה על לשונו החרוצה, הרין אצבעות פסנתרן מהירות על פיסה החלצה, וכשלא מצא השקיען בכיסי מכנסיו ומשה קפסת גפרורים ריקה.

המחסנאי העביר לו מבעד אשנב מסרג וצר אם 16 משמן. — גם המשפחה מקבלת את החלק שלה מן העוגה הלאומית. — ישב על אחוריו, דחס פריטי ציוד בשק, התקין את רצועת הרובה בתח הקדמי, אחר כך בתח האחורי — ככה אני חושב בראש החקלאי שלי: מי שהלך ב-56, מי שהלך ב-67, מי שהלך ב-73, מי שהלך ב-82, מי שילך ב- — — — כלם משפחה אחת, אב, בן, נכדים, יבואו נינים, וכל העתיד בפיס. הנירות עולים, האדמה תופחת, והמשפחה מסדרת לכל החיים. כמו שאמרתי: מלחמה זה ענין כלכלי, לא שלי — ינק אריר מסיגריה ריקה, ירק סיב טבק שדבק בקצה לשונו. העמים שק על גבו. נטל אם 16 וכמו אמד את משקלו — מלחמה זה לא ענין בשבילי, פי האדמה הנפוחה כמו פגר של בהמה תתפוצץ ואז הסרחון — אצבעותיו שקעו בשערות ראשו — כך אני חושב בראש החקלאי שלי — בטל בהנף יד, הלך ונמוג.

יעקב בסר

קורא יקר!

בגליון הקודם הבטחנו לך להתמודד עם הבלתי-אפשרי כמעט, ולהפוך את עתונתנו מדו־ירחון לירחון. אנו מקווים, שאתה ער לאחריות שנטלנו על עצמנו. נצליח בה רק אם גם אתה תטול על עצמך חלק מנטל זה — כל מנזי חדש, תשלום דמי-מנוי בזמן, תגובה על חומר שמתפרסם, המלצה על העתון באזני קרוביך וידידיך וחבריך לעבודה — עשויים לעזור לנו לבסס את הירחון, לעשותו מעניין יותר ולשמור על רמתו הגבוהה. תמצא בגליון זה ובגליונות הבאים, מדורים חדשים ושינוי קל בקונצפציה הכללית. נשמח לקרוא ולשמוע את הערותיך בעניין.

י.ב.

זה לא מזכיר לך שום דבר!?

בשיחה שהיתה לי עם סטודנט, בן עדות המזרח, אמר לי: "אל תדאג, עוד מעט אנחנו, עדות המזרח, נחליף את שלטון הליכוד ונקים כאן משטר לאומי-סוציאליסטי קיצוני." בתדהמה שאלתי אותו: "זה לא מזכיר לך שום דבר? שום דבר מן ההיסטוריה...?!" "לא!" ענה האיש. בחושבי על דבריו של הסטודנט הזה קשה לי לנחש אם משמעות צלבי הקרס היא שהאשכנזים הם נאצים, שהנאצים צדקו, או שעדות המזרח מתכוונות להשלים את מלאכת הנאצים כלפי יהדות אשכנז. יותר קל לקבוע שמעשה זה נגרם על ידי צירוף של יאוש, השפלה וחשיבה לקוייה. אך ברור מעל לכל ספק שלא רק האשכנזים, אלא גם עדות המזרח, נכשלו בתפקיד הלאומי החשוב ביותר: מיזוג העדות. כישלון זה מוכיח את האבסורדיות של כל תוכנית פוליטית המושתתת על הרעיון שערכי השטחים ואנחנו נהיה מסוגלים לחיות ככני-אדם במסגרת של חבל ארץ אחד.

פרופ' הנס קרייטלר

המלצת עתון 77 *

- דן מגיס: מלים נרדפות; הוצ' הקבוץ המאוחד; 1982.
- יהודה עמיחי: שעת החסד, שירים; הוצ' שוקן; 1982.
- ברטולד ברכט: אמא קוראז' וילדיה; הנפש הטובה מסצ'וואן, מחזות; תרגם: שמעון זנדבנק; הוצ' עם עובד; 1982.
- יוסל בירשטיין: המוטבים; הוצ' הקיבוץ-המאוחד; 1982.
- הפרח הכחול: תרגם, ליקט והעיר: שלמה טנאי, הוצ' דביר; 1982.
- ברנרד מלמוד: פרקי חיים של דובין; מאנגלית: אהרון אמיר; הוצ' עם עובד.
- פרידריך טורברג: הנני אבי; מגרמנית: נילי מירסקי; עם עובד; 1982.
- גוסטאב לנדאוואר: כתבים ומכתבים; מבוא ואחרית דבר: אברהם יסעור; הוצ' אלף; 1982.
- מרגרט דרבל: ריחיים; מאנגלית: יותם ראובני; הוצ' שוקן; 1982.
- יצחק בן-מרדכי: עניינים משפחתיים; הוצ' אגודת הסופרים העברים בישראל; יחדיו; 1982.
- שלום רצבי: בפינה שאני; שירים; הוצ' הקיבוץ המאוחד; 1982.
- אהרון שבתאי: חמור; שירים; הוצ' עקד; 1982.
- מנחם ענברי: משולש על הירדן; הוצ' כנה; 1982.
- נורית גוברין: מאופק עד אופק; חייו ויצירתו של ג. שופמן; הוצ' יחדיו; אורי שהם: המשמעות האחרת; הוצ' מכון כץ לחקר הספרות העברית, אוניברסיטת ת"א; 1982.
- גרשון שקד וירון גולן: חיים על קו הקץ; הוצ' הקיבוץ המאוחד; 1982.
- גילרמה פיגורמו: השועל והענבים; מחזה; תרגם: ישעיהו אברך.
- מישל טורנייה: שר היער; תרגום: אהרון אמיר; הוצ' שוקן; 1982.
- נטליה ופסי מיכאלס: אבי שלמה מיכאלס; הוצ' הקיבוץ-המאוחד; 1982.
- אהוד בן-עזר: המחצבה — מהדורה חדשה; הוצ' עם עובד; 1982.
- ספר "עקד" — 25 שנה להוצאה.

• לאחר הפסקה חזר מדור המלצות הקבוע. רוב הספרים המומלצים יזכו להתייחסות ביקורתית בגליונות הקרובים. המדור מתייחס רק לספרים המגיעים למערכת.

יערה בן-דוד, "חיוג לילי". שוחחו על הספר שלמה טנאי, איתמר יעוד-קסט וירון גולן. אורחי הערב היו המשוררים סמיח אל-קאסם וציפי שחרור וכן הזמרת עירית בולקא. מוסיקה מתקופת הבארוק והרנסאנס ניגנו אבי קלוגר בחליליות ואורלי לבן בגיטרה. הינחתה ציפי שחרור. תערוכת קולאז'ים מעשה-ידיה של המשוררת נפתחה באותו ערב בגלריה.

מוזיאון תל-אביב הכין תערוכה מקפת ליצירותיו של הצייר אדולף גוטליב, מחלוצי האקספרסיוניזם המופשט. התערוכה כוללת מאה ועשרים תמונות משל הצייר האמריקאי, ומכסה תקופת יצירה משנת 1925 ועד סוף חיי האמן בשנת 1974.

בימים אלה חזר ומעלה תיאטרון "הבימה" את "אופרה בגרוש" והפעם בכימויו של דוד לוי. מחזה מוסיקלי זה שכתב ברטולד ברכט. על-פי המחזה הפולקלוריסטי האנגלי "אופרת הקבצנים" משלהי המאה הקודמת. הועלה אצלנו לראשונה בשנת 1931 בתיאטרון "האהל". מאז הועלה פעמיים בתיאטרון "הבימה" ופעם אחת בתיאטרון חיפה בכימויו של עודד

יצחק ויינגרטן. עוד טען הסופר כי "השתלטות" מידע פסיכולוגי על הכותבים, עלולה להוליך אותם בעתיד אל פרשת דרכים, ואולי אף "תצמצם עוד יותר את שטח המרעה שלנו..."

לרגל הופעת קובץ שיריו של יעקב כסר "מאחורי ההריסות", התקיים ב-28 בנובמבר ערב ביצוותא' תל-אביב. בשיחה השתתפו: עודד רבין, שמעון בלס ואיתמר יעוד קסט. הסופר א.ב. יהושע, שאמור היה לקחת חלק בדיון, נאלץ להסתפק במכתב, בו כתב בין השאר: "יעקב כסר, אולי אינו 'כוכב עליון' בשמי השירה שלנו, ואיני יודע אם כבר הלחינו משיריו פזמונים, אולם כאשר אני מסיים לקרוא מבחר שיריו זה, המרכז עבודת משורר לאורך עשרים שנה, אני מבין שבחצר הספרות שלנו עומד עץ חזק, עץ רב ענפים, אשר צמח בשקט ובהתמדה וכבש את מקומו". בקטעי פנטומימה הופיע חנוך רוזן, את קטעי השירה והנגינה ביצעו יעל גרמן, טלי פלד ותניר שקד. הינחה את הערב המשורר אייל מגד.

בגלריה עמליה ארבל בתל-אביב נערך ב-25 בנובמבר ערב לרגל הופעת ספר שירה הראשון של

כמפגש בין סופרים ומורים לספרות שנערך ב-24.11.82 בבית-הסופר בתל-אביב, שוחחו על "מוסר לוחמים בראי הספרות" דליה רביקוביץ, יצחק אורפז, רוני סומק והמורה שרה שמן. המשוררת בת-שבע שירף קראה קטעים ואברהם הגורני-גרין הינחה את הערב. מפגש זה משקף את התסיסה שהתעוררה בקרב רבים מאנשי-הרוח מאז תחילת המלחמה בלבנון. סופרים ומשוררים הירכו לגייס את המילה הכתובה מתוך כוונה להשפיע על המצב הסכוכ שנוצר בעטייה של מלחמה זו. באחת ההפגנות של אנשי-הרוח, שנערכה מול משרד הביטחון, אמרה, כזכור, דליה רביקוביץ לכתב הטלוויזיה, כי זו לה פעם ראשונה לשאת כרוזה בהפגנה פוליטית.

חופש הביטוי היה נושא לדיון שנערך בבית-הסופר בתל-אביב בשנים-עשר לדצמבר, בהשתתפות פרופ' אסא כשר, הסופר משה שמיר ופרופ' יהודה פרידלנדר. יושב ראש הסופר אהרון מגד. הדיון שאמור היה להתמקד בחופש הביטוי ובענין הצנזורה גלש אל התחום הפוליטי. פרופ' כשר אשר שלל בדבריו כל התערבות בחופש הביטוי של הפרט בכל זמן ובכל מקום. קימס כנגדו את משה שמיר, שראה בהם קריאה גלויה לאנרכיה נאיבית. פרופ' פרידלנדר ניסה לאחוז בשני הקצוות: לטענתו התערבות ממסדית בחופש הביטוי של הפרט אינה כהכרח סימן למשטר טוטאליטארי המוקצה מחמת מיאוס, וכי במקרים מסויימים ניתן לראות בהתערבות כזו מגמה חיובית להכוונת הפרט... עמוס עוז שאמור היה ליטול חלק בדיון, ביטל את השתתפותו ברגע האחרון.

גם בגלריה "רדיוס" התקיים ב-6 בינואר דיון בנושא התיאטרון הפוליטי — "תמונת מצב נכון לעכשיו". נטלו בו חלק: ד"ר אבי עוז, ראש החוג לתיאטרון באוניברסיטת תל-אביב, ד"ר שוש וייץ מבקרת תיאטרון והמחזאים הלל מיטלפונקט ויהושע סובול.

במסגרת התערוכה "תגובה גלויה על המלחמה האחרונה" שנערכה בגלריה "רדיוס" בלב דיזנגוף, התקיים מפגש בו נשאו דברים וקראו שירים בנושא המלחמה: פרופ' אסא כשר, ד"ר מנחם פרי שקרא משיריהם של חיים באר ומאיר ויזלטיר, יאיר הורביץ, יצחק לאור, אשר רייך, יוסף שרון ושמירה אימבר שקראה את שירה של דליה רביקוביץ. מנהלי הגלריה אף שלחו גלויות אל אמנים ואנשי-רוח בהן התבקשו הנמענים להביע את דעתם על המלחמה בלבנון. בין אלה שהגיבו על הגלויות: גד אולמן, מיכה ברעם, יאיר גרבות, דוד טרטקובר, רן שחרור, רות שלום, ציונה שמשי, נתן זך, נתן יונתן, ע. הלל, יצחק אורפז, נתן שחם, עקיבא נוף, יהונתן גפן, גילה בלס, משה שמיר, עודד פיינגרש ועוד רבים אחרים. חלק גדול מן התגובות ניתלו על קירות הגלריה כחלק אינטגרלי מהתערוכה.

פרס ביאליק מטעם עיריית תל-אביב הוענק השנה לנסים אלוני ועוזר רבין (ספרות יפה), לפרופ' אפרים אורבך ופרופ' נחמה ליבוביץ (חכמת ישראל). נסים אלוני זכה בפרס על יצירתו הספרותית-דרמטית עד היום, המשורר עודד רבין על ספרו "הולך סוכך הולך", שהוא כינוס שיריו עד כה. פרופ' אפרים אורבך על המהדרה החדשה של ספרו "בעלי התוספתות" ועל פועל חייו במחקרים בספרות חז"ל, ופרופ' נחמה ליבוביץ זכתה בפרס על מפעל חייה כפרשנות המקרא. בועדת השופטים לפרס ביאליק לספרות יפה ישבו: אריה ליפשיץ, ד"ר שמעון בלס ופרופ' חיים שוהם. לחכמת ישראל: ד"ר מנוחה גילבוע, פרופ' שרה וילנסקי-הלר ופרופ' דב לנדאו.

כזכות הפסיכולוגיה העשויה לעזור בהבנת טקסטים ספרותיים ולהמציא הסברים לתהליך הפיכתה של יצירה ספרותית לקלאסיקה — דיבר הסופר א.ב. יהושע בערב שנערך במוזיאון ישראל ב-15 בדצמבר לרגל הופעת ספרו "גרושים מאוחרים". נושא הדיון בערב היה: ספרות, אמנות ופסיכולוגיה ובו השתתפו: ד"ר לילי רתוק, מהחוג לעברית באוניברסיטת תל-אביב, פרופ' יהודה פריד, מנהל בית-חולים יום ברמת-חן, וד"ר דבורה שרייבוים, פסיכולוגית ראשית בבית-חולים "שלוותה". קטעים מן הרימון קרא השחקן

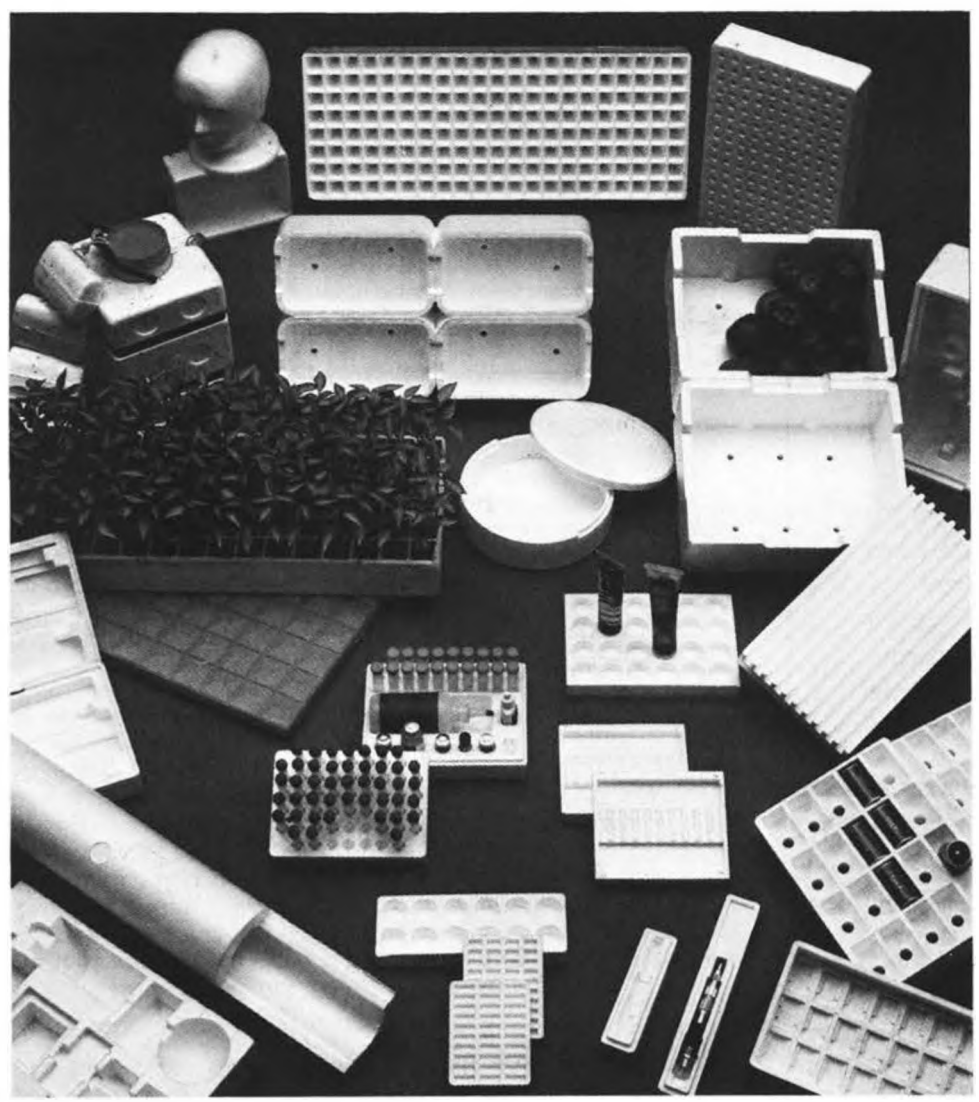
קל-קר עין-כרמל

kal-kar ein carmel

טל: 04-942171

קל-קר

מוצרי פוליסטירן מוקצף
לבניה, חקלאות, קמפינג, אריזות, בידוד

קוטלר. את תפקידו מקי סכינאי גילם אז אריק לביא. בהצגה הנוכחית של "הבימה" נכנס אל נעליו של מקי סכינאי השחקן גדעון זינגר, אשר בשנים האחרונות לא נראה בביצוע תפקידים רפרטואריים. לצידו משתתפים ששון גבאי, רבקה גור, רפאל קלצ'קין, רזיה ישראלי מי שהיתה "הזונה הגדולה" של חנוך לוין, ועוד סוללה של עשרים ושמונה שחקנים. את לחניו הידועים של קורט ווילד עיבד פולדי צעמן. לכל מי שנוהג להשוות בין הצגות כחול-לבן לבין הצגות המופקות בלונדון, ראוי להזכיר כי "אופרה בגרוש" הועלה בקיץ 82 מעל בימת "הנשינל תיאטר" בלונדון, במיסגרת פסטיבל התיאטרון שמתקיים שם מדי שנה.

● לפני כשש שנים העלה "הקאמרי" את "אקווס" על-פי מחזהו של פיטר שפר ובכימויו של האנגלי פיטר גיימס. כשבאמצעות התפקיד הראשי של הילד המאוהב בסוסו עד כדי טירוף, התגלה לקהל הישראלי כשרונו של מי שהפך מאוחר יותר לכוכב "אסקימו לימון" — יפתח קצור. בימים אלה מעלה "הקאמרי" מחזה נוסף משל שפר — "אמדאוס". מחזה זה המוצג זה שנה ובהצלחה רבה מעל כמות שונות באנגליה ובאמריקה, עוסק בסיפור חייו של מוצרט, מתוך נקודת ראותו של יריבו סאליירי, אשר יש טוענים כי אף ניסה להרעיל את הקומפוזיטור המהולל. את "אמדאוס" הישראלי ביים היו קיילוס. משתתפים בהצגה: עודד תאומי שזכה ב"זרד הכסף" על משחקו בהצגה "טוב", מיכאל ורשוניאק, אלברט כהן, אורי לוי ואחרים. על-אף שהמבקרים הירבו לחשוף נקודות תורפה הן במחזה, הן במישחק והן בעבודת הבימוי שנטען כי הועתקה מההפקות הוותיקות, ממלאה בהצגה את האולם בצופים שרויים ממנה נחת...

● שוויק אינו "יורד מהכותרות". שנה אחרי שתורגם מחדש סיפורו של החייל הציני האמין, נכנס אל נעליו שחקנה הותיק של "הבימה הקלה" — גדי גיל. גיבורו של יוסלב האשק עלה לראשונה על הבימה העברית ב-1935, כאשר הומצו בידי מאכס ברוד והנס ריימן. בין השחקנים שהבליטו את עוצמתו הסאטירית-קומית של חייל כל המערכות — מאיר מרגלית וז'ל ויעקב בודו. את עלילות "החייל האמין שוויק" ביימה הפעם עדנה שביט-גל.

● מסיבת יום-הולדת לחברת התקליטים העבריים הראשונה "הד ארצי", נערכה בחודש נובמבר ע"י תחנת "גלי צה"ל" כמועדון "צוותא" בתל-אביב. נטלו בה חלק זמרים רבים שביצעו כמה מהשירים המפורסמים ביותר בזמנם, ופזמונאים ומלחינים שסיפרו אנקדוטות וזכרונות על התקופה. בין הזמרים היו זמרות ותיקות ששיריהן הראשונים הוקלטו ב"הד ארצי", במהירות 78: שושנה דמארי, יפה ירקוני, ולצידן אמנים שהתקדמו עם קצב הזמן והתקליט — אילנית, שולי נתן, הדודאים, שייקה אופיר, הכל עובר חביבי, אבי טולדנו, שלמה ארצי ואחרים. כמה הרבנים שכבר התפרקו מזמן התאחדו במיוחד לערב זה, וזמרים מפורסמים מהעבר ששנים אינם מופיעים עלו לבמה כדי לשחזר את שיריהם המפורסמים, ביניהם מרים אביגל ("בדרך לתבור"), "שוככי ציון" ואחרים. בין המרואיינים והמספרים — מלבד כמה מהאמנים — שהיו קשורים ב"הד ארצי" בשירים והקלטות: שאול ביכר, יוסף הדר, אליהו הכהן ומנכ"ל החברה מאז היווסדה — זאב לוין. הינחה את המסיבה — שמואל שי.

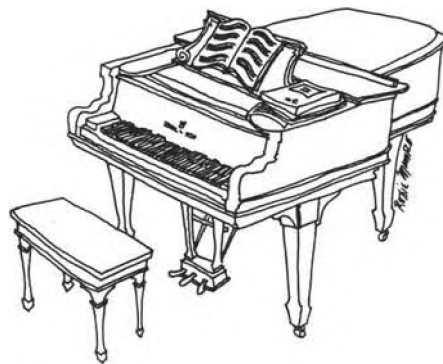
● מורים ראווה עשוי להמצא "אשם" ביהדותו. "עד כה נמצא ראווה מ'שוחזר מחוסר הוכחות" — כך טען הפסנתרן אריה ורדי כראיון ברדיו. ב-7 בדצמבר, ניצח אריה ורדי על התזמורת הסימפונית ירושלים, שניגנה לפני בני-נוער את צלילי "עולמו של מוריס ראווה". את הזיקה ליהדות של ראווה, חשף ורדי לאחר שסיפר כי במיסגרת הקונצרט, הושמעו שני לחנים שכתב הקומפוזיטור הצרפתי למלל בשפה האידית, את קטעי המלל שרה נירה רבינוביץ. הפנטומימאי ג'וליאן שאגן השתלב אף הוא בצלילי הבלורו.

● השחקנית חנה מרון, אשר לפני כשנה וחצי לערך ויתרה על "קביעותה" בתיאטרון "הקאמרי", מתוך רצון לפתח קריירה תיאטרונית עצמאית, עשתה מאז רבות

למימוש דרכה החדשה. כך למשל הופיעה בתפקיד ראשי בהצגה "מרי סטיוארט" לצידה של מרים זוהר בתיאטרון הלאומי. בראשית חודש דצמבר התארחתה חנה מרון בסניפונייטה הישראלית באר-שבוע, בסידרה של חמישה קונצרטים, בהם תפסו קטעי-פרוזה חלק מרכזי במירקם המוסיקלי. מרון קראה קטעים מ"משא אהבתו ומיתתו של הקורנט כריסטוף רילקה", יצירתו של המשורר הגרמני ריינר מריה רילקה — בעברית, ו"פאסאד", פואמה שכתבה אדית סיטול למוסיקה של וולטון — באנגלית. על תזמורת הסינפונייטה, שליוותה את קריאתה של מרון, בין היתר במוסיקה מאת הינדמית וטלמן, ניצח מנהלה המוסיקלי מגדי רודן.

● להקת הבאלט של שטראסבורג הגיעה לארץ בסוף חודש דצמבר. הלהקה מונה ארבעים וחמישה רקדנים, וכהרכב זה הופיעה בשלוש הערים הגדולות, בבצעה ארבע יצירות: "פרימאורה" למוסיקה של וודריגו ו"ציפורים נדירות" למוסיקה של הנדל ובנדטו מארצ'לו. את הכאורוגרפיה לשתי יצירות אלו הכין הקובני אלברטו מנדו. שהצטרף אל הלהקה כביקור זה, כמו-כן ביצעה הלהקה יצירות משל ג'ורג' באלנשיין — "ארבעת הטמפראמנטים" למוסיקה של פול הינדמית, ושל סדז' ליפאר "דומיאו ויליה" למוסיקה של צ'ייקובסקי.

● הלל מרקמן, מנהל להקת הבלט הישראלי הקלאסי, עושה זה חודשים להקניית ערכיה של אמנות זו לקהל שטרם זכה לכך. ב-9 בדצמבר ערכה הלהקה מופע חגיגי בתיאטרון "הבימה". שבוע לפני כן הופיעה הלהקה לפני בני-נוער באשרוד עם הרפאטואר הישראלי חדש. שכלל את הריקוד "נשף הסיום" למוסיקה של שטראוס, את הריקוד הצלילי הסולפידות של שופן ואת "ללא שם" לפי מוסיקה של מאהלר. רקדני הלהקה שהתאמצו להתעלם מצליל פצויה הגרעינים שליווה את הופעתם, התקשו להתעלם מתפוח נגוס שהושלך אל הבמה, בעיקר לאחר שהחליקה עליו אחת מסולניות הלהקה — נעמה ידלין.

● זובין מהטה מכשיר דור המשך. אולי אין זה מקרי שמהטה הסמיך את מועד חגיגת הקונצרטים לזכרו של הוברמן, למועד פתיחתה, לראשונה בארץ, של סדנה למנצחים צעירים. במסגרת הסדנה הועבר השרביט מיד ליד, ואת האינטרפרטאציות "הירוקות" ליצירות נכסי צאן-ברזל של הרפרטואר הקלאסי, ביצעו נגני התזמורת הפילהרמונית. "סדנת הניצוח" — כתב חנוך רון — "הפכה לתיאטרון של טעויות, ואפילו כשתיאטרון זה היה רע, הכמאי והשחקן הראשי על הבמה היה זובין מהטה. הטקסט היה מזויף, העבודה בלתי אמינה — וחמשת הצעירים שנבחרו לסדנה הפכו למאיוונות כשהמאסטר מושך את החוטים מן הצד".

● במוזיאון תל-אביב התקיים ב-5 בדצמבר קונצרט לכבוד יום הולדתו השבעים של הקומפוזיטור האמריקאי ג'ון קייג. ערכה והפיקה את הקונצרט — ג'ואן פרנקס ויליאמס. השתתפו: אריה זקס, זמירה לוצקי, אמילי ברנטסן, סילביה שמאי, פמלה ג'ונס, אלכס יעקובוביץ, אנדו ג'ייקובס, יוסף מר חיים, נועה גיא, בטי אוליברו, וונדי אייסלר קאשי, גרשון

דמכינסקי, ננסי אשר ויעקב אבירם. הדבר היחיד שהזכירה סוללה רחבה זו של מבצעים היא כי לא כל מימד חדש כאמנות בכלל ובמוסיקה במקרה הנדון, יש לו ערך של ממש. האפקטיביות הצורמנית של צלילי הפה, הכרטיס ועוד מיני אביזרים יומיומיים שימושיים, המשיכה להטריד את אוזני המאזינים גם באולם הקונצרטים.

● שני צוותי סופרים יצאו בחודש ינואר למועצות פועלים במיסגרת מפעל "יום סופרים" הנערך על ידי המרכז לתרבות ולחינוך. "יום הסופרים" האחד נערך בפרדס-חנה והסופרים נירה הראל, יוסף חנוכי, שלמה טנאי ויגאל מוסיגון היו אורחי מועצת פועלי פרדס-חנה ותלמידי בתי-הספר שבמקום. לנהריה יצאו: שלמה אבס, עודד בורלא, זאב ורדי, שלמה טנאי, ישראל לרמן, אהרון מגד, לאה נאור ושלמה ניצן.

● האם קיים נתק בין תנועת העבודה והספרות העברית ואם קיים — מהן סיבותיו? — שאלה זו נדונה בחוג הרעיוני המרכזי של ההסתדרות שהתכנס באמצע חודש דצמבר, במיסגרת אירועי "62 שנים להסתדרות". בתל-אביב, "לא הספרות העברית עזבה את תנועת העבודה, אלא תנועת העבודה עזבה את עצמה". טען המשורר יעקב כסר והדגיש: כי הספרות העברית היתה והינה מעורבת פוליטית. הסופר חנוך ברטוב הציג את השאלה כיצד לחדש את השיח עם אנשים החיים בתוך ריקנות. הקצור, טען, הוא בין חברה שהשתנתה, לבין תנועה שהשתנתה, שאלמלא השתנתה — מי היה רוצה בה? על הניגודים הקיימים בגישתה של הספרות העברית אל המציאות הארצישראלית עמד המשורר שלמה טנאי, שציין כי בעת ובעונה אחת פעלו ופועלים בספרות הקו הברנר וקוים שנחבטאו על ידי שמעוני, אלחרמן, ש. שלום ובספרות הנעורים — שמאלי — שהעלו את הצד ההרואי שבהווה הישראלי. יהודה גוטהלף, מנחה החוג הרעיוני, הציג את השאלה: האם ימצאו הסופרים שיאבקו ויעלו את תמונתה של מציאות אחרת, שאליה שואפת תנועת העבודה.

● ב-23 לדצמבר התקיים בבית-הסופר בתל-אביב ערב קריאת שירים אל תוך הלילה. — "התרחשות מספר 2", את הערב הינחתה שוש אביגל, המשוררים יוסי אלפי, ציפי שחרור, רמי דיצני, יאיר הורביץ, חיים גורי, אלי בכר, ברוך לינק, אנדה הראל-דגן, נחן יהונתן ומדכי גלדמן. קראו משיריהם שלמה ארצי שר וזהרירה חריפאי קראה שלושה שירים, ביניהם "האדם אינו אלא", ו"אומרים ישנה ארץ", של טשרניחובסקי. זמרים הופיעו בשירה למלוח-המשוררים. את החגיגה הגדולה הזו "נגנבה" ללא ספק זימרתו של ד"ר מנחם פרי שהתגלה כזמר מבטיח. ד"ר פרי שר בקול ערב את — "שחקי שחקי על החלומות", "אומרים ישנה ארץ" ואת השיר "כל ישראל קדושים" — אתה המכביר".

● לפני כשלושה חודשים, כשערכה התיזמורת הפילהרמונית קונצרט חגיגי לכבוד פרדריך מאן מי שייסד את "היכל התרבות", היו מי מן הקהל שלא ראו נחת, כשהמבקרים לא חסכו שבטם גם מנגינתו של הפסנתרן דניאל כירנבאום. לא כך קרה בסדנת הקונצרטים לכבוד יום הולדת ה-100 להוברמן, שאירגן מנהלה של התיזמורת, הנמצח זובין מהטה. ששת הכנרים היהודים, אייזיק שטרן, אידה הנדל, עברי גיטליס, יצחק פרלמן, פנחס צוקרמן ושלמה מינץ — נגנו בכל ששת הקונצרטים. רבים דברו על "גניוס יהודי" ועל "חוויה חד-פעמית", לא די ולא כעת הנכונה יצאו נגד הנחלת הטלוויזיה שלא מצאה לנכון לאפשר לאוהבי המוסיקה שלא נתאפשר להם להיות נוכחים באולם (מחיר כרטיס לקונצרט המסיים נע בין 300 ל-500 דולר) להתענג על החוויה. (כנושא זה ראה מאמר בגליון זה).

ענת לויט

עתון 77 — ירחון
חתום לשנת 1983

צילום: זנואל ברישול

עוזר רבין

על חטא

א

מולדת שואבת, בכל סיגי
אליך חוזר
לא כצורף מלים, שורף עורקיו
בארץ קוצית
להנביע את חסד הברלח,
או רכוב ברקים חורשי עב
ובגשם שחור מתפורר;

לא מטיל לפיד מטרף
של נפש סופר ננסית,
לא אוד מעשן ליד שלחן ב"כסית" –
על כן הכניסיני, קבליני כדולר.

עד למרחוק,
בבץ הזן בך כל פה
מרווני גם הלעיטו עתונך,
על אדמת נכר
זכרתי כנורי העבר
שחרתי את שיר ההנה
בגביע גנזיך היקר –
והנה התליע היין.

ואגיע שפתי
כי מה לי תפלות אבותי
ונצח הרוח בגזעי?
תדרוף לה הנפש את בשרה ודמה
אל בית החשק הרגעי
במלכות השדים של העיר הזרה
ולילה הבועט בחמה.

ב

עד צמא מבסס, בשרי ומכרסם
כליל לבוי לשוא, עבוי פכיון-הדם – שוקע,
אכל ניחוח העשן של צהרי שרב
מושה אותי,
ועפרך-עפרי, בנאקת רעב, מושך
להשיב אליך את הזורע.

אמר המחבר:

במשך השנים נדפסו כמה שירים כמו אלה הניתנים בזה ונכתבו –
בטיוטות – עוד שירי-תגובה הרבה. אווירת הימים האלה נותנת להם
בעיניי טעם של הווה. לא צדקתי בהימנעי מלכלול אותם ושכמותם בספרי
"הולך סוב הולך" והריני לתת להם לדבר כי הם, כמו האחרים, מגופה של
כתובתי, שהיא מגופו של זמן הווה, המקפל בתוכו עבר ועתיד.

ע.ר.

הרוח שהתזזתי לזרות זכרך לים.
התקוממה – אתון סוררת –
והלמה בחזי. מי נצב לה בדרך?
קוצים נתלשו. על חזה צחיח
לכלב הדם, בטל ומטר לברך.
לברך את הקס בהרי בגלבע.

הצבי ישראל! אנכי!
הרץ עם כל החטפנים
בתוככי ירושלים
מרוצץ ומתרוצץ
ירוש ודורש, מתכסה נפש ופנים
באדרת אליהו המיצרת
מרמצי עבר ודבר עתונים
עם שאר נואמי עצרת-התמיד
לפאר את הכפר המשרדית
בסוד משיחים ועסקנים.

ג

ראי שחור המהבהב
בלהבי נרות גוועים
צללים גחים מחדר נענב
עורכים בו משתאות מגור.

לא עוד! כי להיות קראני
להט קדם של קיצף
ועל אדמת האכנים במטה-רועים
אנכי דורף, מכה
בסלע להכסף אל גס המעין,
אליו להוליך את הלב העקש
העורג ונרמטע ומבקש מסתור –
חושש להחשף פנים.

ד

וכך אחזור: עיני מקערות
לצרוב בדיוקן-הצדקה של שועליך
ולחזק ידים טהורות
להכות בכל המחריב בך
וכמהו לבנות את בתי על נכלים
וכמהו, בפתר, לשים אל הכלים,
לצבר גם לי אוצרות,
כי בשר מבשרכם אנכי
בחמדת הדרכים הממאירות.

שוטטו ברחובות תל-אביב-ירושלים!
עם מוכרים וסרסורים ושריהם במדינה
תמצאוני, רודף אחר כבוד,
טורף בקלפים גורף ועורף, ובשם השמים
קורא למשפט, מבקש אמונה...

אבל ראי השיר נסדק ומתבקע
כי מלאוהו פניכם-פני המעקמים.

ונאמן הוא להראות את אמת-התמונה

על חמת האשם שלמוכיח
עועי אוד עשן מתחזה כבוער
לא יסלח לי אלהי התמימים ושלמים
אשר בשמו אדבר.

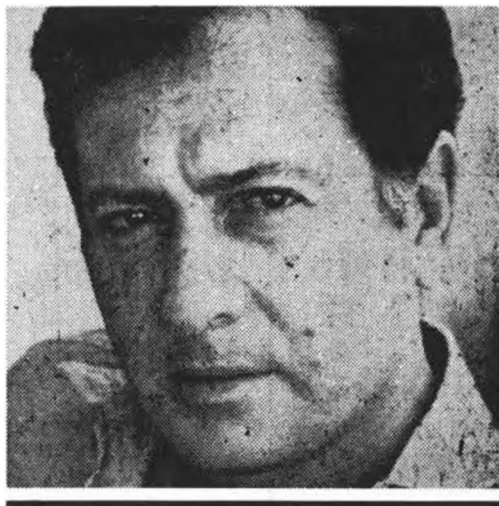
1953, לונדון – 1982, תל-אביב

ארץ קרובה רחוקה

ב"הנסיכה האמריקאית" לנסיים אלוני

חיים שוהם

נסיים אלוני – פרס ביאליק תשמ"ג

כולים היינו לשוב ולהעלות כתובה לכל "המלעיזים" על הרחקת עדותה של "הנסיכה האמריקאית" לנופים ולמחוזות רחוקים. את דבריו של אלוני עצמו בדבר רבקותו בנופים רחוקים וקסומים וקשריהם לעולמו ולמציאותו הוא, או במלים אחרות: למציאותו אנו. וכך אומר אלוני בראיון שהעניק למשה נתן, ששאלו בדבר הרחקת עדותו לנופים הרחוקים של דרום אמריקה:

זה נראה לי כליכך טבעי שכך זה צריך להיות... "הנסיכה האמריקאית", למשל, מתרחש באיזה שהוא מקום מתחת לקר-המשה. אני הייתי צריך מקום מתחת לקר-המשה. חשבתי על מקום. דרום-אמריקה תמיד התישבה לי כשהייתי ילד כמקום מזור של תככים... זאת לא שאלה של מקום אקזוטי. אין מקום אקזוטי. זה מתחיל כזה שאתה לא יכול לכתוב על ארץ-ישראל. אני עדיין לא יכול. [קשת כרך ט' (1966) עמ' 37-38].

על שאלת המראיין: "מדוע אינך יכול?" משיב אלוני בהיפוך דבריו לעיל, כדרך חשיבתו האוקסימורנית: מי לא כותב על המקום שלו? אני לא כותב על המקום שלי? אני בא משכונה קטנה בתל-אביב, לא? אבל אני לא יכול לכתוב על ארץ-ישראל באופן ישר. [שם].

לכך אפשר להוסיף אותה רפליקה קצרה במחזה "הנסיכה", כאשר המלך שירד מגדולתו, בגלותו נזכר באהובותיו לשעבר ומעלה שמה של

זלדה, הו, זלדה פוציניו, האם עלית סוף-סוף לפלשתינה?

פרדי: ארץ קטנה באפריקה המשתחררת. קנאים מאד. הרבה פולקלור. (עמ' 12).

לפנינו שתי ערויות: אחת של המחזאי, הניצב מחוץ ליצירתו ומעיד על מלאכתו ועל מערכת רגשותיו, אחת שמקורה בטקסט התיאטרוני עצמו, העדות האחת מתייחסת לבעיית הנופים הרחוקים והרחקת-העדות ביצירת אלוני וגורסת, כי למעשה אף-אם מרחיק אני עדותי, הרי כותב אני על מקומי, גם אם לא באורח ישר. גם אם אני מעצב כבדראמה מציאות ישראלית מזוהה, והיחס הנוצר בין המציאות האמנותית המתוכננת על הכימה לבין המציאות הריאלית-היסטורית של הקהל אינו יחס של חיקוי אחר-לאחר, בכל זאת כותב אני על מציאותנו. התייחסות זאת למציאות יש לחפש ביצירה, לזוהתה; שהרי לא נמצאנה נתונה בצורה ישירה, ריאליסטית, כפי שהיינו מורגלים לה בסגנון דראמטי מסויים, שהיה רווח בדראמטורגיה הישראלית, אבל גם העולמית. הרחוק הוא, אם כן, גם הקרוב. כמה?

העדות השניה מוצאה בטקסט "הנסיכה". היא דווקא כמו מבקשת ליצור מרחק בין שתי המציאויות בהן אנו מדברים: זו שבדראמה זו הקרובה, הקונקרטי, של הקהל והמחזאי. דרום-אמריקה של המלך הגולה ובנו ופלשתינה – "קנאים מאד. הרבה פולקלור" – של זלדה.

צירוף שתי הערויות יחדיו בלא לשאול אחר מקורן, ותפיסתן כהיגא אמנותי של יוצר, בוודאי מעידים על מה ששמעון לוי מכנה בעבודותיו בשם ריפרור עצמי. אותה תופעה ביצירה, בה הדובר מרמז על עצמו ועל דרכיו ואמצעיו בבניין עולמו האמנותי ומשמעותו.

מבחינה זאת, העדות הראשונה, שהבאנו מדברי אלוני אומרת: אני, למעשה, איני כותב על דרום-אמריקה ועל מקומות אקזוטיים. אני כותב על ארץ-ישראל, רק שאיני יכול לעשות זאת במישרין. ר"ל: המקום האקזוטי – יהא הוא דרום-אמריקה, או שכס ב"אכזר מכל מלך", או העולם התחתון ב"אדי קינג", או ארמונם של ההולכים כחתוננים ומדמים לעצמם כי בפראקים הם לבושים – הוא מטונימיה של המציאות הישראלית;

(דברים בטקס חלוקת פרס מסקין, תשמ"ב)

והם מקורוהיה. אותם נמצא בשתי מערכות של מתיחות, שהן, לדעתי, מרכזיות בדראמה: מתיחות שבין עבר להווה ומתיחות בין מציאות לאמנות. כשינוי שם נוכל לתאר מערכות ניגודים אלה כניגודים ומתיחות שבין המפואר, הזוהר, המלכותי – שהוא-הוא העבר – לבין האפור, הדהה, שהוא-הוא ההווה. בין החיים שחיים המלך הגולה ובנו יורש-העצר בהווה לבין חיים כפי שיופיעו בסרט הקולנוע, הממומן על-ידי הנסיכה האמריקאית. מערכת המתיחות: חיים-קולנוע. היחס בין מערכות אלה הוא הפוך:

ההווה הוא תהליך פיתוח של העבר (שהם יחדיו-החיים)

הקולנוע הוא תהליך העצמה ופיאור של החיים. (האם נמצא כאן הנחות-יסוד לתפיסת האמנות של אלוני?). מתיחות וניגודים, שהם קונפליקטיביים במהותם ומובנים מאליהם הופכים, לדעתי, בדראמה זאת לאופוזיציות בינאריות: קוטב אחד המתייחס לקוטב שכנגד; שני עקרונות, שהאחד מתחייב ממצאות חברו. הללו אינם ניגודים ומתחים השייכים לתחומים זרים ועויינים זה את זה, אלא קטבים של אותו דבר, אותה התופעה, כולות אחת, שקטבים אלה מאפיינים טווח אפשרויות המימוש שלה. הדברים ידועים, מוכרים וברורים. פרדי מספר לחוקר:

(...) אתמול בין שמונה, לעשר בלילה, בסטודיו באבנידה בוליבאר, היו שלושה אנשים שכאו לרצוח, ואחד בא להירצח. זה היה צריך להיות בסרט. אבל זה יצא – בחיים. המוות. המצלמה הפסיקה לצלם. ואבי היה מונח שם מת.

הרי לפניכם המתיחות והניגודים שבין קולנוע לחיים. מתוך מישור עולם הקולנוע-האמנות ופיתוייו עולה המערכת השניה של המתיחות והניגודיות – עבר והווה:

פרדי: תאר לך, ז'אן-פול אומר שאני נולדתי בשביל התפקיד הזה (...)

יצא

המלך (אחריו, כשקט). אתה נולדת לתפקיד הזה. אתה נולדת להיות מלך. לא מלך של צללים, עם נור של פח ושרביט מקרטון.

הבן תופס את הקולנוע כפיאור-רימוס של העבר, כמעניק להווה מימד-זוהר של תאורת הצגות-ככורה קולנועיות. האב – המלך הגולה – תופסו בדרך שונה לחלוטין. הזוהר של העבר היה ממשי ואמיתי. זה של ההווה הוא זוהר של "נור פח ושרביט קרטון". כדיכוטומיה שבין הכתרה-הנוצץ-מהילה-לומים-המשוה-בצים-בו והשרביט-המופז-באור-יקרות לבין "נור הפח ושרביט מקרטון" נמצא את תבנית-העומק של המחזה. היא הנחשפת אישם הרחק בדרום-אמריקה בגורלו של מלך גולה ובנו, אבל שבה ומחזירה אותנו לקרוב ולמוכר. זו אחת מתבניות-העומק של יצירתו של נסיים אלוני (גם סיפוריו) כדרך של התנסות ותפיסת מציאותנו ותהליכיה.

במקום אחר (בספרי: "אתגר ומציאות בדראמה הישראלית") ציינתי, כי המתח שהיה אופייני לעולמם החווייתי של בני "דור בארץ" עם התגשמות שאיפותיהם וחלומותיהם, הוא-הוא המתח הקיים בין הרצוי-האידיאלי לבין מימושו, הריהו בבחינת ריתמוס יסודי בדראמה הראשונה של אלוני, ומתגלה כוואריאציות שונות במחזותיו האחרים. מתח זה הוא תולדת תחושת האדם – ואולי הדור – אשר היה לו חלק בעשייה היסטורית, ומששלמה מלאכתו נידחק אל שולי תקופתו. מעמדת-השוליים בה הוא נמצא נבחנת המציאות משתי נקודות-מבט בעת ובעונה אחת: (א) מנקודת-מבט של העבר וערכיו, עליהם גדל וחונך העושה, ואתם ביקש להגשים; (ב) מנקודת מבטה של המציאות החדשה בויקחה לעבר ולערכיו, שעל ברכיהם גדלה וצמחה. נקודת-המבט האחת אינה יכולה להשלים עם הפיחות וההתמוטטות של העבר לתוככי הווה אפור ורדוד מעין זה, בו אנו חיים. רעותה – היא ריאליסטית ומפוכחת. היא יודעת כי מעט מאוד מהרצוי עשוי להתגשם הלכה למעשה. זו תגובת הדראמות של אלוני לאתגר המציאות הישראלית כבר המחזה הראשון שלו; אך האם אין נשקפים לפנינו, מבעד לשתי פרספקטיבות אלה, "גיבורי" נסיכה אמריקאית – המלך ובנו?

תבנית-עומק זאת הופכת את הרחוק לקרוב. דראמה אשר הרחיקה אותנו לחצרות מלכים בעבר ולהווה

ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י המרכז לתרבות ולחינוך

המרכז לתרבות ולחינוך יוזם ומפתח פעילות ענפה ומסועפת המיועדת לטיפוח התרבות, החינוך וההשכלה, האמנות ופעולות ההסברה בקרב חברי ההסתדרות.

הפעילות להרחבת השכלתם של הפעילים ולהעמקתם מתרכזת בשורת בתי ספר מיוחדים:

- "אהלו" כנרת ד"ג עמק הירדן.
- בית הספר לפעילים ההסתדרות ע"ש ז. ארן רח' נהרדעא 5, ת"א.
- בית ספר לפעילים קרית שפרינצק, חיפה.
- בית "שדות ולב" רח' העצמאות 7, באר-שבע.
- בית הפועל החקלאי בית-דגן.
- בית מועצת הפועלים, רח' שטראוס, ירושלים.

תשומת לב מיוחדת מוקדשת להרחבת ההשכלה הכללית והאמנותית של חברי ההסתדרות. במסגרת זו מאורגנים חוגי לימוד, מכונים להשכלה, חוגים, כנסים ללומדי תנ"ך, קורסים להנחלת הלשון, מקהלות, תזמורות, חוגים לריקודי עם וחוגים לטיולים ולידיעת הארץ.

ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י "מפעלי תרבות וחינוך בע"מ"

מפעלי תרבות וחינוך הנה חברה בע"מ, הפועלת ליד המרכז לתרבות ולחינוך בועד-הפועל של ההסתדרות ומהווה זרוע ביצוע ושרות בתחומים שונים. פעולות החברה נושאות אופי ציבורי ונמדדות על פי ערכן החינוכי-חברתי. "מפעלי תרבות וחינוך בע"מ" מהווה חברת-אם לחברות בת ומחלקות שכל אחת מהן עוסקת בתחום מוגדר וכולן יחד פועלות בשטח התרבות והחינוך.

■ מישל"ב – מכון ישראלי להשכלה.

■ מחלקת הקולנוע בע"מ.

■ הפקות אירועים ולשכת אמנים.

■ הפקת סרטים, ספרית קסטות, וידאו ועריכה.

■ מחלקת הוצאה לאור.

■ אולפנה למוסיקה.

■ מפעלי נופש, עיון וטיול.

■ ספריה למוסיקה ע"ש נסימוב.

■ תכניות אור-קוליות.

לקבלת שירות ומידע בכל התחומים הנ"ל נא לפנות:

מפעלי תרבות וחינוך בע"מ
רח' ויצמן 53, תל-אביב
טלפונים: 03-256723, 03-219181-3

טד יוז

מאנגלית: יהודה עמיחי

לזכור את טהראן

איך שהיתה תלויה

בנגה החשמלי

של הרי ההימליה — אני זוכר

את חזיון הנרד.

טד יוז; נולד ביורקשייר (אנגליה) ב-1930 נחשב היום למשורר האנגלי החשוב ביותר. התפרסם בעיקר בספרו "העורב". כיום מתגורר בחווה בדוושיר.

כל היום התנוסס הדגל שמעל למחנה הצבא.

דרומה.

במלון השאח

המנהלת — בעלת ראש-הרעם —

בכתה על מטתה.

והפיצה תרדה ונעם. פרסית טרגית

זעזעה את שדיה — אותם מיכלי מים

יקרי מציאות

אך שום דבר לא פעל כשורה.

הכל היה תלוי בפתילה. באבק התלוי.

ברעש מפתחות

היא פרצה דרך המנעול ומלאה את חדרי

מלא ריח הגפרית. בשרבובים —

בני שמים-עשרה כורעי ברך לגוש

אחר ברו ללא צנור בקיר הבלוקים.

היה לי רגע משעשע

ליד הנקה המיבש של סלעים. משפחות

מלאו תותים לתוך קערות גדולות

מתחת לעלים קלושים ומכסי אבק.

כל הזכרים בחלצותיהם הלבנות

נגרפו לקראתי בידים שמוטות. —

יכלתי לראות את חבורי החוטים הגרועים

עושים ניצוצות בחוף ראשיהם.

כשהבקעתי לי דרך בין הקוצים —

בינות הבארות המתות — פתחים עגלים

צרוכי שמש במאורות של נחשים. —

מאחר יותר שלשה מרצדסים כרגומי אבנים.

חלפו לידי בעוית ידים ופרצופים.

בעיפות על פני ים אבקת הטלק.

הסימנים על לוחות הרשוי שלהם

כמו חלקי עקרבנים.

ראיתי את כל פרס

כמגילה טחונה עד דק

בידי האל הכותב עליה

את התגים הזוהרים של זורואסטור.

את כתב היד הראשוני.

עזים בסמרטוטים חרוכים.

עינים וגלגלות.

מתאמים למכות שמש. העירו אותי.

ואני עושה מרחץ שמש באפר הירח

אחת מהן הפכה לאט לאט לעדר עזים.

ידעתי שאני נמצא באיזו מאה סופית.

ומסכיב עמדו קוצים מוזרים

בלבוש לא מתאים

קנאי מדבר —

עסקנים פוליטיים במדי קרב כחלים

משפטים מתמטיים. גבישים תלת ממדיים

לחקע לתוך האויר

מחסני אידיאות פרגמטיות —

נסוגותי למרפסת המלון להתגלגל שם

ולראות את הקצינים. במרחק קילומטר

מתרגלים את סוסייהם המישנים.

שמש דהויה בשולי סגל

שחקה בשדה המגנטי של ההרים.

ונמלי ענק פרהיסטוריות רכבו

מטילי צללים ארכים

יצוקים במתכת קלל (מחסנת נגד הקרנה) —

דהרו דרך הארץ בקלות וכלי עוצר

הסתערו על ספל הקפה שלי.

בדקו את הכתם.

לעת שקיעת שמש

נח דגל הצבא לכמה דקות

אחר כך החל לזרם צפונה.

מצאתי רצד מים

שאף שהוא התגנבו.

מאת השלגים הגדולה. בחצי הדרך לרקיע.

שותתים ומשרבטים את שאריתם האחרונה

כדי להיטיב עם גנת ערב-רב.

בצל אפרורי של ענפי האפרסק.

הזרמה הקטנה והערמה נראתה כמעט מסכנת

בעוד עיר הערב

שקעה לתוך קול תפים מעמעם

של כבשן תת קרקעי.

ומעליה פריחת האבק של המדבר.

אבך הנפט. מהומת הטרנסיסטור.

עבו אור רעם בצבע נרד כהה.

זרעי אלפי שנות קול

מלמולים רדיו אקטיביים עד נקדת ההדלקה.

הממחה העולמי לאמנות האסלאם

מבצבץ בעד המיגרנה.

בעודו ממצמץ יוגורט מכף.

מחייך על חיוכינו

תאר את רקודו בין רקדנים

אשר. כמו ידיהם. ערפו את ראשיהם עצמם.

והמשיכו לרקד עם ראשיהם

(אבל רק אלהים. כף אמר. יודע לברא שפה).

עתונאים מגשים על מגשי שתיקה.

אפים חתוכים לארץ.

אזנים ושפתיים כרוחתות. —

ברגע סחרחר

חברתי לכבוד רקדנית הבטן

היפה. הנחשית והגבוהה מכלן

(אף על פי שלא הסכימה לרקד

על שלחני. או לנשק אותי מבעד צעיפה.

ואף על פי שהביעה את משאלתה

רק באמצעות המתופף הקרבי הלבוש

מסכה של שד.)

חברתי צרור.

מין בלון נפוח וזוהר של פרסום

בסגנון עטר.

עקבתי אחר עצמי כשאני מתרגם

על ידי המתופף

לתוך צלה הזורם המצליף —

אותן ארבסקות של האל —

אותו מעין קוצני.

ימים ירוקים

אסתר ראב

אסתר ראב

עיבוד, על שפע המים בלבד, וכך היו תולשים להם עגבניות ללפת בהן את הפת; ושיחי עוקץ-העקרב היו גדלים פרא כדפני הכורות, הפרחים הלבנים היו ממלאים את האוויר בושם של שניף וחלב רותח, שהיה מתערב עם הלחם שאכלו, והלחם היה טבול בו כבתוך תבלין שמן ומשכיע.

ה"פְּלִינֹת" שלבשו הכחורים כימים הם — התנופפו ברוח. היה חושך, וגשם התחיל מטפטף. הנערות הצטופפו לחוד תחת המטריות שלהן; מישהו הצית סיגריה, פנים צעירים ושיער לח הוארו לרגע והתנוצצו. אחד, לבוש "טוויורקה" רוסי, עמד ודיבר בהתלהבות בנענועי-ידיים. פועלים ובני-איכרים, מנהלי-עבודה, תימנים וספרדים, הצטופפו כאן, ליד ה"פוסטה".

היה חושך וגופות התנועעו כגרעינים, שיד נעלמה בוחשת בהם: שכרי-רעיונות שעבר זמנם הועלו הנה, מעין תוצרת-חרץ חסרת-ריות, שטעמה פג זה כבר, ופקעים בני האדמה הישנה-חדשה פקעי חיים חמים ותוססים, ומרץ, הרבה מרץ, ובתוכו גרעינים גדולים ולחים, שנראו כאילו נבטו בגשם היורד כאן לאיטו — טיפה-טיפה... וחושך, רק חלון צרף-הדואר קורע מרובע של אור בתוך החשכה. שניים-שלושה אנשים עומדים ליד החלון: "תור" קטן למדי. "היש מכתב עבורי?" והדוור — הוא מכיר את כולם ויודע את תוכנם של כל הגלויות עם השושנים וליכות-הזהב המודפסים עליהן — יודע הוא ומחייך — ואיש אינו נפגע, להיפך, הוא שותף והוא עד, ומשתתף בצער ובשמחה — וכשאין מכתב, פניו עצובים; ויש שפניו נוהרים. עצם קבלת מכתב הוא מאורע גדול — אם הוא בא מחוץ-לארץ, מאורע כפול. הכל יודעים עליו. ומראה המכתבים עצמם, שבוליהם המגוונים וכתבותיהן הלועזיות מאירות — מראיהם כמראה פרחים נדירים בשדה-שלף עזוב...

יעל קיבלה מכתב, הוא נמסר לה בחגיגות רבה. "מן הגליל", אמר הדוור. הגליל היה רחוק מאוד מיהודה, מרחק עשרה ימים הליכה ברגל ושלושה ימים ברכב — רכב מפואר: פדרות-ענק מצלצלות בשרשרותיהן ורתומות לקרונות ישנים ומשתקשים; זה היה מסע ימים ולילות בין הרי-הגליל; ואדי-ערה, קן שורדים מפורסם בימים הם — עד לגנין, ודרך נצרת המעטירה והמלאה סודות, ואשר רוחו של ישו עוד מאהילה עליה ומפחידה את הבחורים שלנו, אלה אשר לקול צלצול פעמונים היו עצמותיהם רוחפות מפתד ומזכרונות עיירה רחוקה הנחונה לפרעות ושפך דם.

יעל היתה מלגלת עליהם לפרקים ומספרת כאריכות ובהנאה על טיולה בירושלים ועל ים פעמונים, וצלצול אדיר ומפלא, ששמעה כמגרש הרוסים וששפך עליה שפע עליצות.

המכתב שקיבלה יעל היה מאת רוד ברגמן. זה היה אדם שהכירתהו מעט מאוד. היא פגשה אותו כהיותה בגליל ולא ידעה דבר על חייו. היה זה בחור גבוה מאוד, כפוף מקצת, ויעל קראה לא כפני עצמה "אטלס". האיש נראה לה כנושא משהו כבד מאוד על כתפיו... עיניו היו מביטות נכחן למרחקים, וליעל נדמה היה, שאין הוא רואה אותה כלל. הילוכו היה כשל אדם רגיל לצעוד על שטחים נרחבים מאוד — בלי לראות לפניו מעצור כלשהו. במקרה אחד פגשה אותו יעל ברחובות תל-אביב, הוא צעד ברחובות העיר, כמורד ארץ בשעלו. עוברים ושבים הביטו אליהם בתמיהה, ויעל מיד חשה בזה ונטרף עליה צעדה והיתה מדרה אחריו: שני צעדים על כל צעד שלו. לא היה כל קצב ביניהם, לא היתה כל התאמה ביניהם — והוא — הוא לא הרגיש דבר, כשיצאו את העיר נשמה יעל לרווחה, אבל הוא העבירה אז לשטח לא מציאותי כלל. זה לא היה "הבחור" שלה, זה היה משהו שלא ידעה פנתו.

המכתב היה מכינת: "יש לי מאלאריה", כתב, "ואני רוצה לבוא להבראה ליהודה. התוכלי למצוא לי שמירה בכרם או במיקשה?"

כן, היא תוכל, ודאי מקרה מפליא ממש. הרי הכרם הגובל עם פרדסם זקוק לשומר, אלה הירועים כאן כמרדנים גדולים, אבל היא תחפש, היא תוכל, היא תמצא — אין כל ספק, עליו לבוא להבראה.

והיא שוב תימצא במחיצתו הנפלאה. שוב יהיה חג גדול — כאשר היה תמיד להימצא בחברתו.

יעל חלצה את סנדליה התימניים ונעלה נעליים לכנות, חבשה את שמלת-השבת, הרטיבה וחזרה והרטיבה את שערותיה, סרקה והחליקתן ככל האפשר

ה

עולשין התפרצו מאדמת החמרה שבלב החצר ופרחיהם הכחולים-סגולים היו רועדים בבוקר ברוח קדים בשומת חציר ועשבים קמלים; לרוח זו היו גם עצי-הזית שכחצר נכנעים ונעים מערבה, כשבטנת עליהם האפורה הופכת למעלה ומכסיפה.

יעל היתה צועדת ברגליה היחפות על היבליית הקמלה והחמה, והרגישה שהקיץ בא.

אותו קיץ נפלו לידיה כתבי טולסטוי ודוסטויבסקי (כל ספר שנמצא היה מאורע בלתי רגיל בימים הם), משהו כאילו ניענע את שורשיה וטיטל אותם קמעה, אבל הטלטלה דמתה למעין חריש מאוורר והיא הרגישה בזרם צמיחה בלתי משוער ונסתחררה במקצת.

מלחמה סוגרת כטבעת על יישוב קטן. העולם כולו מרוחק ונמצא אי-שם מעבר להרי חושך. היישוב תלוי כולו בכוח עצמו וביכולתו שלו, אווירה חמורה ואכזרית למדי — אבל יש התלכדות: פטיש גדול וכבד יורד והולם על הישוב והוא נרקע ואינו נשבר. ידוע ידע כי מה שרכש בידיו וביציפורניו — לא יאבד — זה ברור לו; וגם למעשה, לחיי יום-יום, ידעו זאת כולם בכל רמ"ח איבריהם — דבר לא ילך לאיבוד; מסקן זיחיים, ככשום והכינו שמן למאכל ולמאור, כי הנפט בא בארגזי-עץ מחוץ-לארץ. גידלו עגבניות-ענק עסיסיות, וראשי בצלים התגוללו ערימות-ערימות לאחר שהוציאום מן האדמה — והיו מתייבשים בחמה. אנשי הגליל היו מגיעים ליהודה בעגלותיהם הרתומות לפרדים, והעגלות מלאות שקי בר — חיטה זהובה וזכה, ועל הכול הפרדסים — ציפורי-הנפש של המושבה. את אלה היה עלינו להציל ויהי מה, גם אם הפרי לא נשלח אל מעבר לים והוא נערם ונקבר באדמה — אבל על העץ יש לשמור. ויום אחד עמד אבי המשפחה והחליט: "לומדים? די ללמוד בכלל!" — עמד והוציא את שני הנערים מבית-הספר, והם שניהם ילדים כמעט: ארוכים ורוים ובפניהם הצהבהבים-שזופים עוד רשומה המלריה, שנתנסו בה בילדותם

והשמחה היתה גדולה. יעל הצטרפה אליהם כדבר מוכן מאליו: אין לימודים, אין בית-ספר וקץ לעבודת-הבית בשביל יעל.

האב הביא שלושה מעדרים גדולים, הראה כיצד פותחים בור סביב העץ (ואין זה דבר קל בפרדס ישן, שהנטיעה שלו צפופה והעצים מסורבלים). הקטנים נאבקו במעדרים הכבדים, ויעל הביטה עליהם וחשבה: "מוקדם מדי —" וליכה נתכוון. גם האם התנגדה: "ילדים — הרי צריכים ללמוד —" אבל האב באחת: "איני רוצה כמלומדים", וכך נהפכו השלושה תחת ידי האב בזמן קצר לשלושה פועלים, פועלים ממש, בלי כל סימן של "חובבות". הימים הלכו הלוך וארוך, הלוך וחם — ועורם של השלושה קיבל צבע שחום והיה נבדל רק במעט מצבע האדמה שאותה עיבדו.

התגיות שבראשית עבודתם פגה לאט-לאט — ובמקומה בא ההרגל — ההרגל, שכוח-ההכרח יצר אותו, והקטנים קיבלו אותו בלי כל תמיהה. לא נבדלו במאומה מפועלים אחרים, חוץ ממה שלא הלכו ברגל לפרדס — הסייחה המיוחסת, שהיתה רתומה לעגלה ולמחרשה, היא שהביאתם לפרדס יום-יום.

במרוצת הימים תפס הפרדס את מקום בית-הספר ונעשה כמוהו לשיגרה. כל חברה אחרת, לכד מצניעות-הימים המשתקשים ואיוושת הרוח בעצים — לא היתה להם, כי בערב היו נופלים ונרדמים מיד. כל היום היו מתחשמים משורף-ההדרים בהשתפשפש בעצים, כלילה היו רואים לפני עיניהם עלים, המזן עלים מאושים ורוחשים, ועיניהם ואוזניהם נתמלאו וכבדו מאוד, והיו נרדמים ספוגי שמש ולשך — כפירות שמבשילים...

האב הוסיף לקרוא ב"ברלינר טאגבלאט" על נצחונות "הגרמנים שלנו", אך המלחמה התחילה מתקרבת לשערי הארץ. צרור האוכל שהאם היתה מכינה לקחתו לפרדס הלך וקטן, הלך ונצטמק — ובכל זאת הכיל עוד גבינה שזורה פסים צהובים של שמת; וזיתים שחורים גמלונים ובשריים. לאורך צינורות-המים שתלו הנערים כלאחר-יד שיחי עגבניות ופילפל, שהיו גדלים בלי כל

מתוך "גן שחרב" — מבחר סיפורים שיופיע בהוצאת תרמיל (הסיפור שעל שמו נקרא הספר הופיע בשנתו ב"עתון 77").

למד לשונך

קידח

חודש השני השני
ביוזמת המועצה הרונית של האקדמיה ללשון העברית
צרכה שיושבה בהם

חור בארץ, כדור כלל מעובד
מכובד, המשמש לרכיבת כפתור
וכיכובים. כגון: **מחברות**
הכחון כיו אכנה לבין לולאה.
הלולאה היא רצועה קטנה של
אריג או של חוטים - מחוברת
כשני קצותיה - לשם רכיבת
הכפתור או להשתלת הגורה
וכי"ב. **מגנליט**: thread loop eyelet.

אבקה

היה ימים אנקאות

חתיכת מתכת קארבת כעין
מספר, המחברת לאבזם
ועוברת דרך האבקה.
מגנליט: metal pin.

לשון האבזם

רוכסן מתפרד
רוכסן הנפתח עם שולי הבגד.
ידוע בלשון השם "רוכסן"
"מאסנט". **מגנליט**: zipper pull.

רוכסן מתפרד

כל אחת מן היחידות, שהתפר בצורה
מגנליט: zipper pull.

תפ

ישו ימים תכים
כמה סוגי תכים הם, ואלה קצתם:
תפ מלל
תפ בשפת האריג כדי להסרו
התפוררות
תפ קבוע
תפ בתפר, הזוכה לתפר סגונה
בתכים גדולים, ומאפשר קיבוע אריג
בשיכת החים

תפ הכלקה
תפ בתפר ארצי
תפ אבקאות
תפ הזוכה לשליכה על שפת
האבקה
תפ נסתר
תפ הנסתר בתוך הקיפוי

תפ זעתר: הכלקה, הבלוב, מכליב, משרוש כ-ל-ב הם, ועניינם תפירה בתכים
נסים, הקמד אפוא לכסא את הביתית הרפה בסוף החיבה במלים
הכליב, מכליב ודמיה, ולא תישמענה כעין מחליח וכי"ב

אפק בכביל האקראיה ללשון העברית כשירות לציבור ע"י

קובצת הסנה

כדור-תפר כבשן ג"מ
דג-תפר ורכשן ג"מ
צד-תפר ורכשן ג"מ
חום-תפר ורכשן ג"מ
עמד-תפר ורכשן ג"מ
שעשע-תפר ורכשן ג"מ

לכל יתמרדו תלתלית, שמה את צמיד הכסף המרוקע על זרועה, וסרה לבית
שבקצה המושבה. היא לא הכירה את האיכר, שלא היה מידידי האב. וחששה
שגם הוא אינו מכיר אותה. אבל כשפרשה לפניו את מטרת בואה, נחמצצמו
פתאום עיניו הירוקות והחלו לירות זיקים עכורים. "אהה, הרי את לציידים. לצד
ה'רוסים'. זה ידוע!" היא עמדה והביטה אליו וחשבה: הרי אלה זוכים
ירוקים שנמלטים מעיניו, זכובי-אשפה ירוקים. שמחה על הגדרתה ושכחה
אותו לגמרי, עמדה ושתיקה - בבת-אחת נשתנו פניו של האיכר - ובטון
מעשי-מסחרי שאל: "וכמה הוא מבקש עבור העונה, הבחור הרוסי?" פני יעל
לא נשתנו. "איני יודעת, אמרה, יבוא ותדבר עימו."
"טוב, אני מחכה לו."

היה זה נצחון גדול בימים ההם, אבל היא קיבלה אותו כדבר מובן מאליו.
והוא בא, הוא בא ומילא לפתע את כל האופק ביישותו. התמונה היתה דחוסה
ומלאה: ענפי העצים ארהו לו מיד למסגרת, ופסי-התכלת ממעל לראשו היו
הרקע, לפנים אלה, לקומה הגדולה והמסתורית - הכל הצטרף מיד למשהו
שלם וקבוע כאילו יישותו היא-היא שחיברה את כל החלקים הנפרדים
למיניהם ויצרה משהו שלם, שהיה קיים אלא שלא נתחבר. דרכי-החול
המשתלשלות בין גדרות-השיטה השתטחו לפני צעדיו - כאילו חיכו זה כבר
לבואו, כאילו היה כבר אי-פעם צועד כאן, לפני דורות, וחזר זה עתה מאי-
שם... כשהיה מושיט את ידו ותולש זלזל בשעת הליכה, היה הזלזל נתלש,
מפזז בעלילות בין אצבעותיו הגדולות. הוא היה שותל ונוטע כמו שהיה נושם
ומהלך: מלך גדול כממלכת-הירק, ומתרועע היה עם שושנים, אהבן וגידלן
כצבעים שונים. יעל היתה צוחקת לו: "נו, דוד, יש משהו?" - מיד היה תוחב
ידו לכיס מעילו הפנימי ומוציא משם שושנה מקומטת וחמה ומושיט לה...
היה לו סכין, אולרה-הרכבה, שהיה מחזיק תמיד בידיו והיה חותך ומפצל ענפים
רכים או שרביטי קנה שהיו מזדמנים לו. על אחת מאצבעותיו היתה צלקת -
חתך עמוק, ויעל שאלה והתלוצצה כאחד: "פצע זה בא לך ודאי מן הסכין
הנצחי הזה."

הוא חיך ושחק.
יעל חשה כיופיו של האיש. שקט נפלא מילא אותה, שקשוק המים והעצים
הטלולים נתמזגו בתוכה בשלווה גדולה, והבולבולים שקיננו בצמרות היו
מרטיטים קלות משהו רחוק וחבויו מאוד.
הוא התגבר על הקדחת - אבל לפרקים היתה עוד פוקדת אותו, ואז היה נבוך,
כמבקש סליחה על הקורה אותו. - "יש לך חום, דוד?" - והוא בלי אומר
היה מושיט לה את ידו והיא אוחזת בה ובודקת את הדופק. היא נתמחתה כל-
כך במשפחה, שידעה כמעט בדיוק את מידת החום לפי הדופק - כן, חום
גבוה, למעלה משלושים ותשע." טבלה אלונטית במים מן הכר ושמה
לראשו...

הוא לא הודה, ולא הודה גם כשיעל היתה מביאה לו מדי פעם כפעם בקבוק
חלב גדול מן הבית. לעתים היה סר אל הפרדס, מסתכל אל האחים, כשהם
משקים תחת העצים, מביא עימו סל ענבים, מעמידו והולך לו כלעומת שבא.
יום אחד החליטו לערוך טיול לירקון וקבעו אותו לשבת בבוקר. אותה שבת
ניצורה יעל בשעה מוקדמת מדי. הכל ישנו עדיין. על זגוגית החלון התרפק
פרפר שחור, גדול ושעיר, התרפק וסאן והעלה אבק מעל כנפיו. יעל שנאה את
הפרפרים השחורים האלה, בקפיצה אחת קמה ופתחה את החלון והוא
התעופף. על הזית שמול החלון ישבה "מיצי" החתולה והסתכלה בנענועים
באנקורים הרוחשים ממעל לראשה. כשראתה את יעל קפצה ארצה וביילת-
רעב תבעה את מנת הבוקר שלה. יעל נכנסה למטבח, חיממה את סיר-החלב,
שחתה כוס ויצקה ומילאה ממנו בקבוק ירוק ועב-כוס. היא יצאה את
המושבה. הטל מחק את כל עקבות-החול, והחול השתרע לח ושבת. איש לא
נראה בדרך אל הפרדסים - שיתן גמור. מנועי-הבארות שתקו, העצים
כאילו ספגו את מנת המים השהייעית שלהם כחכיון שורשיהם ברממה גדולה,
ללא כל נייע. היא עברה את הפרדס שמראהו היה מוזר כיום-מנוחה. העצים
עמדו מתאפקים ללא זרזיף-מים - ללא קול מזמרה. היא החלה ללכת לעבר
הכרם, רוח קמה פתאום והיא מרשרשת כגפנים. היא הלכה הלך והתקרר
לסוכה, ומיד ראתה שהוא שוכב על המחצלת. "ודאי נרדם אחרי שמירת
לילה," חשבה והלכה והתקרבה, עד שעמדה לידו. הוא שכב לכוש חולצת-
שבת לבנה ונקייה. ובמקום החזה, ממעל, הצטייר חור קטן ושחור וממנו
השתלשל קו אדום רחב, נמשך ויורד, נמשך ויורד עד קצה החולצה. הוא נראה
כישן. בידו החזיק אשכול ענבי "רוזט" גדולים וורודים - ותלתל אחד
מבולריתו נשמט והיה מתנפנף על מצחו בנושבו בו הרוח.

עיניה של יעל נדבקו כתלתל המתנועע ולא זז ממנו. הסוכה היתה ריקה:
השמיכה, הכר, המעיל העבה, המזוודה, הכל נעלם - רק כד-המים עמד
בפינה שחור ולח, בצווארו נתון צרור פרחי עוקץ העקרב הלבן. "את אלה
הכין עבורי," - עברה מחשבה את מוחה. היא כרעה, תפשה ידו, היא חיפשה
את הדופק, הדופק לא העיד על חום. לא העיד כלל. היא החזיקה פתאום
בבקבוק-החלב - החלב עוד היה חם... משהו רישרש מאחוריה. הסבה את
ראשה. במרחק-מה היה מושלך ספר רוסי, כשעליו מתדפרפים לרוח-הבוקר,
אחד-אחד, עלה לרגע, עלה לרגע...

"יש הונג" בע"מ

רח' הס 14, ת"א
טל' 653147, 651239

חימיקלים בסיסיים
ומתכות מסוגים שונים.
יבוא - יצוא - חליפין
קומיסיון

וידוי לימים הנוראים (כרזה שירית)

על חטא שחטאנו באטם שריר הלב היהודי
בלב בלי שברון
בכליות בלי מוסר
וגם באזן אטומה משמע ועקת דל.

ועל חטא שחטאנו בבטחון לעשות בין הבתרים,
במאות הבתרים שלנו ושלנו,
באלפי הבתרים שלהם ושללהם ושללהם,
ברית כל הבתרים האבודים.

על חטא שחטאנו בגלות ילדי עין חילוה,
הדוויים והסחופים,
וגם אם לא תשמעוה, במסתרים
תבכה נפשם ודמע תדמע.

ועל חטא שחטאנו בדם נקי אשר נותנים עלינו,
אחר אשר ירינו שפכו את הדם הזה
ועינינו ראו
גם ראו.

על חטא שחטאנו בהגדר —
אשר גרשנו את האמה הזאת ואת בנה,
כי לא יירש בן האמה הזאת עם בגנו, וצחק,
ונשלחה נתלה ותתע בכקצעת הלבנון.

ועל כלם, בשער הסליחות, לא נסלח לנו, לא נמחל לנו, לא כפר לנו.

על חטא שחטאנו בנר ואדם, בשני נארגמן,
בסמוק וסמיק
ובכל יתר צבעי הקשת של הדם
אשר שפכנו חנם.

ועל חטא שחטאנו ב"זקף הקומה והברך הישר",
בעז והדר, בגאון ותגר,
בהוד הנסתר, בגול הנגור
למות בבופור, לכבש את הדר.

על חטא שחטאנו בחכמה להרע ולהשחית,
בינה לנתש ולנתץ,
דעת להרס ולהאכיד —
חכמה בינה ודעת למלא פנינו קלון.

ועל חטא שחטאנו בטהר הנשק המטהר,
טהר פצצות המצור
וטהר פגני הזרזון,
בחזיוני התאונה הטהורים בשמי ספרה ושתילא,
כי כל טהור יאכל בשר.

על חטא שחטאנו בירושלים של מטה, מטה
בציון, אשר ממנה תצא תודת המצרע,
כי תודת חכם מקור חיים
ותועבת פסילינו סור מרע.

ועל כלם, בשער הסליחות, לא נסלח לנו, לא נמחל לנו, לא כפר לנו.

על חטא שחטאנו בכחל ולכן נחום אדמדם,
בדם הכחל שלנו
שהוא סמוק יותר מדם ומדם האדם,
ביד הפשוטה שלנו
שרחצנו בנקיון מן הדם והאדם.

ועל חטא שחטאנו בלזות שפתיים ועקשות פה
לאמר: בגד בוגדים בגדו.
בגד, רעל הבאות
בוגדים, יפי הנפש
בגדו, תקעו סכין בגב
— קריא וכתוב, קריר וכבי.

על חטא שחטאנו במחשכים אשר בנו
בס נקמת דם ילד ערבי קטן
לא תקב את התהום
והדם לא יאכל בחשך ויחחר
כל מוסדות הארץ הנמקים.

ועל חטא שחטאנו בנפל אויבינו, באשר נשמח
ובהכשלם, על כי גל לבנו,
כי ברב תלומות וקבלים ודברים הרבה,
שעירים ירקדו שם והיטלר כהיכלי ענג.

על חטא שחטאנו בספחת הגולן וקדחת השומרון,
בדלקת חברון ובשחפת שכם,
ובצרעת הלבנון
אשר צרעת ממארת היא, באש תשרף.

ועל כלם, בשער הסליחות, לא נסלח לנו, לא נמחל לנו, לא כפר לנו.

על חטא שחטאנו בענות תלושה, בקהל אומרי הן ואמן,
מן הגליל לצור וצידון — אמן ואמן,
מן הליטאני לתוך בירות — אמן ואמן,
ומהעולם ועד העולם אמן ואמן.

ועל חטא שחטאנו בפרחי המלחמות הקטופים —
בחלים, לבנים, שחורים, אדמים
וירקים,
שזורים בכל צבעי הפמתות של דמי ימיהם.

על חטא שחטאנו בצחצוח חרבות, כי
"שקט הוא רפוש, הפקר דם ונפש
למען ההוד הנסתר", כי
"ארץ נכבשת בדם, מקדשת לעם
קדשת הדם".

ועל חטא שחטאנו בקדשת העם וקדשת ימות-עולם
וטפלות האדם,
בקדשת הארץ וקדשת כל שרץ
ותפלות הדם.

אתאיסט

עזרא אוריון

א

ט

כסטים קדומים, מקראיים, ששרדו והגיעו אלינו, תופסים את מצבו של האדם כנואש, ארוך, מושלך החוצה, גולה, נידון לעבודת פרך לכל חייו על פני אדמה מקוללת. יצירת הנפל של אלהים, נידון למות שלא בפניו — —

הוא דחפי עפר קצרים להתרומם — — כל הגמול שמציעות עשרת הדיברות, עבור התנהגות טובה, הוא רק רחיית המוות, "למען יאריכוך". אין במקרא תקווה כלשהי ולו הזעירה ביותר, לחנינה.

המנוס, החמיקות מוודאות המוות, תעשיית התקוה, משיח, סיכוי לקיום שלאחר החיים, הם בֶּסֶט־סֶלֶרס מאוחרים יותר, מראשית ספירת הנוצרים. הם נחטפים מאז ועד רגע זה ברכבות מהדורות. המארכסזום של המאה ה־19 וראשית המאה הזאת רכב על דחף אתאיסטי-משיחי של אשליות לגבי טיבם ועתידם של המקופחים הפרולטאריים.

"אין המוות קץ הדברים כלל וכלל... לולא היתה לאדם תודעת נצח... אילו נמצאה בתשתית כל הדברים רק ריקנות פעורה ללא קרקעית... מה היו החיים אם לא יאוש?" (קירקגור)

"האם אלהים קיים רק בנשמות המאמינים או שהינו שולט בעולם כאורח בלתי תלוי... לעולם לא נוכל לברר זאת בדרכים מדעיות" (פלאנק)

"כשאני רואה כיצד שיטות פילוסופיות נתפסות בזו אחר זו לאמונה... במציאותה של אבהות מאחורי התופעות... אנו כפופים ליצר קדום... שאיננו ניתן לעקירה... הננו חיות עדריות... שיטות אלה אינן אלא גישושיה של חיה עדרית עזובה... המחפשת את עדרה או את רועה עדרה... במרחבים העצומים שבין הכוכבים..." (ז' מארי)

ואילו קאמי דוחה כל נרקוזה בשנת 1940. "האדם ללא תקווה מודע לכך שאינו שייך לעתיד..." סיויפוס שלו הוא "אבסורדי וטרגי מפני שהוא מודע... ללא תקווה וללא פחד... האבסורד מאיר את עיני: אין מחר... הוא איננו מפעיל תקווה..."

הבחירה בסיויפוס כמגלם את הנידונות המודעת, הצלולה, מחטיאה חלקית. סיויפוס איננו רלבנטי לגבי הנידון למוות. גורלו הוא להשקיע לנצח מאמצי שוא. הוא נידון לעקרנות, אך הוא חלק מן האינסופי. "השאלה היחידה הרצינית באמת" איננה שאלת ההתאבדות, מתוך פסילת החיים האלה, אלא שאלת המוות הבלתי נמנע, המתקרב.

זהו מחנה הכחדה למיליארדים. לנו ולסיויפוס נועד גורל שונה מאד. "מרד" הוא מושג רחוק מכאן, כיוון שהוא עמוס הקשרים של אלימות הרוואית

הייתי בוחר בדומיה, הצלילות, כללא-עפעף. ה"אבסורד" הרציני באמת היא ההתנגחות בין הדחף להתקיים לבין ודאות המוות המתקרב. "אבסורד" הרכה פחות רציני "נולד מעימות בין הזעקה האנושית לבין השתיקה חסרת ההיגיון של העולם... בין האדם לבין אי הבהירות שלו..." (קאמי)

זעקות המעמקים הנוראות באמת הן — — לא — א — למו — ו — ת — — ! — ! — —

ה"נוסטאלגיה", הכמיהה למשמעות, ללכידות, לתבניות, להשתייכות מתלוות לוודאות הבלתי-נמנע ומחריפות את המצוקה השואבת אותנו אל הנרקוזה של האכזחה המטפיסית.

ותחנות חמיקה פזורות לאורך הדרך. תחנות הרדמת פחדים. כמיהה של הבודד לדיאלוג, ליחסי אני-אתה עליון (בובר) היא עוד ניסוח מתכוון של מנוס בן זמננו.

כיהיד, חולף, מיקרוסקופי, אני דוחה כל "אתה" מטפיסי. עצם הרעיון, על קיומו הממשי של "אלהים", מפקיע ממין האדם את זכויות היוצרים שלנו על הקומפוזיציה הזאת.

ההומוסאפיינס הפיק את אלהים. בתערוכת היחיד של המין האנושי תלוי "אלהים" על קיר שלם, במתווה עמום, הוא זרם תודעה קולקטיבי. הוא תהליך רוחני שהחל אי-שם בפלייסטוקן*. הוא ביטוי, מתפתח ללא הרף, של כמה מן המפלסים העילאיים של האנושי; ולשפלותו, ליצר ההתרפסות שלו, לרצון לשרת שלו, לעדריות שלו, למסדריות שלו, ל"מנוס מחופש" שלו, לאימת המוות שלו — —

איננת "אלהים", מחוץ להכרתו של האדם, היא כהגדרת העמדה הזאת. הוא קיים רק במוחות אלה המאמינים בו. הוא קיים באותה קטגוריה שבה קיימים

על חטא שחטאנו כרוקמות אל בְּגוֹן וּבְחָרָב פִּיפּוֹת בֵּיד — לעשות נקמה בגוים, תוכחות בְּלֵאמִים, לאֲסֹר מִלְכֵיהֶם בְּזָקִים וּנְכַבְדֵיהֶם בְּכַבְלֵי בְרֹזֶל, לעשות בהם מִשְׁפָּח, כְּתוֹב, הָרַר הוּא.

ועל חטא שחטאנו בשפיכות דמים,

אֶחָת וְאֶחָת, אֶחָת וּשְׁתַּיִם, עַד

אֶחָת וְחַמְשִׁים וּמֵאָה וּמֵאָה וּמֵאֶתְּיָם,

וְעוֹד יִלְבֵּי בִירוֹת אֲלָפִים וּמֵאֶתְּיָם,

בְּחֹף הַרְוֵגִי לְכַנּוֹן, חִ"י אֲלָפִים, ת"ש וְחַמְשִׁים וּשְׁנָיִם.

על חטא שחטאנו בתוככי בירות, בְּפִרְכֵיהֶּ וּמְחַנּוֹתֵיהֶּ,

בְּצִידוֹן וּבְנוֹתֵיהֶּ וּבְצוֹר וּבְנוֹתֵיהֶּ —

אֲשֶׁר מָלְאוּ אֶת הַחֲצֵרוֹת חֲלָלִים

וְגַם הָיוּ בְּתֵיהֶם קְבָרֵיהֶם,

פָּרַח לְכַנּוֹן אֲמֵלֶל.

ועל כלם, בְּשַׁעַר הַסְּלִיחוֹת, לא נסלח לנו, לא נמחל לנו, לא כפר לנו.

עַד אֲשֶׁר נֹאמַר —

חֲטָאנו

וּמוֹרָא עֲשִׂינוּ

וּבְדַעַת רָעָה הִיָּינוּ עוֹמְדִים

וּבְדַרְךָ רְחוּקָה הִיָּינוּ מִתְּלָכִים

וְכִשְׁם שְׁעֵשִׂינוּ אֵינְנוּ עוֹשִׂים —

כי אַז נִסְלַח לָנוּ עַל כָּל חֲטָאתֵינוּ וְנִמְחַל לָנוּ עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ וְנִכְפַּר לָנוּ

עַל כָּל פְּשָׁעֵינוּ.

ענת דברת

ליל פורים

בִּינְתוּם נִכְעוּ סְדָקִים

בְּאִפּוּר,

נִקְרְעוּ גוּמִיּוֹת

שְׁחָבּוּ

אֶל הַלַּח הַשְּׁכָרוֹת

הַמְאֻשְׁרָת.

חֲזַרְתִּי וְלִבְשָׁתִי אוֹתִי

קִילּוּמְטָרִים קְדִימָה,

בְּצִמְת לִילִית —

זוֹרְקֵת בְּפִרְדֵּס

אֶת בְּקַבּוּקֵי הַיַּיִן

מְגַרְדֵּת עֲקִיצָה

אֲמִיתִית,

אֲנָשִׁים נִשְׂרוּ

מִמֶּנִּי

כְּמוּ פְדוּרֵי צֶמֶר-גֶּפֶן.

חֲפֵשֶׁתִי מִסְרָק וּמִרְאָה.

פורים

הִיָּתָה לִי

מִתֵּק שֶׁל חֲפֵשֶׁת,

יְיוֹפִי שֶׁל

רָעָה אֲחֵרִי

הַמִּסְכָּה —

זְנוּנָת שֶׁל שְׁנוֹת הַשְּׁלִשִׁים

כְּלָאָה אוֹתִי בְּתוֹכָהּ

וְהִמְשִׁיכָה.

הִיָּתִי

בְּתוֹכָהּ מְלֵאָה פְּשׁוּטָה,

עוֹצֵרֶת דְּעָה, גוֹנֵת צַעֲרִי

רִיקוּד —

עַד פּוֹרִים הֵבֵא —

בְּשֵׁאֵהֶיָה נְסִיכָה.

וְשׁוֹב,

וְחֲזַרְתִּי בִּי.

וְשׁוֹב

אֶהְבּוֹת

לְעוֹלָם לֹא אֲבִין

אֵיךְ שְׁעָרוֹת חוֹזְרוֹת וְצוֹמְחוֹת

וְרָאִי אֵינּוּ נִשְׁכָּר לְעוֹלָם

הָיוּ יָמִים שֶׁהִתְהוּם הִיָּתָה.

וְלֹא הִגְבְּעוֹת הַקְּלוֹת

וְלֹא מֵה שְׂבִינֵיהֶן

וְלֹא עוֹרְכִים שְׁקֵטִים

שׁוֹתִים בְּשִׁלּוּלִית —

רַק תְּרַנְגוּל מְשֻׁעַ.

לְעוֹלָם לֹא אֲבִין אֵיךְ נִתְּתִי

כֶּף לַפֶּתַח

לְקַחַת מִמֶּנִּי שְׁעָה שֶׁל תְּרַדְמָה

בְּחוֹל הַחֵם פֶּן

יִגָּב מִמֶּנִּי

שְׁמִי.

"אותלו", "המלט" או פסל "האיש בעל האף השבור". ההומוסאפיניס הוא מין יוצר, רליגיוזי, חולף. כיחיד חד-פעמי אני דוחה כל "אתה" מטפסי. כל דיאלוג היררכי משפיל אותי. אני מסיק את עיקרון הנדיחות של קיומי, אקראיות מרתקת, בת כמה עשיריות שניה. דוחה כל נקווה של קיום לאחר החיים או תכליתיות תבונית כלשהי בסובב. חש סולידריות עם העומדים להיירות ועם אלה שגורו. מזהה בתפיסה הזאת, הדוחה כל אדנות שהיא, חירות שוויונית, אנרכיסטית, הדוחה כל גודו שהוא.

ב

ההומואקטוס תופס את כיוון רגליו היחפות. כיוון מטה, ככיוון הלאות, אפיסת הכוחות, "בור החלשים" (ח. גורי), כיוון העפר שממנו בא ואליו ישוב, כיוון הכניעה, הכיוון המיתולוגי של השאול, הכבידה, סופס האירוזיבי של מאמצי האקדמה להתרומם (טאגור), האנטרופיה. ואילו את כיוון ראשו תפס ככיוון הרוחני, הטירוף, האולימפוס. כפת הראדאר — האוריינטאציה הפסיכו-פיסית הזאת כוננה את הדחף הקמאי להמראה האנכית. המיתוסים של איקארוס ושל מגדל בבל הם ביטויים לדחף הזה. האדם תופס את עצמו כיצור מקורקע, או מסומרר ארצה. געגועים להתנשאות אנכית, נוסקת, שהיא ביתוק המילכוד הגורדי, חסר התקרה של מצבנו על קרום האדמה. אותה הדיפה פליסטית, כלפי מטה ולאחור, של הנוכחות היומיומית, להישאב אנכית דרך ה"רקיעים", אנטי-כבידה, אנטי-כניעה. ומכאן המושג "התעלות" וכל גרוריו. אמונה בישות האלהית הממוקמת ב"מרומים" קיימה "נמען" לאנרגיות הרוחניות האלה. כאתאיסט אני חי את הדחף הזה כדחף אבסורדי. דוקים כלשהו של קמאי וראציונלי בתוכי. מוצקים הם האטות בשטף אבק החלקיקים חומר הוא יקום

בקצות הטווחים של הרדיו-טלסקופים חווה החד-פעמי את קני המידה של קיומו עשירית שניה מרתקת כאין-שיעור זהו אתאים קוסמי — —

■ מסלע וערכים

חיים באיזור מדברי יכולים להיות מפגש איטי עם מסלע חשוף; עם סלעיות קשוחה, גרמית, איטית ללא שיעור. סלעים הם מאגרים אלמים של דומיה מתרחקת לאחור אל היווצרות "מערכת השמש". הגיאולוגיה מזהה מולנו שכבות קרטון וגיר כמשקעי "תטיס" שנתרבו ונסתלעו לאיטם 35 עד 50 מיליון שנה לפני בגין. היא מזהה צפונות-מזרחית מכאן שכבות גיר, דולומיט וצור נטיות עד ניצבות האוצרות 80 עד 100 מיליון שנה (סנון עד קנומן); מזהה לאורך השבר הסורי-אפריקאי מחשופי מסלע קריסטאליני, גריסי, פרקאמברי, בן 600 עד 1000 מיליון ויותר — גיל המים הוא כ-4 מיליארד. גיל החלקיקים הוא כ-20 מיליארד, שהוא גיל היקום, כפי שהוא נתפס כרגע — —

תפיסת מימדי זמן אלה היא מעבר לכושר ההשגה; אך מפגש איטי עם מסלע מעביר אותך סף אל סדרי הגודל ההם. סלעים הם האטת פרודות; הם דחיסויות, ערפיליות, קהילות חולפות של חלקיקי אנרגיה מגיל היקום — — טלסקופים בני זמננו מזהים אור שמשות שכבו לפני 5 מיליארד. אור זה חולף ירדי על פנינו עכשיו; כך שאנו צופים בו לאחור אל תהומות מגיל היקום — האסטרונומיה מתארת כיום חלל המשתרע לקוטר של 20 מיליארדי שנות אור (2×10^9); הנושא תרחיף אינספור גאלאקסיות ספיראליות בנות מיליארדי "מערכות שמש" וסופות גזא זוהר — —

1/10% מכלל מסת היקום הזה היא מסלע; היא מדבריות.

תפיסת מימדי חלל אלה גם היא מעבר לכושר ההשגה החולף. סלעים מעבירים אותך סף אל העבר ההוא. חשיפות המסלע המדברי ממחישה עזות את מאמצי ההתנשאות הטקטוניים; את העתקי השבירה; את תהליכי הבלייה וההסרה האיטיים ללא שיעור. בשטפונות חורף פתאומיים דוהרת דינמיות סואנת על-פני הסטטי הדומם; נושאת בלית אל העבר האנטרופיה. ב-insight גיאולוגי אתה תופס את הקרום הסלעי כדינמיות; כחזיתות דחיסה; כטקטוניקה של פלטות; כפיסול טקטוני. הימדדות עם מסלע, scaling, היא חוויית מפתח בהתחוורת מערכת ערכים; כמוכן של לעומת, לנוכח, אל מול מימדי הזמן, החלל, האיטיות הסלעית, הרומיה, טווחי שנות האור.

מתחוות בה אוניברסאליות של קהילות חלקיקים. יחיד, "עם נבחר", השמים, הם קהילות חלקיקים חולפות במרחב ובזמן אינסופיים; הם אירוע מרתק, קומי, מתסכל, נואל, מדהים, מייאש וכי'. מתחוורת בה שפיות צלולה שאינה נסחפת אחרי "נזר הכריאה" — "אור לגויים" — "עיר נצח" — "לעד" — "לא תחלק עוד לעולמים" — "לדורי דורות" — "לשלטון כחרתנו" — "כנעני" — — מתחוורת בה שפיות הבוחרת במשפחת האדמה,

בכל החי, בארץ הראשית בכל האדם; שוללת אדנות כלשהי; משיח כלשהו "מלך ישראל" כלשהו. ההבקה החד-פעמי של הווייתך; מימדך כיחיד; כעם; נקטור מיקרוסקופי מכדרר לעבר שער אירציונאלי; מרתק; צמת נקטורים טרודה, נשורת ונפרמת דלתה אחרי דלתה — —

■ קתרסיס חילוני

בדבריו החרישיים על גבולותיה של החשיכה הרציונאלית, מסביר לנו פסיקאי יהודי ידוע שהמדע לא יוכל לחדור בשום עתיד שהוא אל מעבר ל"חקר העובדות והאופנים שבהם הן מתנות זו את זו"; ומציע שאת התשובות על שאלות סיבת, מטרות, פשר, שחר כל ההווה, נבקש בתפיסה הדתית. כיחיד מיקרוסקופי, חולף, יוצר, שמאלי, אני דוחה הצעה זו; וכל אחרת המשלה אותנו בתקווה לתשובות ארעה; דוחה כל כפיפות לאדנות רוחנית כלשהי.

מעבר להכרה הטווייה תבניות, קואורדינטות, גיאומטריות, מתמטיקות, משתרעת, נפקחת, ההתחוורת המיקרו-גאלאכתית. אתה צפיפות להרף של חלקיקים בני מיליארדים — — זוהי התחוורת חילונית. על פני הקלעים הקדמיים מפעילה ומרתקת אותנו האמנות ככח הקומפוזיציות שלה; שואבת אותנו מעבר להן אל עומקים לחים, נפערים של מירוק הפחד והחמלה; ומעבר לאלה אל קצות הטווחים העמומים של הכרת; של הארת, של חנית מצבורי-הותור-גורלו-של מין האדם-הזה-הירוי-המיקרו-גאלאכתי — —

בכל קתרסיס יש משהו אוניברסאלי; יש חוויית השתייכות למשפחת הנידונים להכחדה; השתייכות גורלית; חווייה של סולידאריות; של 'espri de cor' עם מעולים ללא תקווה וללא פחד — —

מדרשת שדה בוקר
יוני-דצמבר 1982

לפד לשונך

קִיח

חור באריג, בדרך כלל מעובד סביב המשמש לרכיסת כפתור

באנגלית: buttonhole

אֲבָקָה

ישו ריבס אבקה

הבחן בין אבקה לבין לולאה הלולאה היא רצועה קטנה של אריג או של חוטים - מחוברת בשני קצותיה - לשם רכיסת הכפתור או להשתלת תגורה

באנגלית: thread loop eyelet

לְשׁוֹן הָאֲבָזֵם

חתיכת סתכת קטרת כעין מסמר, המחוברת לאבזם ועוברת דרך האבקה

באנגלית: pinning eyelet

רוֹכֵסֵן מִתְפָּרֵד

רוכסן הנפתח עם שולי הבגד ידוע בלשונו העם: "רוכסן פאסנס"

באנגלית: separating zipper

תָּף

כל אחת מן היחידות, שהתפר מצטרף מהן

באנגלית: patch

תָּף הַכֶּלֶה

תפ החסר יריע

תפ אבקה

תפ נסתר

תָּן דַּעְתָּךְ:

הכלכה, הבלב, מכליב, משורש ב-ל-ב, הם, ועניינם תפירה בתכים גסים, הקפד אפוא לכסא את הבייית הרפה בסוף החיבה במלים הכליב, סכליב ודומיהן. ולא תישמענה כעין מחליף וכיריב

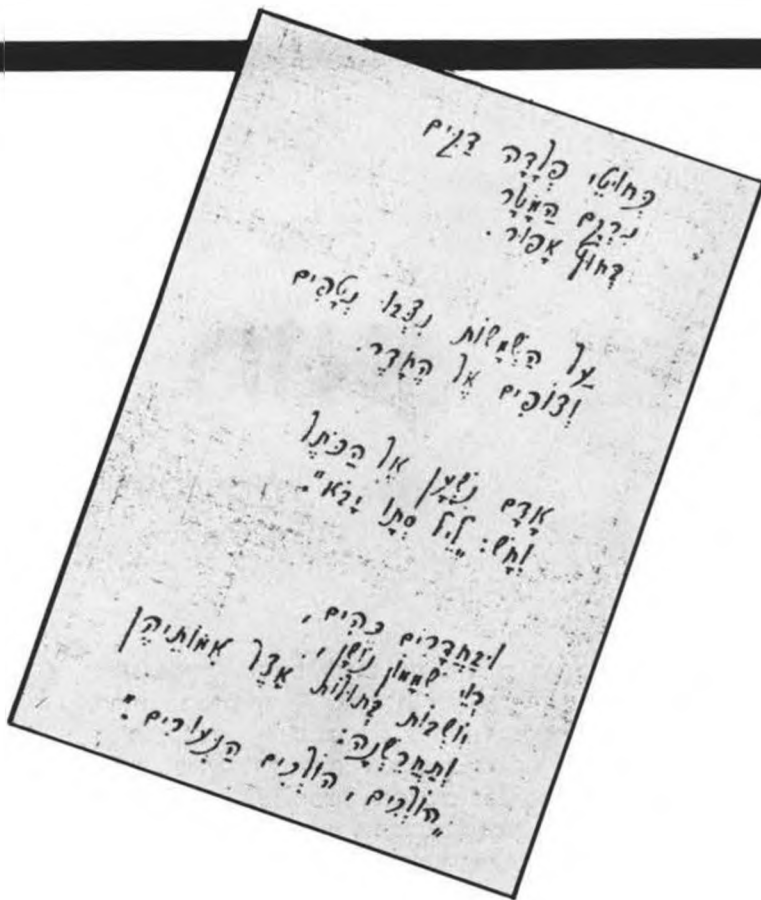
תפיק בשביל האקדמיה ללשון העברית כשירות לציבור ע"י

הסנה

חברת שירותי הלימוד בע"מ

שירים מן העזבון

■ על ראש גבעה אשכה.
הכל שקט בצהרי קיץ.

את עיני אט אסגרה. —
והנה —
לרגלי. לרחבי המישור,
כל אנשי עולם הולכים מני בסף.

שמש שורה כבדה
על רבוא רכבות ראשים,
והמה נעים, נעים
בעצלתים אל המרחק.

ובכאפק עוד יראו לי
כדבר-מה אפל. בלתי נבחן. — — —

על ראש גבעה אשכה.
הכל שקט בצהרי קיץ.

וינה, 7.7.1918

■ תוף פלג ילדות
תכלכל
טבלו שתי רגלי הורדות.

ימי רקמה ראיתי לפני
כגנת פרחי אביב.

אבי שח עלי חרש.

נפשו השותקה
נגעה בי חרדה
כערפל חור נוגה. — — —

בין יערי ערב בך אלקה.
עלים חרכים כהות ילחשו.

וינה, 13.3.1917

■ כבר דמדומי ערב
מלאו את חדרי.

לבי ישאף חרד
ולא אדע אנה.

נטפי דמי יפלו רותחים
אל שחור דמדומים.

מי לי יפתר
כל חיי הפרועים?

אי מזה נבא
ואנה נלכה?

נטפי דמי יפלו רותחים
אל שחור דמדומים.

וינה, 6.4.1917

לילה

תחת ערפל חור
נחו חמים מי הפלג.

כספינה רחוקה חלף שמה
המסע.

אחורי הגבעה
קרבו חרש פעמי הלכנה.

פרש שטיח זהבהב
על הערפל.

אחר צפירה סגלה. חרדה
שחק הליל.

מרקל, 18.6.1916

■ אמרתי לגברים:
וכי לא תלכו לנצח עמדי?

אי-בזה יורד ההר,
שנים על שנים
יושבים שם רפים
ויצפו.

לא נרד עוד עמך —

הנשים חרדו,
אף נסו מפני.

באתי אל הילדים,
רגע נחה עינם הבהירה
על פני
וחרש לימיני ושמאלי הלכו.

וינה, 18.5.1920

■ שנים אנחנו.
אני וכלבי הגדול,
ויורדים לראות
בעלות נער ונערה קטנה
מן הרחצה.

כבר העצים בשלכת.
הימים קלו ומאד צהבו
ואינם פקיץ הכבד. התרג.

הנהר הגדול עובר לאטו עלינו
כחיה אדירה
ועורו רועד רעד הסתו.

שנים אנחנו
וכבר צמרנו גדל לחרף והולך. —

וינה, 14.12.1919

■ על ראש הגבעה
אבלט דומם. נזיר חור,
אל תוף בקר זהוב.
וצלי יגלש ארף מן המורד.

על שולי מעילי השחור
יבריק חרד טל לילה.

אל תכלת השמים
אפרש כפי
וחורה תרעד שפתי:
"העבירי את טובך על פני".

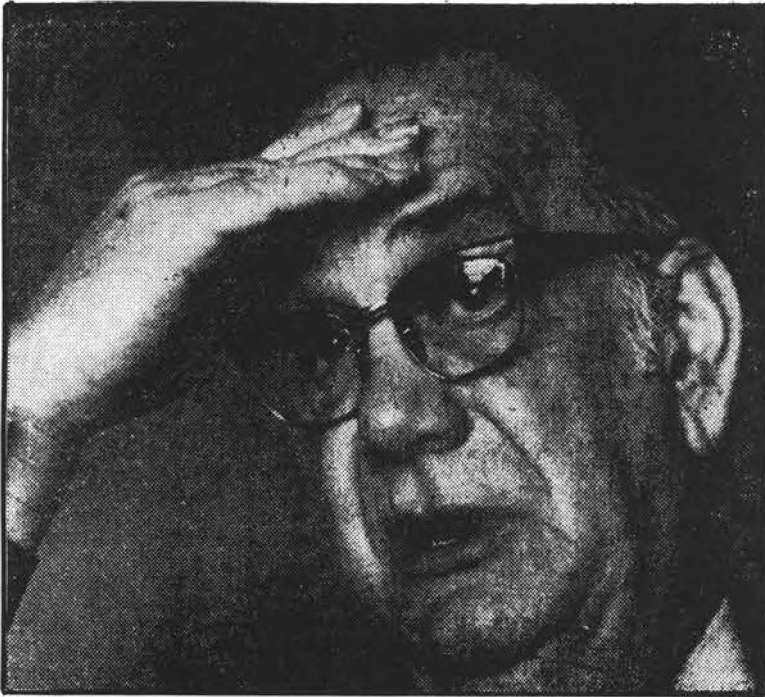
עלי אלי, לבנה, צוהלה.
הן כנרקיס שלגי אשימך על לבי
ונאביאך אל היום.

ובערב היום
ארעיף חרש אל נפשך השלנה
געגועים חורים-תכלים,
כעבים בהירות
תוח ברכת דמדומים.

ויכאב קליל, ערב.
אט יחליק את לבך:
בערב היום.

וינה, 23.9.1916

הביא לדפוס אהרן קומס

קאמילו חוסה סלה נולד ב-1916 במחוז לה-קורוניה באזור גאליסיה שבספרד, לאב ספרדי ולאם אנגליה. כעת מתגורר בפאלמה-דה-מיוורקה. ערך אחד מכתבי-העת החשובים בספרד. חבר האקדמיה המלכותית ללשון ומרצה באוניברסיטאות בספרד ובארצות הברית. כבר בספרו הראשון: "משפחתו של פסקוואל דוארטה" (1942) בלטה תרומתו המכרעת לשינוי הכיוון שחל בפרוזה הספרדית. שלטונו של פראנקו ראה בספר זה חומר פרובוקטיבי. הופעת ספרו השני – "הכוורת" נמנעה בספרד, והספר הופיע לראשונה בארגנטינה. כתב, חוץ מרומנים רבים, ספרי מסות ומסעות. בין היתר ספר בשם "יהודים, מאורים ונוצרים".

ידידיו של דון חואן היו שניים: הכומר, ששמו היה דון ניקולאס, והרשם, ששמו היה דון אַנְסֵטוֹ. מדי ערב בערביו היו דון ניקולאס ודון ארנסטו מזדמנים תמיד לביתו של דון חואן; זה היה כבר מחכה להם למרגלות המדרגות בכוככו העגול מקטיפה כצבע ירוק-כהה וצעיפו הכחול החמים. כשהגיעו, חייך.

"הא, דון ניקולאס, תמיד כה שופע מרץ! קְרָאמְפֶה, דון ארנסטו: תמיד עירני כתרנגולת!"

וחזר וחייך, רוטן כהוא-זה מופנם, "תראו, תראו, בעוד הוא מלווה אותם דרך המסדרון האפלולי לחדר-האוכל.

בחדר-האוכל ערכו את מסיכת-הרעים; ישבו סביב השולחן; דון ניקולאס בראש השולחן; דון ארנסטו, מצד אחד; דון חואן מצד שני; והתחילו לדבר; בהתחלה לאטם, אחר-כך בחופזה גוברת, כאילו פחדו שיאזל להם הזמן. אחר-כך קרא דון חואן לסוכנת הבית, כה ישישה וקמוטה כמוהו, ששמה היה מטילדה וענדה מטפחת משי שחור על ראשה; קרא לה במצילה קטנה ושנונה מאַרְדָה, שקול צילצולה היה כשל הברדלח; אולם בעת ובעונה אחת, וכאילו נתכוון לתת לזימונו נימה אינטימית ביותר, היה צועק בקול דקיק ורוטט: "מטילדה, מטילדה!"

מניה וביה היתה מופיעה מטילדה, בצעדיה המרודים-מזדריים. לא היתה חייבת כלל לשאול מה מבקש דון חואן; היא כבר ידעה: דון חואן ביקש אותו דבר מדי ערב בערביו; הזמין מגש עם עוגיות 'מאריה'; ביקש את בקבוק הליקר של דובכנים – אותו ליקר שהיא הכינה משך כל השנים לפי מירשם ביתי ישן-נושן, שלימדה אותה אמא שלה, מזה שנים כה רבות! כאילו היתה זו מסורת דתית – ביקש שלוש כוסיות...

דון ארנסטו היה אומר:

"אבל, בן-אדם, דון חואן! למה אתה מטריח את עצמך!"

ודון ניקולאס, בתחושת אושר ושליו, הפסיקו:

"הנח לו, דון ארנסטו, הנח לו! אלוהים יגמול לו!"

דון חואן מזג את הכוסיות; נטל עוגיה... אחר-כך חייך.

יום אחד אמר לו דון ארנסטו:

"אתה אדם שפולו פוננות, דון חואן; אתה כותב את שיריך, שומר על פרחיך,

שותה את הליקר שלך..."

דון חואן לא ענה לו; הסתפק בחיוך. שלף את הקלפים, מוקדם מאשר בכל

הערבים, קרב קצת יותר את הכסא, וטָפְס...

"נראה בחלקך של מי יפול היום אלוף-הזהב."

התחיל מחלק את הקלפים, אחד לאחד מצידם הגלוי, עד שהגיע לאלוף-הזהב.

הפעם עלה בגורלו. אָפְס אֶט־אֶט, וטָפְס בדקדקנות...

זמין-מה אחר-כך, אחרי המישחק שזכה בו, קרא דון ארנסטו בקול מנצח:

"ארבעים!"

דון חואן

קאמילו חוסה סלה
מספרדית: ישעיהו אוסטרדין

1

ב חודש אפריל התחיל לזרוע את השדות הירוקים בפעמוניות כחולות, במרגניות – אייאלה מהן גדולות מזהיבות, אחרות לבנות וקטנות – בחבצלות עדינות וסגלים ריחניים. צמחי-ה'טופו' פרחו, והקמליות, הגרנדניות, המגנוליות, רִחְבּוֹת וישנות כמו הסבתות הקרטוניות, עטו פרחים. הגשמים פסקו והרוח שעלתה מהים הטילה טעם של עליצות מוכרת על פני מרחב העמק.

דון חואן בילה שעות ארוכות ביציע, יושב ליד שולחן-הכתיבה הקטן שלו, מסדר את חרוצי-שיריו, מכניס כהוא-זה הרמוניה – מה יפה האמור דון חואן! – ביצירתו הארוכה מימים עברו.

"מוחי התייבש", נהג לומר לידידיו; "נעשה קרב כעץ-דובדבן עתיר-שנים; אולם עדיין נותרה לי הסבלנות."

ונתחייך בחיך המלאך שלו... דון חואן היה משורר; המושר על הים, בימי נעוריו; על האהבה, בשנות התבגרותו; ובשנותיו הבשלות, שר על האדמה... שיריו היו ידועים ונערצים על בני המקום, שהיו גאים בהם באותה חופזה בה שכחו אותם אחר-כך, ואפילו עד מדרד – אם עלינו לומר את כל האמת – הצליח להגיע ולזכות בנצחון זעיר לרגל הופעת ספרו "חבצלת הכדידות" בליווי מקט-פתיחה של דון אַמִּילִיֹ קַאסְטֵלָאר.

דון חואן שמר בקפדנות, דבוקים באלבום – באלבום מיספר אחד – את קטעי-החברות בהן השתתף; באלבום אחר – אלבום מיספר שניים – שמר בקפדנות דומה את הדברים שנכתבו עליו... כשהיה נשאר לבדו, אהב לבלות את הזמן כשהוא מסתכל לאטו על כל מה שהיה מיכלול יצירתו; היה מעלעל בזהירות ובחיבה באלבומים שלו, אֶט־אֶט, קְצִיִּיקן המתענג על העלאת נשכחות, מעביר לפני עיניו את כל הזכרונות. אחר-כך היה מחייך חיוך מר ועמוק... קייסקלינג, שהכיר אותו בימי זקנתו, התבטא פעם, שהוא אספן של חיזכים.

כשהגיעה השעה אחת-עשרה לפני הצהריים, הניח על מחברותיו ודפיו אבן קנוארצ'ה כעין הברדלח, שהיתה שמורה עמו מזה שנים רבות, ויצא לעשות סיבוב בגינתו. הגינה "היתה הכול מה שנוחר לי." בימי החורף היה שומר, במעדר הקטן שלו, על שכבת הזבל שכיסתה את החלקה הזרועה; משנכנס האביב היה מסתכל בעין נבונה על ניצת הגרנדניה שנטע אשתקד, מתחת לאותה כוס שהתכסתה מבפנים בטיפות זעירות של טל; בבוא הקיץ היה מבהיל ומברייח, לפעמים מוטרד מאוד, את החפרפרת שהיתה מקררת את כל הגינה; לעת הסתיו, לבסוף, ניצר את הורדים הכמושים, גרף את העלים הנושרים מהמשעולים, הכין ובחר – בארשת פנים אבהית – את השתילים שעשויים להצמיח לו, כשיחזור שנית האביב, גבעולים חדשים.

דון חואן כתב, כבר בשנותיו הבשלות, חיבור קטן על גידול פרחים. כותרתו היתה: "ספר-עזר לאוהבי פרחי-גן". התהלך עמו בכיסו, מראה אותו לאלה ולאחרים; צָבַר חוֹת־דַּעַת – פשוטות, שנאמרו בכנות על ידי אייאלה; מגובבות ושוגות, על ידי אחרים; לרוב, דעות חריפות ושנונות – וחיפש לשוא מו"ל; יום אחד חש מוטרד מאוד והחננה תנועת-ביטול...

גם זה לא עזר ביותר; מכיוון שלא היה לו כסף, היה חייב לחכות. "אין טעם לומר נוֹאֶש", חשב כדי להתנחם; "אם הספר טוב, עוד יבואו לבקש אותו."

תקוות-שוא: הספר אכן היה טוב, אולם לא עניין אף איש, ונותר דרום בקרן-זווית של מגָרָה אחת.

"מיום ליום הולכים ופוחתים אוהבי פרחי-גן", אמר לו פעם מו"ל אחד. איזו שחצנות!

דון חואן הסיר לפני זמן מה את האבק מכתב-היד הישן שלו; נהנה במילאת העינוגים של מגלה-אמיתות כשקרא בו מחדש. הפרקים נראו לו חדשים והעדות שהקביר להעמקת היידע על צמיחת הפרחים הופיעו לעיניו כאילו נולדו זה עכשיו. כבר לא חזר לקבור את כתב-היד שלו בקרן-זווית המגרה; מעכשיו החזיק אותו מתחת לאבן הקווארצ'ה, על שולחן-הכתיבה. עלעל בו בזמן לזמן, הראה אותו לידידים...

"תראי את התחתונים שלי"
עד עכשיו יכולת לקנות אותם רק בחו"ל

תראי את הגזרה המחמיאה, את גומי התחרה האופנתי, את הסריג הדקיק (סינגל) בטיב המעולה של דלתא, ממש חבל להסתיר אותם. עד היום יכולת לקנות סופטי של דלתא רק בחנויות היוקרה בחו"ל. במרקס אנד ספנסר למשל. מעכשיו הם כאן, בהישג ידך. ברשתות כל-בו ובחנויות ההלבשה המובחרות: בגזרות מיני, מידי ומקסי. דלתא מזמינה אותך לגעת ולהרגיש בהבדל.

אבאי לאלקטרוניקה דלתא.

חסכון צבועוני באנרגיה

סילורה מציגה את המלה האחרונה ב"מסך הקטן": 50% חסכון בצריכת אנרגיה בטלוויזיה צבוענית

אופציה לשלט רחוק סילורה IGS 20" מאפשרת לך להוסיף בשלב מאוחר יותר, ללא שינויים במכשיר, שלט רחוק.

שרות סילורה IGS 20" (רוחב 60 ס"מ בלבד) כמו אחרותיה הגדולות עם מסכי 22" ו-26" נהנית מהשרות המעולה, מהאחריות ומהמוניטין של מפעל סילורה - כפר מסריק.

הכנס עוד היום למפיצי סילורה ושאל על חסכון צבועוני באנרגיה סילורה IGS 20", מודל 81.

חברת סילורה גאה להציג את הפטנט הבינלאומי IPSALO - טלוויזיה צבוענית חדישה בעלת מסך 20" הצורכת 40 וואט בלבד! (פחות ממוחצית צריכת האנרגיה של טלוויזיה ממוצעת).

חסכון צריכת האנרגיה הנמוכה הינה בעלת חשיבות לאומית, ובמקביל היא נאפשרת לך להנות מחסכון כספי ניכר.

מניעת תקלות הטלוויזיה בנויה לפי הטכנולוגיה החדישה ביותר ומכילה כמות מועטה של חלקים המצויים בטלוויזיה קונבנציונלית. התוצאה: ירידה דומה בשעור התקלות האפשריות.

אורך חיים צריכת האנרגיה הנמוכה מצמצמת את התחממות המכשיר ומאריכה במידה ניכרת את חייו.

סילורה

טלוויזיה ואלקטרוניקה קיבוץ כפר-מסריק

ודון ניקולאס — חייבים לקבל הכול ברוח טובה! — היה אומר, מסתכל ברון חואן:

“בסדר! לפחות אנו יודעים עכשיו בידי מי הם נמצאים!”
דון חואן שכח וחיך והביט על דון ארנסטו; דון ארנסטו חייך גם הוא, ואמר שאין אויב שיחייב מולו.

כשעה תשע היו קמים; דון ניקולאס היה אומר, פונה לעבר דון חואן: “הממזר הזה, דון ארנסטו, שוב זכה בפיקסטה מכל אחד מאתנו. מה תאמר לכך?”

ודון ארנסטו, מעמיק את קולו, היה אומר לרון ניקולאס:
“הנח, הנח, סניור חשמן! אל תתלונן! מיספר הקבורות שיש לך כימים אלה!” והוא היה פורץ בצחוק רם בעוד הוא מתרחק עם הכומר במורד הדרך, בכיוון הבתים.

2

יום אחד דון חואן הפסיק לחייך. כבר צילצלה השעה תשע, ומטילדה, פעם ראשונה בחייה, לא הופיעה עם מגש ארוחת הבוקר בידיה ובברכתה “בוקר טוב שיצמן לנו אלוהים, סניור דון חואן!” על שפתיה, בעוד היא דוחפת רכפות את הדלת בכתפה. דון חואן היה תמה; התכנס במטחו, חזר והביט בשעון... תקפה אותו תחושה של חוסר-מוחה; רצה לדעת מה אירע; אולם, מצד שני, פחד מכך. חזר והביט על העיגול הזעיר של שעונו; תשע ועשר דקות. כן, נעלה מכל ספק; משהו התרחש; קם, הטיל את החלוק על כתפיו, נעל את אנפילאות האימנה שלו כמדי בוקר בבוקרו בעורו מתרחץ, ויצא למסדרון. “מטילדה!”

איש לא ענה. קולו היה על פני כל הבית באורח מזור; כה מזור, עד שרון חואן לא העז לחזור ולקרוא. חש פחד; פחד שזה מכבר לא הטיל ספק כי אירע. מיהר בחפזה לחדרה של מטילדה; הקיש קלילות בפיקי אצבעותיו. לא כלום. אחרי-כך, כשסיפר מה שאירע לדון ארנסטו ולדון ניקולאס, אמר: “כשהרמתי את בריח הדלת להיכנס, רעדתי כאילו נתקפתי פתאום בקדחת. פתחתי את הדלת ושם מצאתי אותה שכובה במיטה ומטפחתה לראשה. דמתה נרדמת; אולם המסכנה כבר הייתה מתה, מתה לכל דבר; נגעת במצחה, שהיה קר כקרח... העיניים שלה כבר היו עצומות.”

דון ארנסטו ודון ניקולאס נשאר מהורהרים.
למחרת, כשכבר הטילו עפר לקברה של גוויית מטילדה המסכנה, אמר דון ארנסטו לדון חואן:

“האין אתה חושב, שדון ניקולאס שלנו נראה נרגש כהוא זה?”
דון חואן חיפש משרתת אחרת; לא עלה בידו להשיגה מיד; בינתיים השתכן בפונדק ‘לה פּרְלָה’ בתחילה הארוחות של הפונדק ‘לה פרלה’ נדמו לו גרועות; אחרי-כך, כשהתרגל, הופיעה טובת-הבית שלבסוף השיג אותה, וחזר מחדש לביתו; אולם, נוסף לכל הצרות, מה שנראה לו חסר-טעם ביותר היו המאכלים שהכינה לו ראמונה, המשרתת החדשה. דון חואן נלאה להבין אותה עיקשות של ראמונה לגדוש את המזון בתבלינים ובשום. והרי כל הרבה, חשב, להכין חביתה צרפתית ולבשל חתיכת בקלה לבנה עם שניים או שלושה תפוחי-אדמה! אחרי זמן-מה הצליח דון חואן לשכנע את ראמונה שתטיל פחות חריף לאוכל.

“מה שאיני מצליח,” אמר לדון ארנסטו, “הוא לחזור לחביתה ולבקלה. לפני מיספר ימים הערתי לה על כך; אולם הדבר נראה לה מופרך מעיקרו; אמרה לי, שכדי להכין ארוחה מבושלת אין צורך בטבחיית. אני שתקתי. כי תאמר לי בבקשה, מה עונים במקרים כאלה?”

דון חואן מצא את הגינה מאוד מוזנחת. נדמה היה שזה לא יתכן. אולם כדאי היה לראות כיצד ניתן להשחית גן בחמישה-עשר יום בלבד; הילדים הפילו חלק ממשוכת-התיל כדי שיהיה להם קל יותר להיכנס ולצאת מתחת לעצי המישמש והאפרסק; התרנגולות עברו דרך הפירצה של הזאטוטים, והשמירו הכול...

על דון חואן ירדה תוגה עמוקה. בגיל שלו, ובשמירה הקפדנית שלו על כל אלה, חורבן שכזה! כשפנה ליציע לבדוק את האלבומים שלו ואת גבכות הדפים, היה רועד כוח-כולו; אולם מצא את הכול במקומו. מסודר כשם שעזב אותו. לפחות זה נמנע ממנו!

3

יום אחד נשאר דון חואן במיטה. חש כאבי-ראש. אחרי חמישה ימים, כשהובילוהו לקבורה, עלה על רעתו של דון ארנסטו להרהר, כשהוא מסתכל ברון ניקולאס מתפלל את תפילת-ההשכבה, שהחיים הם כחלום ענף, וכדי להנציחם, לקח את החיבור הקטן על גידול פרחים של דון חואן ונסע עמו ללה קורונגה. חלפו שלושה ימים עד שחזר. כששב שאלו דון ניקולאס:

“כיצד זה, כה מהר? כבר סידרת שם את כל ענייניך?”
ודון ארנסטו ענה לו:

“היה זה דבר אחד ויחידי שהוביל אותי שמה, דון ניקולאס; הדבר היחידי בעלי-חשיבות שנתקלתי בו בימי חיי.”

אחרי חודש בערך הגיע לעיירה העותק הראשון של ספרו של דון חואן. וזו הייתה לשון העטיפה:

ספר-עזר לאוהבי פרחי-גן
חופר לקורת-רוחו על ידי
דון חואן אלנוארז פיירנאס
מחבר ספר השירים “הכצלת הכידריות”
הוצא לאור על ידי
דון ארנסטו סוליס הררו
רשם זכויות ואוהב פרחים
דפוס ס. סאגו
לה קורונגה
1903

הערת המחבר: על טופס הסיפור, שאני שומר אתי מההדפסה הראשונה (בחוברת “מדינה”, מדריד, ה-3 במאי 1942), מצאתי עכשיו הערה בכתב-ידו כלהלן: “שאלוהים יסלח לה לפילאר סמפרון [עורכת “מדינה”] ששילמה לי מאה פיקסות, פחות 9% רווחים, בעד סיפור של חמשה-עשר דפים! ■

3 שירים

תרגם: עוזי שביט

גינתר קונרט

העננים לבנים

העננים לבנים. לכן
החלב בפד. לכן כמו
החלצות תפוחות-הרוח על החבל. לכן
כמו תחבשות לפני הקרב.

מדוזה

בתחילה לא הפנתי אותה
לא כשפאה
לא כשעצרה מלכת
למרות פאר תלתליה
המסתלסלים מעצמם
למרות תיוקת הנלגב

אף מאז

אני נראה בעיני מבקרים רבים
מאזן.

קרל סנדברג

עשב

ערם לגבה הגויות באוסטרליין ונטרלו.
טמנן בחול והניחני לעבד —
אני העשב; אכסה הכל.
ערמן לגבה גם בגטיסבורג,
ערמן לגבה גם באיפר וורדן.
טמנן בחול והניחני לעבד.
שנתים או עשור, והנוסעים את המדריך ישאלו:
מקום זה מהו?
היכן אנתנו?

אני העשב.
הניחני לעבד.

האהבה אמרה האהבה

לדורון לוי

1

האהבה אמרה האהבה איננה מין
ונראה לי שזה מה שאמה לא מבין
כשאמה הולך בערכים
ואומר שאלה רק פשרות
אבל שנוי יחול בקרוב מאד
לצערי אמה טועה אמרה האהבה האהבה
לא יכולה לבוא ביחד עם פשרה
בתחום הזה שהוא כלו שלה
וכל פשרה הורסת בה חלקה
כל מין חטוף כורה לה את קברה
כי הוא נגרע מעצמתה אמה מבין
האהבה איננה מין ולא פשרה גבוהה
ולא בגידה או צפיה האהבה
אמרה האהבה נגעה בך באפן פתאומי
ואחר כך הלכה ואני לא יודעת
אם היא תשוב לגעת בך ממש לגעת
בך אמרה האהבה אבל אני מקנה

2

האהבה אמרה האהבה לא אומרת לך
שתמנע כאשר יש לך הזדמנויות
ולא אומרת לך לחכות להזדמנויות יותר טובה
שלפעמים באה ולפעמים לא באה
ואם היא באה בתור אהבה קצרה
אי אפשר להפך אותה לאהבה ארוכה
ונה נאמר בעקר כנגד הכפיה
כנגד הצורך המתמיד לגעת כמו באהבה
גם כאשר לא מדבר כלל באהבה
והמגע מטעה כמו שקיעה
שלפעמים צבועה כמו זריחה
ולרב אמה באמת צריך לקחת
את המצע לך בה בשעה
ולתפף את זה בחלומות ובכמיהה
למה שהוא קרוב בכל שרק אפשר לדעת
למה שבו באמת היה צריך לגעת
אלא שהיה מהיר כמו צליל
אשר אוכד פתאם בדימיה

3

האהבה אמרה האהבה הולכת אתך
לאן שאמה הולך היא הולכת אתך
גם כאשר אמה לא אוהב
וגם כאשר לא אוהבים אותך היא הולכת אתך
וכשאמה מרעב אליה היא הולכת אתך
ואל תשאל אותי איך זה מתושב אצלך
אמרה האהבה האהבה עבדה
שאמה שאפפה אותך פעם כבר לא
עוזבת אותך
למרות שאמה שוכח אותה היא לא
עוזבת אותך
והיא באה אליך ומנחמת אותך
בדמות שונה שהרי זה מאפיה של התקופה
שלא לקרא לשום דבר בשם
אבל כשאמה עורג אליה אמה בורא אותה

6

האהבה אמרה האהבה אופטימית מטבעה
וכאן אני חוזרת כי מדברים שאמרת לך

וכשאמה שואל למה היא לא באה אליך
מתוך מין מיתר וחשוק אמה שואל
למה היא לא
באה אליך היא תמיד אתך הולכת אחריך
כי ההוגה בה באהבה הוא באהבה

4

האהבה אמרה האהבה מלטפת אותך
כאשר נדמה לך שימיד קשים עליך עד מאד
כאשר נדמה לך שלא תוכל לשאת עוד
באה האהבה ומלטפת אותך
ועם לא האהבה זכרון האהבה בא
ואז אמה מתמלא צפיה מברכת
צפיה קשה
צפיה מתוקה
אמרה האהבה האהבה
ולעתים קרובות הצפיה לא מצדקת
אבל כשאמה שרוי בה היא כל כך יפה
כל כך מספקת
אמרה האהבה האהבה

5

האהבה באה וחולפת אמרה האהבה
לא מפני שהיא לא יכולה להתעכב
היא יכולה להתעכב עם זה היה תפקידה
ויש ביקום פמות אינסופית של אהבה
כפמות היקום כך פמות האהבה
אמרה האהבה האהבה באה וחולפת
כדי ללמד אותנו מהו עצב
וכדי ללמד אותנו מה זאת אומרת
שהכל חולף ומהי שכחה
וכי מה שנתן לנו בתוך היש רופף נורא
והוא אינו יותר מצרף או תחושה
אמרה האהבה נאף אחד צדין לא אמר
דבר שלא נתן להכחשה
על האהבה אמרה האהבה האהבה

6

האהבה אמרה האהבה אופטימית מטבעה
וכאן אני חוזרת כי מדברים שאמרת לך

על זה שמין חטוף כורה לה את קברה
אמרה האהבה כי אין שום קשר
עכשו הבנתי שאין שום קשר
ויש לך בדידות של אהבה לכתב על אהבה
שלא כמו בשגרת הקשר
ולא חשוב עם גבר או אשה
שאז מחפשים סכה להמשך הקשר
להביא אותה כנגד מה שמכנה בגידה
אבל מתוך בדידות אפשר להבין אותה כאויר
לנשימה וזאת אומרת שלא תמיד צריך קשר
כדי לתרגם אותה לנוכחות פשוטה
למרות שאין דבר יותר נשאר מנוכחות פשוטה
אולי זה לא בדיוק מתאים לך
אמרה האהבה האהבה
אבל זה לא ירגיע אותך
למרות שתמיד תשוב לאותה מסקנה
יבואו לפניך מעשים רבים
אשר יובילו רק לעיפות גדולה

7

האהבה אמרה האהבה היא פכלות הכל מלה
שאמה משחק בה מתוך בדידות
שאמה משחק בה בשמחה
כמו שאמה משחק במלים האחרות
במלים שאמה ממלא ובמלים
שאמה שותה ריקות
וככה זה הולך
וככה הזמן עובר
והולכים לסרט או להצגה
רואים את הים או רואים עיר בירה
ולפעמים בלילה באה התקפה
של צער שאין בו שום נחמה
ואמה מוכן לנתר על כל שאמה יודע
ועל כל מה שנדמה לך שאמה יודע
ועל המון דברים אחרים כגון מלים
והרי הכל מלים אמה מוכן לנתר
רק בשביל אהבה אמרה האהבה האהבה
ומה יוצא לנו מכל השיחה
על האהבה אמרה האהבה.

ליד בית-הדואר

דוד אלבחרי

מסרבת-קרואטיה: דינה קטן בן-ציון

דוד אלבחרי, סופר יהודי-יוגוסלבי ליד 1948. עד כה פרסם ארבעה ספרים ותרגומים רבים מספרות העולם. בימים אלה ראתה אור בעריכתו אנתולוגיה בת שני כרכים של מבחר הסיפור העולמי, בתרגום לסרבת-קרואטיה. הוא משמש כאחד מעורכי הכירים של הירחון "KNJIZEVNA REC" (דבר הספרות), הבטאון הספרותי של הדור הצעיר בסרביה. דוד אלבחרי מגלה התעניינות ערה בספרות העברית. תרגם לסרבת-קרואטיה מיצירות יהודה עמיחי (בשירה ובסיפורת), עגנון, שלונסקי, זך ואפלפלד.

המתרגמת

ה

נה-כאן חיכו לי החבריה ההם, בפעם הראשונה. ארבעה, ככל הנראה מכוגרים ממנו ומה שבטוח, גבוהים יותר, חסונים וחזקים ממנו. הוא עבר ביניהם ומבלי להסב את פניו, פנה בצעדים מזורזים לעבר הבית. יכול היה לשמוע את קול צעדיהם, מדודים, מבלי להתקרב אליו. שומרים על מרחק קבוע, וכך עד לדרך העפר, ואחר-כך, מאחורי גבו, אמוזו כי מוטב שימשיך ויתקדם עד לגן הציבורי, הם רוצים לחטוף אתו שיחה. הם ידעו שהוא שומע אותם.

הוא הסב פניו אליהם: מחייכים היו, כולם כאחד עומרים ומחייכים. הוא אמר, שאמא מחכה לו שיחזור עם הקבלה על הכסף ששלח לאחיו המשרת בצבא. אחיו הגדול, הרבה-יותר-מבוגר ממנו (מקווה היה, שזה יכניס להם קצת פחד), ועכשיו מחכה אמא בבית, כיוון שכל הוצאה היא רושמת בפנקס הקטן, השחור.

אנחנו מכירים את אחיך, אמרו, הכל בסדר, אל תדאג. כל מה שאנו צריכים הוא מפתח המקלט. ואם תעבור דרך הגן, זה לא ייקח לך הרבה זמן, תגיע הביתה בזמן. נכון או לא?

נכון, אמר ופנה לעבר הגן.

כל מה שדרוש להם, הסבירו, הוא מפתח המקלט ההוא, וזאת רק כדי שבמשך הלילה יוציאו מן הרציף סירה שבה ישוטו לעבר הגדה השנייה. מדובר בעיסקה מסוימת, עכשיו הם לא יכולים לומר לו כמה בדיוק מדובר, נודע להם משהו והם רוצים לוודא. ועוד לפני עלות השחר, אולי אפילו מוקדם יותר, יחזירו לו את המפתח, יביאו אותו אל מתחת לחלוננו. עליו רק לשלשל את החבל עם הקרס, ואחר יוכל להחזיר את המפתח למקומו. את שכרו, כמובן, אין צורך להזכיר אפילו. זה מובן מאליו.

הוא הביט בהם. המפתחות תלויים מעל לראשו של אבא שלי, אמר, במשך כל הלילה, ואם יתעורר —

ענין השכר מובן מאליו, אמר אחד מהם. הם כבר טיפלו בנערים כמותו וידעו על מה צריך לחזור. הוא ניסה שוב: הרצפה חורקת, ואמא שלי, שנתה כל כך קלה —

נדברנו אם כן, אמר הנער שדיבר קודם. הלילה, כשתשמע שריקה, תשלשל את הקרס מבעד לחלון. ואת המפתח.

אחר כך פנו והלכו משם, ובעברם ליד הספסל, עצרו בדרכם. הנער השני ניגש אליו: בלי פיטפוטים, חזר אחריו.

בלי פיטפוטים, חזר אחריו.

כי אחרת, אמר הנער השני.

הם הלכו להם.

הוא חזר הביתה ואמא רשמה את הסכום שנשלח, יחד עם תעריף הדואר, בפנקס הקטן, השחור. הוא סירב לאכול ארוחת ערב, לא היה מסוגל לאכול, רק שתה כוס חלב, לחמם את הקיבה. אחר שכב בחושך והמתין, הוא שמע את השריקה, אך לא ניגש אל החלון. המתין להתחדשות השריקה, התגנב עד הווילון והבחין בהם, ככל הארבעה. אחר כך נבלעו בחושך, כצללים.

למחרת שוב המתינו לו ליד הקיר שבחצר ביתו. הם לא דיברו כלום, לא יידו בו אבנים, לא עשו כלום. רק ניצענו כרגליהם כל הזמן, עד שנשמע קול אמו הקוראת לו לארוחת הצהרים.

אותו לילה, שמע אותם בשנית. הם שרקו רק פעם אחת, חרש, ומיד נסוגו. הוא לא היה מסוגל להירדם עוד: אור הירח ריצד בחלל החדר.

האם הוא מרגיש בטוב, שאל אביו בארוחת הבוקר, מה-זה הוא כל כך חיוור? מרגיש טוב, אבל לא ישן טוב, הלילה.

הם, ככה.

הם ישבו שוב על קיר האבנים. כיסיהם היו מלאים כשזיפים ירוקים, שמהם אכלו, בשתיקה, עורכים את החרצנים החשופים בצורה מסודרת על שפת הקיר. כשיצאה אמא אל המרפסת נעלמו, ואחר הצהריים, כפי שיכול היה לראות, פיזרו האנקורים את הכל והיו רבים זה עם זה על השרידים.

מאוחר יותר, בלילה, פשטה אש במקלט, וקירות חדרו בהקו באדום-לוהט. אביו פרץ מן הכית לבוש למחצה, ועמו שכנים אחדים. מכבי האש הגיעו כעבור עשר דקות, אבל מאוחר מדי: העץ היבש פיצץ בלהבות, ומעל לנהר המואר התעופפו מפרפרות צפרים אחדות, שנחררו משלוותן. לבוקר, בגשם, ניצבו הוא ואביו עמו, לבדם, אצל שרידי השריפה. משתדלים היו לשמור על השתיקה.

טניה הדר

למינה

מתוך — אדמת-היער

מתוך אדמת היער

להצללות את סבתי

רטבה, מלאה טל פטריות

ותמיד

ענפי העצים

ותמיד ענפי העצים

כתוף האויר האדמדמ

ההופך קהל

ונמנך באפר

ברחובות של חלין

נושרת שתיקתכם

כמו עלה פחוס

ושקיעה באה

ושקיעה באה

אצבעות מעקמות

נולדות באור

פה נקוב, איך אשיר אני

שרגלי מגששות בתרדה על פני הארץ

איך אקיא את המחסום האים?!

ששגעוני צועק מתוף כפות-רגליה

של זו שגשרפה —

ואני מתבהרת והולכת ביסוריה

מתבהרת בדמי הכרה חדשה

כמו משי

מתבהר קתם אהבה

ויש בי כח מעט.

"זעקת המחנות הולכת אחרינו!"

ברטולד ברכט

"להצמיח שורשים השמימה!"

בראנד הנרי-לוי

זעקת המחנות הולכת אחרינו

מצמתת שרשים השמימה

היכן שתולים שריגיה

צומחת גפן, עולים זיתים

מענתים ככל שיהיו

ריחם — ריחנו.

בין כמיהה לפיכחון

(הערה נוספת לספרו של יצחק אורבך אורפו – "הצליין החילוני").

ב עקבות רשימתו הפיזית והמעניינת לכשעצמה של רוני סומק, עלה בי הצורך להתייחס במידה מודגשת יותר לצידו העיוני של הספר.

גיבוריהם של שלושת הסיפורים המודגמים ("האבן הצומחת" לקאמי; "הרוצחים" להאמינגווי ו"עד עולם" לעגנון), פועלים עפ"י פרשנותו של אורפו פעילות סזיפית, מנותקת כמעט לחלוטין ממקום ומזמן. כשהם נמשכים נדחפים לעשייתם שעד הקרבה, תוך מודעות ברורה לחוסר התכלה והפשר שבה. אצל ד'אראסט ב'אבן הצומחת' – "יוצאת נפשו אל ההתמכרות התמה (של הילדים בשכונת הנהר), בעת שרוחו – היודעת תאוה זו של נפשו – מסרבת בתוקף לוותר על חרותה השופטת והבוחרת" (עמ' 47). אנדרסון ב'הרוצחים' – "ניצב כלפי ההיעדר כמעמד של 'אברחם ממך אלך', קולו השטוח מעיד על עייפות וייאוש. אבל כשהוא אומר כפעם השלישית: 'אין מה לעשות', אנחנו שומעים מאחורי הקול תהייל של השתוקקות. זה אמור כמעט בדבקות" (עמ' 23).

ואילו מוחו של עדיאל ב'עד עולם' – "נהפך לזירת התגוששות בין שני קטביו של הכופר הצליין, ובשניהם הוא מועל ביעודו: כחוקר ספקן הוא שכוו מדי בקסמו המופלא של המיסטיקן, וכנוהה אחרי הטראנסנדנטי הוא נאמן מדי לספקנותו של החוקר. מוחו הוא זירה של התרוצצות מיוסרת" (עמ' 28-9).

פתרונם הקונקרטי של הגיבורים למתח הפרובלימטי שבין כיסופיהם המיסטיים להגיונם השפוי-מיואש ולתחושות העזיבות והאימה בהן הם שרויים בגללו; הוא הגורל הפרומתאי שהם נוטלים על עצמם. כלומר – תנועתם התמידית-מודעת במעגלים של עשייה שחרת משמעות בתוך כמיהה לא תוחלת. מוצא דחוק זה, מייצג לפי אורפו את גורלו של כל אדם בן תקופתנו. ובהצבעה מחדשת, וכאמור, ממקדת זו, על בעיית היסוד של קיומו הנפשי, נעוצה, לדעתי, חשיבותו העיקרית של "הצליין החילוני".

בתנועתה ההיסטורית-רוחנית של התרבות האנושית, מעבודת האילים ועד לכפירה המוחלטת, הסתמנו מספר מעברים מרכזיים – מהאמונה המאגית בכוחות-על, אל המונותאיזם שאיחד את הבטחת העוצמה העליונה עם עולם האידיאות, ואל ההתפכחות החילונית של המאה ה-19-20, אשר מחקה את אשליית השמים והקיום האלוהי שבהם, ואולם הותירה את האידיאות האנושיות כיעד-על; ועד לאקזיסטנציאליזם שכפר בכל – זולת בעצם הקיום עצמו. אלא שלמרבית הפלא, דווקא לאחר התאבדותו המוחלטת של הגיזן המאה ה-20 מכל אמונה וציפייה שמעבר ל"כאן" ול"כשיו"; התעוררו מחדש, ובעצמה בלתי ניתנת להתעלמות, נהיות והתנהגויות אנושיות המנוגדות לחלוטין למסקנתו הפילוסופית הנחרצת. כוונתי ל"חזרה בתשובה" – לכיתותיה, להתמכרות לסמים – לסוגיהם ועוד לכיוצ"ב. תגובת נסיגה זו, נראית ממבט ראשון כמזרה לחקופתה, ואולם בהתבוננות דרך הפריזמה הספרותית-הגותית של "הצליין החילוני" מובן שהמרווח הפסיכולוגי המתוח בין תודעת הקיום האקזיסטנציאלי לבין הדחף הרתי-מתמכר, הוא מרווח ההיעדר עליו מדבר אורבך אורפו בספרו, ואותו חייבים היו גם בני-דורנו, למרות הישגי חשיבתם הלוגית-ראציונאלית למלא בתכנים רגשיים-מיסטיים כלשהם.

עזרא אוריון כרשימתו "אתאיסט", המתפרסמת בגליון זה, מדבר על חרדת החידלון, קרי – חוסר משמעות הקיום, אשר דחפה את האדם מאז תחילת קיומו ל"כריחה" יצירתית לכל סוגיה ורמותיה, כולל יצירת האלוהיות השונות. ברור שבמצב כו נזלת מאתנו כל קרבה לאלוהות, כל יחס למטרה או אידיאה ואפילו יכולת האמונה עצמה ואף יכולת ה"כאילו" לגביה; לא נותרת בידנו דרך אחרת להימלטות מאימת ההיעדר הנוראה, זולת ריצת הנסיגה אל עולם ההזיות ההרסני-מטמטם.

מעצם הקונפליקט המאפיין את הוויית חיינו, אין כנראה מנוס עוד כדורנו, אלא אולי בכורו ובהבהרת חופש הבחירה העולה מידיעתו. ומבחינה זו, חשוב לטעמי,

היצירות ולצמצם את מגמות החקיינות. במסגרת דיוני המושב הזה נישאה גם הרצאתה של נציגת ישראל, שעסקה בחלקו של התירגום בצמצום אי הסובלנות בין עמים.

במושב השני, שעסק בנושא "חרות כנגד נאמנות בתירגום", הציגה המתרגמת דנוטה צ'ריליין-סטריינסקה מפולין כמה היבטים ספציפיים של אילוצים בלתי נמנעים, נסיבותיהם ומשמעותם, בהתבססה על דוגמאות ספציפיות מעבודתה; ברחודורוב מברית-המועצות דיבר על בעיות אחדות בתירגום שירה אנגלית לרוסית ואחרים הציגו היבטים שונים של סינתזה בין המקור לתרגום. שהוא בבחינת עיבוד בלתי נימנע, הן בספרות והן באמצעי התקשורת האלקטרונית.

מעניינות במיוחד היו כמה מן ההרצאות שעסקו בנושאים ספציפיים והתבססו על נסיונם האישי של המרצים בתירגום טקסטים ייחודיים. אחת מן ההרצאות המאלפות ניתנה על ידי אני ביטנץ מסלובניה, שעסקה בצד התיאורטי והמעשי של התרגום לסרטי קולנוע וטלביזיה. בהציגה את בעיותיו המיוחדות של המדיום הזה מנקודת ראות עבודת התירגום, זכך את דרכי העבודה והפתרונות המעשיים, כיווניהם והשלכותיהם. הרצאה אחרת, של ללה ז'קובין-פאברי מהולנד, הציגה כמה מן המגבלות הלשוניות והאסתטיות של התרגום החופשי, כשהיא מתבססת על חומר שנאסף במיפגש מיוחד לתרגום מיצירותיו של ואסקו פופה. ומזכירה אגב כך את דוד אכידן כאחד ממשתתפי התרגיל על ואסקו פופה (כשהוא עובד, כפי שהתברר לי משיחה עמה, על פי הטקסט של תרגום פופה לאנגלית). הרצאה מבריקה ומשעשעת ניתנה לנו על ידי מילנקו מילנקוביץ, מרצה בפקולטה לפילוסופיה ומתרגם (מרסית) באוניברסיטת סאראייבו, שהציג את המגמה ל"מילוי החסר" על ידי המתרגם בעל יומת-היתר באינטרפרטציה, והציג גילגול משעשע במיוחד של טקסט, בסדרה בת 5-6 תרגומים, המסתכמים בספור עלילה שכל דמיון בין ראשיתה (המקור, והתרגום הראשון) ובין סופה (גילגולי התרגומים, האחד על-פי האחר) הריהו פחות ממקרי בהחלט.

מיפגש מעין זה משמש באופן טבעי כר נרחב לקשרים רבים ומגוונים. שאחדים מהם מהווים פתח למגעים בין ספרויות ובדרך זאת בין אנשים, עמים ותרבויות. כך, למשל, התעניינו באפשרות לקבל מ ישראל ספרות ילדים לשם תרגומה לסרביית-קרוואטית; בהשתתפות מתרגם לעברית בפרויקט מיוחד של תרגום שיר בודד, מפרי עטו של משוררם הנערץ ז'מאי יוקאן יוקאנוביץ'. לשפות שונות, וכן בחילופי מידע בין עיתוני ספרות וכמות שונות לספרות, תיאטרון ואמנות. האווירה היתה ידידותית ופתוחה.

כישראלית הרגשתי בהתעניינות רבה ובאהדה, הן במישור המקצועי והן במישור האישי. יצאתי כחרדה מסויימת לארץ שאיננה מקיימת יחסים דיפלומטיים עם ישראל, ולמדתי לדעת שדווקא בהעדר מגעים שוטפים קיים עניין רב מאוד בנו. בספרותנו, בעשייתנו ובלשונונו, ובמיגוון רחב של אפשרויות שיתוף הפעולה עימנו בתחום המקצועי. ■

דינה קטן בן-ציון

להביא את ספרו של אורפו – למרות החסר הניכר בו לגבי תשתיתם הפילוסופית של הדברים – למצער למסגרות התיכוניות השונות, לעיון ולדיון. שהרי בעיקר מבני-הנוער גולה תקופתנו את האמונה ב"אור הגנוז", ואלהם, במיוחד, רוצים היינו להחזירה. וכהערת סיום: ספרו של אורבך אורפו, נראה, למרות חשיבותו, כנגיעה מדגימה בלבד בכעיה. תקוותי שיוכל להעמיק ולהרחיב את היריעה בשנים הקרובות. ■

עמלה עינת

הכנס השמיני של מתרגמי ספרות יפה בבלגרד, יוגוסלביה

בראשית חודש דצמבר 1982 התקיים בבבלגרד שביוגוסלביה כנס מתרגמי-ספרות יפה, השמיני במספר כנסים שנתיים שמארגנת אגודת המתרגמים הספרותיים של סרביה. בכנס השתתפו כ-50 מתרגמי ספרות מן הרפובליקות השונות של יוגוסלביה ומכ-15 ארצות אחרות ובהן לראשונה גם ישראל. מעל ל-30 הרצאות נישאו במסגרת שלושת מושבי המליאה ובסיום התקיים דיון פתוח על בעיות כלליות וספציפיות. ביום האחרון נערך טיול משותף.

קהל סופרים, עורכים, מתרגמים, אנשי ספרות ואמנות ואנשי אוניברסיטאות היו בין אורחי הכנס. שאירח הפעם מתרגמי ספרות מפולין, בריה"מ, צ'כיה, הונגריה, גרמניה, רומניה, ארה"ב, איטליה, הולנד, הודו, אוסטרליה וישראל. למרבית המתרגמים שהשתתפו בכנס באופן פעיל היתה זיקת-עבודה לשפה הסרבית-קרוואטית, שאליה או ממנה הם מתרגמים, אך היו גם אחרים, שאולי הבולט ביניהם היה יושה קסלר מארצות-הברית. מרצה לספרות באוניברסיטת לוס-אנג'לס, סופר ומשורר, העוסק שנים אחדות בתרגום שירה ממה שמכונה בפיו "שפות אכזוטיות" (כפרסית עתיקה, למשל, ועוד), כשיטה מיוחדת, שעליה סיפר בהרצאתו.

הכנס בן חמשת הימים (מחצית היום הראשון הוקדשה להכרות ולרישום, והיום האחרון לטיול) עסק הפעם בשני נושאים מרכזיים, שבנושאי המישנה שלהם דנו ההרצאות השונות. במושב הראשון, אשר הוקדש לדיון בנושא "התרגום והתרבות הלאומית", דן נרנר קרויצר מגרמניה (מתרגמו של איוו אנדרין לגרמנית) בתרגום כתבי-הקודש על ידי מרטין לותר, שתרגומו ראה אור במהדורות אחדות בעשור השני והשלישי של המאה ה-16, והנחשב ליצירה הספרותית הראשונה במעלה של המאה. נוצלב סדוקובסקי, עורכו של כתב העת "מספרות העולם" היוצא בווארשה, דיבר על חלקו של התרגום בתרבות הלאומית, בהדגישו שדווקא התרגום הטוב של יצירות מן הספרות העולמית, כיוון שהוא הופכן לנכס מנכסי התרבות הלאומית, עשוי לא רק להפרות את הספרות המקומית, אלא גם לתרום למקוריותן של

המרפאה ע"ש ראובן בריינין

מברכת את עתון 77 עם היותו לירחון

ההיא

טל רובינשטיין

בראק

אחותה היתה מתאמנת שמונה שעות ביום. לפעמים אפילו יותר. לעיתים היתה מנסה לחשב כמה שעות-נגינה לקחו אצבעות אלו, הזריזות מחייה (של אחותי). שתי שעות כפול שלוש מאות ששים וחמישה ימים ואחר: להכפיל בעשרים ואחת שנה... אך הזמן הקצר בין הפיכת דף אחד למישינהו הותיר חישוב לא גמור. אף פעם לא חשבה לחשב כמה שעות בילתה היא בהפיכת דפי-תווים... כל קורבן לא נראה לה בכך — הלא הקונצרט השבועי הוא שנתן לה כח לקום כל בוקר, מחדש. קונצרט אחד בשבוע, לא יותר ולא פחות — על כך הקפידה האחות. אך היום — היום היה שונה, דבר שהוסיף מתח וחרדה לכל העניין כי כאבי הראש והבטן היו חזקים יותר ככל שהיתה האתרעה קצרה יותר.

בלילה שלפני היתה שוכבת דרוכה במיטתה. לידה פרוסים החולצה והחצאית — מוכנים לאור וזקורים. שנתה של היא היתה דווקא טובה וחזקה. נחירותיה הקלות היו נשמעות מהחדר הסמוך. לעולם לא היתה מתהפכת בשנתה, שרועה על גבה, ידיה משולבות על בטן הררית, ענקית, שיערה מפוזר, נח גם הוא למספר שעות ביום. כשתקום, תקשור אותו בגומיה פשוטה אותה לא תצטרך לחזק אפילו פעם אחת נוספת.

היום בבוקר באה מוקדם יותר. בדיוק כשיצאה היא לעבודה. הן אף פעם לא נפגשות (בכל אופן לא מאז הפגישה הראשונה, כשנתנה לי מפתח) כיוון שהיא עורכת-דין מצליחה, ללא משפחה אליה ממהרים לחזור, הביתה. ביקשה בקשה מיוחדת וחדר-פעמית, ואם אפשר... כל-כך חשוב... לעזוב שעה אחת קודם. היא תעשה את הווילונות מחר, מבטיחה, וגם את כלי-הנחשת... היא ביקשה זאת. לא. לא ביקשה. רק אמרה שהקונצרט של היום כערב חשוב לה במיוחד.

חסרת-נשימה וסמוקת-לחיים הגיעה הביתה לפנות-צהריים. על המונית שלקה לא תספר. והיא — כבר שקדה במרץ על הקלידים. בתחושה של הפסד נוראי צנחה על כיסא שניצב בקרבת מקום. אף-פעם לא העזה לבקש כיסא קבוע כמו לה, למרות שלא היתה לה תשוקה חזקה מזו. עיניה הלמודות התרוצצו על פני שורות ארוכות אותן כבר למדה לפענח. ידה, דקה ושעירה במקצת, אוחזת בדף הבא, רגילה ומאומנת להיות מונפת שעות כה רבות. יש לנו עוד שעתיים, ואני הולכת לנח. לכי לישון, אני כבר אעיר אותך, אמרה לה לפתע אחותה המפורסמת. מופתעת בפנים וחסרת הבעה מחוץ, הנהנה ופסעה בזיזיתנות לחדרה, שולחת מבט אחרון באחותה, ראשה נשען בין מרפקיים עבי-בשר, מודאגת כל-שהוא.

לישון... איך תוכל והיא כה נפחדת. לא, היא תהיה מצוינת, לא תפספס שום צליל. אך ידיה שלה — לבטח יכגדו בה. לבטח תיראה נורא, אולי אפילו גם תתעטש... העובדה שכך הרגישה לפני כל קונצרט והעובדה הנוספת שמעולם לא עשתה טעות ולו הדקה ביותר, מעולם לא פיספסה אפילו בשנייה אחת — לא גרמה לה להרגיש יותר טוב. דקות ספורות ישבה על קצה מיטתה באפס מעשה עד שפתאום, תוך כדי מבט סוקר על מאורה זו המוכרת לה כל-כך, נעצרו עיניה על כוננית עץ סטנדרטית. בין מילון לאנציקלופדיה היו גם כמה ספרי קריאה המונחים שם לא-נגועים כבר שנים רבות, והחלטה גמלה בה. (אולי כך יפחת המתח, אולי אהיה יותר שקטה) הדי, כה מורגלת למגע דף,

הושטה ואחזה בקצה עליון של אחד מספרים רבים. רק כשהתיישבה על מיטתה שנית צירפו עיניה את האותיות למילים. "נשים קטנות". השם דווקא מצא חן בעיניה.

המנחה מכריז על האומנית האורחת. כשמלה שחורה מעוטרת פרחים קטנים ובתוספת פיף קפלים מסכיב למחשוף רדוד. אחר צעדים בטוחים. נמרצים. באה קידה קלה, הסטת שמלה והתיישבות כבדה על הכיסא. בשלב ההכנות לשיבה — נכנסת היא. כה דקה, חמוקים מועטים, סמליים. שיערה הבהיר פזור בחינניות, מתחתיו חולצת סריג מפוספסת וחצאית הדקרון השחורה. נעלי ז'מש ללא עקבים ואפילו לא חיוך של מבוכה. פניה סתומות, אך לא רפויות. מחיאות כפיים נימוסיות נשמעות קצת ממרחק... זה מתחיל... היא מרוכזת אך הפעם זה קשה. הפעם זה לא טבעי. היא מוכרחה לנער קלות את ראשה ואנחת רווחה קלה נפלטת עת נוכחת לדעת שאף אחד לא הבחין. הידיים מרחפות מתחת לעיניה. הצלילים חוכטים בעורפה. הדי — במקומה הקבוע ורק כנס מצליחה היא למקד את אחיותה ובתנועה לא-מפריעה להפוך עוד דף. ועוד דף.

היא לא יכולה לשלוט על כך. מחשבותיה בורחות, נודדות, מתפוררות לעבר ג'ו, איימי, כס ושוב ג'ו, איימי ושוב ג'ו... היא רואה אותה היטב. היא שומעת את קולה — חוצפנית קטנה... היא רואה יד ענוגה מלטפת זקן כהיר ודוקר... הו, מזל... חושיה חזרו אליה עת ניגנה היא את השורה האחרונה ממש. עוד דף נהפך. היא מעבירה עיניה בחזוקה משורה לשורה זהה לשורה אך שוב. בסלון קמין. למעלה — אכ אוהב חולה, וג'ו — תמירה ויפה עם עיניים עצובות-מה. יש לה גוף מוצק לג'ו, ועור חלק וכהיר. שער ראשה דק ונעים למגע... קלידים שחור-לבן, פסנתר, מאות ראשית באופק, דף נוסף...

המחשבות דוחקות את החרדה. ידה היפה של ג'ו אוחזת בעדינות ובתקיפות בעט. מלים נכתבות על גבי דף לבן. אנחה קצרה מלווה כאוויר חם נפלטת מפייה המתוק. היא מרימה ריסים שחורים וארוכים, מסתובבת לאחור בכיסאה, בחיוך רך נועצת מבט אוהב. בואי היא תגיד. היא אומרת. היא תסרק את שערי באצבעות קסם...

טח טח טח דפיקות חזקות מכות נמרצות לא עוזבות צובטות יורדות נוחות ושוב על לבה ראשה עיניה אין לה אוויר צלילים סוערים רודפים זה את זה ופתאום נפסקים לשבריר שנייה נוחתת דממה רותחת צורחת כואבת ומיד רעש. רעש איימים המון אנשים קמים על רגליהם ממלמלים מזמזמים מדברים סוערים היטב... איזה סיוט... גלי קול מתגברים ונחלשים ממש כמו צופר אזעקה דפים נכנעים למשב סערה נקרעים ממקומם וחושך נוראי מסכיב. כתמים כוכבים צהובים וצורמים הופכים את אט למיליון ראשים של בני-אדם רגילים בהחלט שיושבים נינוחים ומאזינים לנגינת פסנתר. דפיקות קלידים נחלשות לאיטן ונרקמות למנגינה עצובה, ובעוד לחייה סמוקות, לבה וראשה הולמים בחזקה — היא לפתע יודעת. הדף של קודם, שאינו האחרון, תלוש מונח לו, חסר-משמעות, נטוש.

פישעת. מי יודע כמה דפים החמיצה? ומה עכשיו? האם לחפש את המוזיקה, בחוצפה לעלעל בין דפים? היא לא תסלח לי על זה והרי... די במבט כועס אחד...

היא צונחת לאחור, אבודה. עיניה מתמלאות דמעות. על האחות הפסנתרנית, עליה, על ג'ו... עולם שאבד. וכך, דוממת וקפואה ישבה לה עד תום הקונצרט עת היא הפליאה הפעם מתמיד, מרחפת עם עיניה וידיה בין תו לתו וטעות אחת — לא. כך גם נשארה עת נמחאו מחיאות הכפיים הסוערות. עת נשארו עומדים לשמוע הדרן נוסף. עת אספו כשקט מעליהם ויצאו את האולם.

מל רוזנברג

דרור

חרוט כרכבות נוקלאוטידים,
תכנית אבות קדומים משוחה
במבחר מוטציות אקראיות,
סדורים קפדניים, סדורים חוזרים

אף מעופו של הדרור
הוא שיטתי, כמעט
ומתכתי.

מזרח, מערב ועוד הבליים

נסים רגיואן

הקדומים — נתלו לתכניות חיוניות אלה ככהכרת, כאשר המוטיב התשתיתי הוא ה"כנענות" על כל סוגיה ופניויה. הסיסמה היתה, על כל פנים, "להינתק!" — ואם גם להשתעשע לפעמים — וכי מי ימאס בכיקור קטן בפאריס? — כי אז מעולם לא להפיק מכך אידיאולוגיה, לא לתהות על הזיקה או המחוייבות העמוקה הקושרת אותנו אל ה"גן". אנשי ההגות והספרות המעטים שעשו נסיונות כאלה — למען האמת אני יכול להיזכר ברגע זה רק בלאה גולדברג! — לא הגיעו כשעתם למעמד מרכזי כלשהו או שממש היו אנשי-שוליים. איש שהקדיש ככל הנראה מחשבה רבה מאוד לנושא זה, המשורר אברהם בן-יצחק, שתק בעצם במשך כל שנות ישיבתו בארץ ורק מעט מהגיונותיו נמסר לנו, ושוב, עליידי לאה גולדברג ב"פנישה עם משורר". (אגב, אני נזכר בדבריו של משה בלינסון שהגיב על ספרה של לאה גולדברג "מכתבים מנסיעה מדומה" בהגדירו אותה כ"בורפויסקאיה סברה", צבירת אירופאית, ומובן שאיפיון זה כפיו של בלינסון לא היה דווקא לשבח!) ומה שגרוע מזה, אליבא דברונבסקי, הוא שבמשך כל השנים "הילכה גם מנגינת" הרקע הזאת של הצורך להשתלב במזרח, ליצור תרבות שתעמוד בויקה לתרבויות המזרח השכנות.

"מנגינת-רקע זו", הוא ממשיך, "היא, אכן, לא דווקא חדשה, אפשר להבחין בה כבר במגמתו של בן-יהודה ובני דורו "למזרח" מחדש את השפה העברית, להחזיר אותה לצור מחצבתה השמי. נוצר המצב הפאראדוקסלי שבעוד ה"מזרח" שואף כל הזמן לעבר "אירופה" — היהודים האירופיים הללו, בדרך-כלל בניס נאמנים לתרבות המערב, שאפו אל המזרח הזה! ושוב: השאיפה אל המזרח היא שאיפה אירופית מובהקת, וגם כשאיפתם זו היו אירופאים מובהקים כבן-יהודה בניס נאמנים למורשתם, אלא שרבים מן הבאים אחריהם לא הבינו את הרקות הזאת, ונוצרה אופנה, או יותר מאופנה, של התכחשות פשוטה וגלויה לאירופה."

ישראל כארץ-גבול של המערב

במאמריו מצטט ברונבסקי מפואמה שכתב צ'סלב מילוש בפאריס באוגוסט 1940, בה מעמת המשורר הפולני את זכרונותיו מפאריס שמלפני שנות דור. כשהגיע אליה לראשונה, עם רשמיו מן הביקור החדש שהביאו בין השאר אל רחוב הזכור לו מנעוריו, הוא נזכר בעצמו כשהיה "ברבארי צעיר במסע/ נכון בהגיעו אל בירת העולם" (מכאן, ומשמו של ספר של משורר פולני אחר, — הוא זביגיניב הרברט "ברבארי בגן", שואל ברונבסקי את הכותרת למאמריו בהארץ, בהזכירו שני משוררים אלה, מוסיף ברונבסקי את הקטע המאלי הזה:

"לתרבות הפולנית היה מאז ומעולם מעמד מיוחד בתוך הדיאלקטיקה הזאת של המערב לעומת ארצות-הבארברים. פולין היא אותה ארץ-גבול של המערב, התחנה האחרונה שכל מה שמעברה חייב להיות לכל היותר חיקוי מלאכותי, וממילא כבר בה עצמה הרבה ממה שקרוי "מערב" הוא בבחינת חיקוי רופס בלבד. לא פלא על כן שזיקה זו מעסיקה את הפולנים אולי יותר מכל בני שוליים אחרים, זהותם התרבותית נקנית מתוך תודעת הזיקה הזאת, ולא פלא הוא ששניים מבחירי המשוררים הפולנים בדורות האחרונים — שניהם משוררים-מלומדים, רוויי-תרבות, וידע-מערב — נושאים עימם את הדימוי הזה של ה"בארבריי" ומכנים להצהיר עליו, הם, הפחות "בארבריים" שבבני ארצם מיטיבים לדעת עד כמה הם "בארבריים" בעומדם מול הגן. לא פעם חשבתי על כך שישאל מצויה במצב אנאלוגי במידה רבה למצבה של פולין כתחנת גבול בין המזרח והמערב, ושעל כן חשובים לנו המופתים הללו של הבארברים הפולנים מול הגן.

מסקין לדעת איך ברונבסקי מגיע לאנאלוגיה מעניינת זאת. כמובן, יש הרבה מן האמת במשוואה, ובכל זאת היא נראית לי לוקה בחסר באופן המשמעותי ביותר. את פולין אכן אפשר לראות כתחנת-גבול בין המזרח והמערב; בדומה לה ישראל הנמצאת אף היא על הגבול בין המזרח והמערב. אולם האנאלוגיה מסתיימת בנקודה זאת. שכן, כשאנחנו מדברים על מיקומן של שתי מדינות כמו פולין וישראל — או פולין ואיטליה, פולין ויוון וכו' — אנחנו בעצם מדברים על שני סוגים השונים בתכלית השוני של "המזרח". המזרח שעל תחנת-הגבול שלו עם המערב שוכנת פולין, הנו "מזרח" מדיני-אידיאולוגי בעיקרו, מזרח מתקדם מאוד מבחינת תרבותו החומרית ורמתו הטכנולוגית; ומה שנוגע לתרבותו הרוחנית ולמערך הנפשי שלו, מזרח זה שוב שונה לגמרי ממיני "מזרח" אחרים. לעומתו, המזרח שישראל שוכנת על גבולותיו, הנו מונח גיאוגרפי בעיקרו, ורק באופן שולי ביותר אפשר לראות בו מושג תרבותי באותו מובן שבו משתמש ברונבסקי במאמריו.

איני מבקש להתעלם מקיומו של הבדל תרבותי זה. רצוני לומר, שעד עצם היום הזה ההבדל התרבותי הזה ממשיך להיות נתפס עליידי רבים כמשהו הגובל בדיכוטומיה ממש. דיכוטומיה כזאת, בין שעודנה קיימת, בין שעברה מן העולם ואיננה, נראית בימינו אלה בלתי-רלבנטית לחלוטין בכל הנוגע למדינות כמו ישראל. (הרגשתי היא, שאינה רלבנטית גם לפולין ולמדינות אחרות במזרח-אירופה). האמת היא, שכל הנושא הזה של מזרח ומערב, או נכון יותר של מזרח כנגד מערב, הינו נושא קשה ומסובך עד למאד. הוא גם שנוי במחלוקת. על נושא זה ישנן דעות המשתרעות על כל צבעי הקשת — החל באמירתו המפורסמת של רודיארד קיפלינג, שטען שאין לגשר בין מזרח למערב, וכלה בעמדתו הידועה של מהאטמא גאנדי השוללת לחלוטין כל דיבור על מזרח-כנגד-מערב. הוגי דעות ממזרח וממערב גם יחד הביעו במרוצת השנים דעות מנוגדות על אודות נושא זה, והיו ביניהם אנשי-עט מערביים שניסו אף לערוך השוואות בין תרבותם לתרבות המזרח — השוואות שלא החמיאו במיוחד למערב, אביא כאן מספר דוגמאות משני "המחנות" גם יחד:

סר ג'ורג' ברנרד, למשל, מתייחס בצער ל"ציביליזציה המודרנית טולת-השמחה, הריקנית והמכלה את עצמה של המערב". ומעמת אותה עם השקפתו של הפילוסוף המזרחי, אשר, לדבריו, באמצע זרם התנועה המהירה, המונעת בכוח הדחף להגיע למקום כלשהו, היה מציע לכל אחד מהנהגים הקדחתניים לעצור במקומו ולהרהר. הרוזן מפורסטמות' אומר: "יכולים אנו ללמוד דברים רבים מהמזרח — החל בחקלאות גבוהה וכלה בפילוסופיה גבוהה."

ואם בפילוסופיה מדובר, רנה גנון, איש המערב, סומך ידו על הערה הינדואית ביחס לספרי פילוסופיה של אירופה לאמור: "הרעיונות המובעים בהם מתאימים לילד כן

ב

ספרו האוטוביוגרפי "בבוא הזיכרון" מספר שאול פרידלנדר כי בשלהי שנת 1962 נסע לעיירה בצפון גרמניה כדי לפגוש את מי שהיה מפקד הצי הגרמני, הגרוס-אדמיראל דניף, אשר נידון בזמנו לעשר שנות מאסר בבית-הדין של נירנברג. הוא כותב כך:

"עזבתי את שווייץ כשעות הבוקר המוקדמות והתכוונתי להגיע ליעדי בשעות הלילה המאוחרות. כשהגעתי למאנהיים, הנוף הבהיר לגמרי שחלף על פני משני צידי הדרך התחיל לשנות את מראהו בעיני. אינני יכול לדבר על חרדה או על בהלה, אלא על הרגשה מזוהה של עוגמת-נפש: האוטוסטרדה הזאת כלאה אותי בגרמניה לתמיד; מכל עבר גרמניה, מכל עבר גרמנים. הרגשתי שאני לכוד במלכודת לא-מוצא. הפרצופים במכוניות הכבדות שעברו על פני נראו לי פתאים נפוחים משומן אדום וחולני; התמרורים שבצידי הדרך — בגרמנית! — נראו לי כפקודות קרות שהוצאו עליי ביוורקאטיה כל-יכולה, משטרית והרסנית..."

כרבות הימים חזר פרידלנדר לעתים קרובות לגרמניה. "לא פעם", הוא מספר, "פקדה אותי שוב אותה הרגשה"; אלא שהבדל כלשהו היה בהרגשה זאת: היא היתה "יותר מעורבת. יותר מורכבת". והוא מסביר את ההבדל כך:

"מצד אחד תחושת האיום, הפח הטמון, אבל כרובזמן גם הרגשה של מידועת, של מידועת נעימה: השפה, הרחובות, השירים, מי הריונוס שראיתי אותם רק פעם אחת, בקל, המדרונות המכוסים כרמים, הטירות הישנות והכנסיות הבארוקיות. הכל היה לי קרוב מאוד. וכך, בארכיונים של בון, של קובלנץ או של פריבורג, הייתי קורא מבוקר עד ערב את תיקי התעודות, את התיקים של משרד החוץ, של משרד התעמולה, ועוד; אבל כשבא הערב, הייתי מהסס שוב ושוב בין המשיכה של איזה Weinstube מוכר כמו כל השאר, ובין תחושת הצורך הדחוף לראו מייד, להסתלק מהר ככל האפשר, לחצות את הגבול בחזרה בכל מחיר..."

אמביוולנטיות סבוכה זאת ביחס לאירופה בכלל, ולגרמניה בפרט, הנה טבעית ומוכנת. היא טיפוסית להגשותיה של כמה אינטלקטואלים ישראלים אשר להם שורשים בתרבות של המערב. פרידלנדר מצליח כאן להיות מעודן ובלתי-ישיר בבואו להביע את רגשותיו בנדון; לא כן יורם ברונבסקי, מבקר הספרות הפורה, העורך והמתרגם, השייך בערך לאותו דור של אינטקטואלים, אס-כי הוא בא ממה שאפשר לקרוא הפריפריה של מערב אירופה. באורח פרדוקסאלי, אך בכלל לא מפתיע, גישתו של ברונבסקי למה שנקרא מערב הנה ברורה ותכליתית ובשום פנים אינה משתמעת לשתי פנים. חוסר האמביוולנטיות בגישה זו מתבטאת ביחוד בסידרה של שני מאמרים שפרסם ברונבסקי בעקבות ביקור באירופה (הארץ 16 ו-23 ביולי 1982). בשני מאמרים אלה הוא נשמע כמי שנמצא ברקיע השביעי בכותבו על מה שהוא מכנה "מחוז-הפלא הבלתי-נדלה הזה". ביקור חטוף במחוז-הפלא הזה מביא עליו "ימים ארוכים של מחשבה אינטנסיבית על מקורותיו של הפלא הזה, על עמידתו המופלאה בכל תלאות הזמן, ובמה שחשוב מכל מנקודת-הראות שלי, או שלנו: היחסים בינו לבינו, זיקתנו (ההדרית?) שאין לה קץ."

"ברנאריס בגן"

הכותרת כשלעצמה שברונבסקי בחר לשני מאמריו, "ברבאריס בגן", היא מאלפת ואבוקטיבית כאחת. כאשר לזיקתם של הישראלים לאירופה זאת של חלומותיו, ברונבסקי כותב כך:

"נוכחתי לדעת שלישראלים רבים — בניגוד לדעה הרווחת, חרף הקינות — יש התלהבות למורשת של המערב והם מתוודעים אליה חרף החינוך הישראלי ואולי גם חרף אי-אלו דעות קדומות שניסו להשתיל בהם הבתים הישראליים שרובם ככולם שרויים ביחסים מתוסבכים ביותר כלפי אירופה. הסיבה להתגברותם הקלה של הצברים (אני מודע כמובן לאלמנט ההכללה הבלתי-נסבלת כמעט שבדבריו) על הדעות הקדומות של החינוך והבית הישראליים נראית לי פשוטה: הם רואים בנקל, וכי כיצד לא יראו, את היופי העצום של פינות הגן האירופי, ואל-נכון גם חשים במסתרין שבו. בקצרה: בניגוד לתלונות הרבות מבית ומחוץ, קיים בלי ספק הישראלי באירופה המתפעל ממראה עיניו ומבקש להבינו."

כרם. למרבה הצער, מששב הישראלי הזה הביתה, "נרמה לעיתים שהוויית אירופה נגזרת כמו, נדחקת לאלבום המסעות המשפחתי שמוציאים פעם ביובל להיזכר או להראות לחברים. אירופה חדלה להתקיים כנוכחות חיה וחתרים ומשתלטים התסביכים האנטי-אירופיים המאפיינים את התרבות הישראלית מאז ראשיתה (אם אמנם כבר היתה לה ראשית, ואני סבור שהיתה לה). תסביכים אנטי-אירופיים אלה לבשו צורות שונות במשך מאה השנים האחרונות מאז ראשית ההתיישבות הציונית."

ברונבסקי מגלה הבנה לתופעה זו ואף מנסה להסבירה: "לעיתים קרובות היו הצורות האלו לגיטימיות. לפחות למראית-עין, וכנראה כפניית-עורף לעבר, לגלותיות, לערכי הגויים האנטישמיים, לתרבויות שהקיאו אותנו וכיו"ב. לטיעונים אלה שעל דרך-השלילה היה גם צד של טיעונים פוזיטיביים: הצורך להקים תרבות חדשה מחייב, כראש-וראשונה, הטהרות משרידי התרבויות הישנות, הטמאות, יש צורך להשליך מאחורי הגב את אלילי ה"גן" ואת סמליו. סיסמאות המקוריות, הבריאה-יש-מאין — או מאיזה יש אוטופי קדום, מן המקורות העבריים

שמונה, לכל היותר.

קרנמר-בינג, הוגה-דעות מהמזרח, אמר על בני המערב: "האנשים הפשוטים של המערב צועדים מהר יותר ומדברים בקול רם יותר. במהירות ובצלילים הם מחפשים מקלט מהעצמיות, שמגבולותיה ההולכים וצרים ינסו להימלט. ומהאיה העצמיות, שנצחיותה דוחה אותם."

וכך הלאה וכך הלאה, מכל מקום, לאדם כמו מהאטמא גאנדי, עצם התפיסה של התרבות המזרחית והמערבית נאטתה מוטעית. לדבריו:

(1) לא קיים מחסום לא-עביר בין מזרח למערב.

(2) אין בנמצא דבר כמו תרבות מערבית או אירופית, אבל קיימת תרבות מודרנית, שהיא חומרנית טהורה.

(3) לבני אירופה, לפני שנגעה בהם התרבות המודרנית, היה הרבה מן המשותף עם בני המזרח, או לפחות עם בני הודו, אפילו היום, אירופים שלא פגעה בהם התרבות המודרנית מסוגלים להתערות בכני הודו טוב יותר מבצאצי אותה תרבות.

(4) לא העם הבריטי שולט בהודו, אלא תרבותו המודרנית עם מסילות הברזל, קוי הטלגרף והטלפון, וכמעט כל המצאה הנחשבת לנצחון של הסיביליזציה.

האמת היא, שלמרות הדיבורים המרובים על מזרח ומערב, עדיין אין בנמצא דעה מגודרת לגבי משמעות המושגים האלה. בהתייחסו ל"אוריינט" ו"אוקסידנט", אשר בדרך כלל הכוונה היא למזרח ולמערב, אומר פרופסור קלרק ויסלר: "לא תמיד ברור למה כוונתם של אלה המשתמשים במושגים הללו, אבל ברוב המקרים הכוונה היא לאסיה ולאירופה המערבית."

לעומתו, סר ולנטיין צירול מדבר על "שטח ההפך העצום בין האוקסידנט לאוריינט, המשתרע ועל פונ-אפריקה ועל מרכז ומערב אסיה, מצפון-מערב האוקיאנוס האטלנטי ועד חופי האוקיאנוס ההודי, ואף מעבר לזה."

לכסוף, פרופסור הנס קון המנוח כולל במזרח את תורכיה, פרס, מצרים, הודו וסין. לדבריו, המערב הוא אירופה בלבד או אירופה ואמריקה. רוסיה "במידה רבה מייצגת את המזרח בעיני המערב ואת המערב בעיני המזרח." והיא "היתה נקודת-המפגש של מזרח ומערב בתוקף ההיסטוריה שלה ובתוקף מיקומה."

דוגמה ממצרים

עד כאן הבאתי דוגמאות ממה שכתבו על הנושא אנשים שאינם משתייכים למזרח-התיכון. אצטט עכשיו מה אומר הוגה-דעות מצרי גדול על מקומה של ארצו בין תרבויות העולם, טאהא חוסיין, בספר שראה אור לפני יותר מיוכל שנים ונקרא "עתיד התרבות במצרים". מסביר כי מימי קדם היו שתי תרבויות על כדור הארץ, תרבות אירופה ותרבות המזרח. האם רך המחשבה של המצרי היא מזרחית או מערבית כמושגים של גיבוש דעה, דמיון, תפיסה, הבנה ושיפוט? בנסותו לענות על שאלה זו, הרגיש טאהא חוסיין שקיים מבחן אחד בלבד והוא: האם קל יותר למצרי להבין סיני או יפאני, מאשר להבין צרפתי או אנגלי? התשובה, אמר, היא ברורה: אין כל הוכחות בימי קדם לקשרים אינטלקטואליים, פוליטיים או כלכליים בין מצרים למזרח (כלומר למזרח הרחוק). קשרים הוקמו היו קיימים אך ורק עם המזרח הקרוב — פלסטין, סוריה, עיראק, מצד שני, למותר לציין את הקשרים הידועים ששררו בין מצרים והאגאים, בין מצרים והיוונים, מתחילתן של תרבויות אלו ועד אלכסנדר.

כל זה מוכיח, סיכם טאהא חוסיין, שלמחשבת המצרי אין קשר משמעותי לזו של המזרח הרחוק, וקשריה האמיתיים היו עם המזרח הקרוב, ולכן, אם נגעה בה השפעה חיצונית כלשהי, הרי היא יס-תיכונית. התרבויות היס-תיכוניות פעלו הרדית, כשמצרים זוכה מעדיפות בהיותה בעלת התרבות העתיקה ביותר, אבל מעולם לא באה מצרים במגע עם הודו, סין או יפאן. ככל אופן, למרות שכל זה הינו ידוע לכל במידה רבה, רואים המצרים את עצמם כבני המזרח, קרובים ברוחם להודים.

ליפאנים, לסינים, יותר מאשר ליוונים, לאיטלקים ולצרפתים. טאהא חוסיין מביע, איפוא, אי-שביעות רצון מהכללת ארצו במה שידוע כמזרח, נביא להלן שתי דעות מנוגדות לחלוטין על הנושא, מפני שני יהודים-ישראלים, הנחשבים על-פי המושגים המקובלים כ"אוריינטליים" או "מזרחיים":

לפני כמה שנים נהגתי לכתוב טור שבועי בעתון "ג'רוזלם פוסט". יום אחד, בשעה שמהרתי לסיים אחת מרשימותי, טילפן אלי ד"ר יצחק שמוש המנוח, אז מרצה לספרות ערבית באוניברסיטה העברית, ובעצמו יליד סוריה. השיחה התנהלה כערך כך:

"רג'ואן האם אתה אותו רג'ואן שכותב ב'ג'רוזלם פוסט'?"

"כן, זה אני."

"אני קורא את הטור שלך ורציתי לדעת היכן למדת."

"בבתי-ספר מקומיים בבגדאד, משם באתי."

"האם אתה בטוח שלא למדת בבתי-ספר זר או באוניברסיטה זרה?"

"בטוח לחלוטין, מרוע אתה שואל?"

"טוב, אה, אתה מבין, זה פשוט קשה להאמין, אתה לא כותב כמו אוריינטלי."

"ואיך, במטותא ממך, צריך לכתוב אוריינטלי?" שאלתי בתקיפות-מה.

על כך הוא ענה: "טוב, ראה, אתה בודאי מבין למה אני מתכוון."

האמת היא שלא הבנתי — ועדיין אינני מבין — למה הוא התכוון!

המקרה השני איננו אישי. לפני כמה שנים היתה לי ההודמנות לשמוע את פרופסור אנדרי שוראקי בהרצאה על נושא יהודי-המזרח בישראל. אחת הנקודות שעליהן עמד היתה שהוא, אשר הגיע מאלג'יריה הנחשבת במזרח הקרוב ל"מערב" — אל-מאגרב — איננו רואה את עצמו כאוריינטלי, למרות העובדה ששמו, שוראקי, גזור מן המלה הערבית "שארק" (מזרח).

נראה, אם כך, שאפילו מנקודת-הראות הגיאוגרפית הטהורה, למושגים מערב ומזרח, אורייני ואוקסידנטי, אין משמעות מוגדרת או מקובלת.

גם אני כשלעצמי אינני יכול לטעון לעמדה חרי-משמעית בנושא כה מורכב זה. מכל מקום, אני נוטה להסכים לדעה שהביע סר גילברט מורי לפני שנים רבות כשיחה שערך עם גאנדי. לדבריו, "כל ההכללות בקשר לאומות שלמות או לקבוצות של עמים הן מלאכותיות ולא מדויקות, גם כשהן נאמרות על-ידי אלה העוסקים במדע ללא פניה אישית. רוב ההכללות הנעשות היום, הן פרי עבודה חובכנית של בעלי דעות קדומות ולגמרי לא מדעיות. אנשים מדברים בחופשיות על השוני באופי בין העם ה'נורדי' לעם ה'לטיני', או, בביטוי חופשי עוד יותר, בין המערב למזרח, והם מגנים באלימות את האחד ומהללים את האחר. גם כשאין דעה קדומה כפועל, הרי ההשוואות, המדמזות עליה לעתים, לעולם אינן מדויקות. די אם להזכיר ששום צד בהשוואות אלו איננו אחיד: כל גרמני שונה מכל גרמני אחר, כל איטלקי שונה מכל איטלקי אחר. בשום אופן אינך יכול להביע דעה שתהיה נכונה לגבי כל היהודים או כל האנגלים. אני תמה תמיד על האנשים ששואלים אותי 'אם אני אוהב הודים', או לחילופין, אמריקאים או צרפתים. על שאלות כאלו אני יכול להשיב רק תשובה אחת, כדיוק כפי שהייתי משיב לו נשאלתי על בני ארצי. לאמור שאני אוהב אחרים ואיננו אוהב אחרים."

מכל מקום, בהיותו מלומד גדול, הוסיף מורי שהבדלים אמנם קיימים ומורגשים, למרות שאין אפשרות לנתחם. "ההבדלים קיימים. הם אמיתיים ואולי, במידה מסוימת, לאומיים וגזעיים, אך לא באותה מידה שאנשים משערים."

לסיכום חלק זה של הדיון בטון קליל, הנה הטקסט של ויכוח מתלהט על הנושא, כפי שהובא בקריקטורה של הקריקטוריסט-סטריוקן האמריקאי הנודע ז'ול פייפר. הויכוח נערך בין טיפוס רזה, ממושקף, נעים הליכות ונשי, לבין בחור אתלטי, המפגין תוקפנות רבה.

עיסוקי זה שנים בנושא המזרח והמערב ובניגוד-כביכול ביניהם, החל עוד בשנות החמישים המוקדמות, מעט אחרי שהגעתי לישראל. הנושא הפך רלבנטי ודי אופנתי בהקשר של מה שנקרא ה"קליטה" של העולים מאסיה ומהמזרח התיכון בחברה הישראלית, המתוארת בדרך-כלל כמערכת באופיה. במשך השנים התחלתי לראות את הנושא בהקשר הרחב יותר של מקומה של ישראל במזרח התיכון, ושל מקורות הקונפליקט הישראלי-הערבי. משום כך, התעוררה סקרנותי כאשר בנובמבר 1979 הזמין אותי יהושע קנו לקחת חלק ברב-שיח על הנושא: "ישראל – מזרח ומערב: המצוי והרצוי". דברי המשתתפים בדיון אמורים היו להתפרסם באחת החוברות הראשונות של הירחון הספרותי "מחברות", שנערך בידי קנו ויורם ברונובסקי. המשתתפים: שאול פרידלנדר, ברונובסקי ואני.

התגברתי על רתייעתי הטבעית מהשתתפות בדיונים מעין אלה, אשר נבעה מניסיון העבר: לפי שאינני מצליח לנסח את מחשבותי על נושאים כה קשים ועדינים תוך-כדי שיחתי-רעים קלה. הסכמתי, והגעתי למקום המיועד בצפון תל-אביב ביום גשום אחד בחודש דצמבר.

ברונובסקי, שישב ראש, פתח בכמה הערות, שעיקרן היה שבישראל קיימות שתי אסכולות בקשר לנושא. הראשונה טוענת שבעית מקומה של ישראל בין המזרח למערב מהווה "מרכז העניינים של התרבות הישראלית", הטענה השניה גורסת שכל הנושא נכפה על ישראל באופן מלאכותי, ולמעשה איננו רלבנטי. הוא עצמו, הדגיש ברונובסקי, שייך לאסכולה הראשונה, והוסיף שלדעתו שיחה על נושא זה יכולה לשמש מסגרת מתאימה להבהרת בעיות רבות אשר, במבט ראשון, לא ייראו רלבנטיות ביותר. הוא הציע שכל אחד משלושת המשתתפים יפתח בכמה מלים על מה שבעיניו נחשב מזרח ומערב. השאלה לגבי שייכותה התרבותית של ישראל, הוסיף, תוכה בהמשך השיחה, אך רצוי שתחילה ננסה להסביר את משמעות המושגים מזרח ומערב לגבי כל אחד מאיתנו.

פרידלנדר פתח ואמר שהוא רואה את השאלה בתחום ה"הרגשה הסובייקטיבית", יותר מאשר בתחום "הגדרות מופשטות", והוסיף ששעה שהמערכת לגבינו היא תפיסה תרבותית, מימד תרבותי, רקע תרבותי המתפשט ב"מעגלים בעלי מרכז משותף", כשהציר שלו נמצא במקום כלשהו במרכז אירופה, ומתרחב למעגל גדול יותר החובק את התרבות הצרפתית, ולבסוף כולל, במעגל גדול עוד יותר, את התרבות הבריטית והאמריקאית, הרי "המזרח מהווה עבורי בעיה". הוא פשוט אינו מכיר את המזרח: "לדידי, זהו מושג אכזזי במובן הטוב של המונח – אבל גם מושג דוחה במידה מסויימת." אף-על-פי-כן, יכול היה לומר לשם הבהרה, ש"מה שאני מכיר כאן (בישראל) הוא לא המזרח. זוהי מין תערובת – ועל כך אנחנו כמובן עוד נתעכב..." בנקודה זו התערב ברונובסקי: "כמלים אחרות, דעתך על המזרח היא דוגמה לרעה המערבית הקלאסית, זאת אומרת, תערוב מצד אחד ומשיכה מצד שני." פרידלנדר הכחיש שדיבר על "משיכה", בעייתו היתה "מהו המזרח". שמה אין זאת אלא תרמית מערבית למזרח?

כשהגיע תורי, הסברתי באריכות שהמושגים מזרח ומערב, או ליתר דיוק, הניגוד שמקובל לעשות ביניהם, אפשר לעשותו מכמה בחינות שונות. ראשית, קיימת הבחינה הגיאוגרפית, עליה אין הדעות חלוקות. קיימת גם ההבחנה הפוליטית-דיפלומטית, בין הגוש המזרחי למערבי. תחום נוסף של הבחנה יכול להיות התחום הטכנולוגי – כשהמערב מתקדם מבחינה טכנולוגית הרבה יותר מהמזרח.

את כל שלושת הניגודים האלה, טענתי, אפשר היה לקבוע במידה מסויימת של דיוק, ככל אופן, המשכתי, יש לי בעיה עם הניגוד התרבותי שבין המזרח למערב. ראשית, אינני מקבל את הזיהוי הרווח כאן בין גיאוגרפיה לתרבות, כלומר, את הטענה הפסקנית שכל הארצות השוכנות באזור הגיאוגרפי הנקרא מזרח, שייכות למשהו הנקרא תרבות מזרחית, ולהיפך. אני מודע לעובדה, אמרתי, שקיימת תרבות מוגדרת של המזרח התיכון. ישנה גם תרבות שאפשר לזהותה כ"ים תיכונית", לאן שייכות באמת שתי תרבויות אלו, ובעיקר האחרונה? יוון, למשל, או ספרד, או איטליה, האם אפשר לומר בוודאות שהתרבויות של ארצות אלו שייכות לתרבות המערבית, שעה שהתרבויות של לבנון, מצרים ותוניסיה הן "מזרחיות"? ומה בנוגע למזרח ודרום-אסיה, ובאותו הקשר, אמריקה הלטינית?

הניגוד, הפרדה למעשה, בין מזרח למערב, וכתוצאה מכך החלוקה התרבותית של העולם בין שני מושגים מעורפלים אלה, היא שרירותית ואין לקחתה ברצינות. במצב הנוכחי, סיכמתי את הערות הפתיחה שלי, גם אם הניגוד אכן קיים וגם אם הוא תקף לגבי חלקים מסוימים של העולם, הרי לגבי ישראל אין ההבחנה תקפה או רלבנטית. בנקודה זו אני חייב לקרוא מלתי-הסבר, במשך שבועיים-שלושה לפני תחילת הדיון שקלתי היטב את הנושא. הקדשתי לכך מחשבה רבה, כשאני בוחן את הנושא מכל היבטיו הישראליים – אחרי הכל זאת היתה מטרת הדיון – והגעתי למסקנה שיהיה זה משולל תועלת להיכנס לויכוח על הכיוון שבו חייבת לפנות התרבות הישראלית, אם למערב או למזרח. יותר מזה, בידועי לאן בערך עלול לסטות הדיון – מתוך הכרת דעותיהם של המשתתפים – החלטתי שלא אגרו להרצאה עקרה על היתרונות והחסרונות שבאפייני התרבות המזרחית או המערבית. האמנתי בכל לבי – ואני עדיין מאמין – שהתערבות מכל צורה שהיא, מטעם המדינה, או כל קבוצה אחרת, במטרה "לעזור" בבחירת הדרך "הרצויה" בין המזרח למערב, מן הדין שתעלה ריח של רגימנטציה וכפיה תרבותית, ולשני אלה אני מתנגד בתוקף ואין זה משנה איזה חלק מהאוכלוסייה יהיה בסופו-של-דבר הקרבן.

שאלות מסורבלות ובלתי-רלבנטיות

כפי שאפשר היה לצפות, הדרך הפשוטה והברורה שבה דחיתי את הטענה כדבר הדיכטומיה בין המזרח למערב – ובמיוחד דחייתי מכל וכל את קיומה במציאות התרבותית הישראלית – היתה כמעין הלם לשני חברי לדיון. ברונובסקי היה התקיף ביותר בדעתו. כיצד זה יתכן – תמה – שאינני רואה את ההבדל? וככלל, לאיזה מקום בעולם אני שייך? כלום אפשרי שלי אין "בעיות" להחליט אם למזרח אני שייך או למערב? לו עצמו, לברונובסקי, כמו לפרידלנדר, יש "הגדרה אוטוביוגרפית" משלו למערב. גם הוא נולד וגדל ב"מסגרת זו של תרבות מערבית". נכון אמנם

שפרידלנדר נולד כפראג ואחר-כך עבר לפריס, אבל גם הוא למרות שלא עבר בדיוק אותה דרך, סיפרו "מכסה אותו שטח". אין צורך להוסיף, אמר ברונובסקי, שהיו לו כעיות עם המזרח. מכל מקום, אחת ההבחנות החשובות בין המזרח למערב היא שהאחרון "השתדל להגדיר את עצמו כמשך מאות השנים בכל פעם מחדש, ובכך למעשה, גדולתו..." נסיונות חוזרים ונשנים אלה להגדרה עצמית יצרו לבסוף זהות תרבותית ברורה למדי. בתוך כך הודה ברונובסקי שגם לדידו אין הדברים ברורים כשמדובר בהגדרת המזרח. הוא הסביר, שכאשר הוא מתייחס למזרח כאל "עולם ברור ומוגדר מאד", הוא מגלה שעולם זה "לא היה כעצם אלא עולם מערבי". בימי יוון העתיקה "התמוגג" המזרח באופן כלשהו עם המערב, וכתוצאה מכך התעשרה יוון והתעצמה. "בנקודה הזאת", סיכם, "מתחיל המזרח שלי. מזרח שהוא חלק מהמערב..."

גם פרידלנדר לא הבין כיצד זה אפשרי ש"אינני חש בהבדל", ובנסיון "לאלץ" אותי לדבר על כך, החל לספר כיצד הוא רואה את ההבדל. הוא בחר כמוסיקה, ואחרי שתואר את תחושתו לגבי מוסיקה מערבית ואת תגובותיו למוסיקה מזרחית, פנה אלי והצהיר שלא עלה בידו להבין מדוע "ניסיתי להפחית בערך ההבדל", ומדוע אני עומד על כך שאינני רואה את "הקו המפריד", כאשר במציאות כל אחד מאיתנו חי את ההבדלים האלה, מודע להם כמלואם, מדבר בהם ומכיע דעות עליהם לעתים קרובות. בתשובתי, טענתי שהנושא בו עסקנו איננו אבסטרקטי או תיאורטי. ראשית, נושא הדיון מתחיל כמלה ישראל, שנית, התקופה שבה אנו דנים, 1980-1979, אין עוד נושא המזרח והמערב בתחום התרבותי רלבנטי לישראל. ניקח את המוסיקה למשל. כיצד אפשר לדבר על מוסיקה מערבית כנגד מוסיקה מזרחית בישראל, כשהמלה האחרונה במוסיקה המערבית מאז שנות השישים המוקדמות, היא תערובות בלתי ניתנות להפרדה, כמו המוסיקה שיצרו החיפושיות, האבנים המתגלגלות, אבבא, פינק פלויד ועשרות אחרים. למוסיקה זו, גם בדמיון המפותח ביותר, אין כל זיקה למוסיקה אליה התייחס פרידלנדר.

איי-אפשר היה עוד לדיון שלא יתלקח במשנה תוקף בנקודה זאת. כתשובה להצהרתי שאינני מזהה, או לפחות אינני חפץ לזהות בני-אדם מסוימים עם המערב ואחרים עם המזרח, הוטחה בפני ההכרזה שאנשים אלה בכל זאת חיים בהקשרים תרבותיים מסוימים, ואין כל דרך להתעלם מכך. אמנם כן, הסכמתי. אבל מכיוון שדיברנו על תרבות ישראלית, על המצוי והרצוי לישראל מבחינה תרבותית, אני מצדד בזכותם של האנשים להיות מה שהם, לחיות לפי בחירתם. הרצון לכתוב לישראל את הדרך ה"רצויה" וכולי, ולפעול לפיה, גובלת בעיני בן-דגובים תרבותי.

כאן, אמר פרידלנדר שיש צורך בהחלטה לקביעת תכנית מפורטת, אידיאלית, שבה נוכל לראות את התפתחותה של החברה הישראלית והתרבות הישראלית. כאשר עניתי שכבר הערתי שאני מתנגד להחלטה כזאת, שאל ברונובסקי האם אני מצדד בכך שהדברים פשוט "יורמו ויתפתחו מעצמם". אמרתי כן. כתנאי שנקבל את האנשים ואת קווי-האופי התרבותיים השונים שלהם כמות שהם. "אבל קבלה זאת מנייחת זיהוי קווי-אופי אלה," התריס ברונובסקי, "לא", עניתי, "איננו חייבים לזהות אותם בשביל מה? מה הטעם לעסוק בשאלות מסורבלות כמו מהם המרכיבים של תרבות המערב ומה יכולים להיות מרכיביה של תרבות המזרח – ומן הסתם גם לנסות ליצור סינזה-כביכול בין שתי המערכות..."

ברונובסקי היה סבור שאלו "דעות כופרות בעיקר וקשות מאד לשמיעה". והסיבה היא ש"השאיפה של כל פרט וכל עם היא להזדהות ולמצוא מסגרת לזהות אינדיבידואלית ולאומית". זהו, הסביר, "מין דחף פנימי, כוח תרבותי". לכך היתה תשובתי פשוטה. אולי ראוי יותר, אמרתי, שננסה להגדיר תחילה את "ישראל", לפני שאנו מגדירים את המזרח והמערב. אם ברונובסקי מדבר על פרטים ועמים השואפים לזיהוי עצמי, נשאלת השאלה: כמה קבוצות כוללת החברה הישראלית? כיצד אפשר לדבר על ישראל בהקשר מיוחד זה כעל גוף אחד?

אין לי כל כוונה לתת כאן סיכום מלא של חילופי-הדברים באותה פגישה שלמרכה הצער, מסיבות השמורות עם עורכי "מחברות", לא ראו אור מעולם. מכל מקום, הרושם הכללי שקיבלתי היה שישבו שם שלושה ישראלים שניסו ברצינות ובכנות להבהיר לעצמם איזה מושג על המציאות התרבותית של ישראל שלוש שנה אחרי היווסדה, ועל כיוון התפתחותה התרבותית. עלי להודות ששלושתנו ספוגים, במידה פחותה או מרובה, בספרות ובתרבות הרוחנית והחמרית של המערב. הסיבה לאי-ההסכמה בינינו היתה פשוטה ומוכנת – ואני ממנה להוסיף שלא נראה לי שהיא נובעת בצורה זו או אחרת מהמוצא התרבותי-גיאוגרפי של כל אחד מאיתנו, שהוא שונה בלי כל ספק.

מה שנראה לי היום כראוי לציון, ככל אופן, הוא לא העובדה שלא הצלחנו להגיע להסכמה – זה קורה במשפחות הטובות ביותר! – אלא העובדה שלא הצלחנו ליצור בסיס מוצק ומשכנע לויכוח משמעותי, שאחרי הכל זאת היתה מטרת הדיון, ולשם כך נבחרו המשתתפים בו על-ידי עורך הירחון כפי שנבחרו. האמת, כפי שנראית לי, היא שהבחירה בי בחור מייצג "הצד השני", היתה מוטעית. ברונובסקי ופרידלנדר יכולים להיחשב למצדדי התרבות המערבית – תהיה מה שתהיה – רק כפי שמי שעומד מחוץ לתרבות זו יכול להיות. אינני טוען שהמערב ואוצרותיו התרבותיים זרים להם. לאיש מאיתנו אינם זרים. אבל כשאני מהרהר בתופעה אינני יכול שלא להיזכר בסופרים ובאינטלקטואלים היהודיים למשל, שהם היום הלוחמים העקשניים ביותר על טהרת השפה האנגלית, או, בדוגמה קיצונית יותר, באותו ברנש ב"מאפליה בצהר"ם" של ארתור קסטלר, שבהיותו אסיר בכלא הסובייטי, היה עסוק בצירוף מפות של בריט-המועצות, ארץ הסוציאליזם אליה כה נכסף להגיע! למעשה, הרב-שיח הזה זקוק למישהו שיהיה מסוגל לקום נגד השובניזם התרבותי המערבי של שני חברי לדיון – בר-פלוגתא "מזרחי" אמיתי. וזאת, בכל הכנות, לא יכולתי להיות או לעשות.

תרבות מהי?

האמת היא שגישה זו המעמידה בעימות תרבותי חד "מזרח" כנגד "מערב", מקורה בהגדרה מסויימת של המונח "תרבות" – לפחות בכל הנוגע למצב העניינים בארץ. ואכן, למלה "תרבות" עצמה ישנה היסטוריה עקלקלה ומעניינת עד מאד. "כשאני

משתמש במלה", אומר האמפטי־דאמפטי על־עלסה אנב ויכוח נסער בדרך המראה, "אין לה משמעות זולת זו שבחרתי בה אני, לא פחות ולא יותר!" ובתשובה על מחאתה ביחס לצורה שבה הוא מנצל מלים יותר מדי, מסביר האמפטי־דאמפטי ללא היסוס נראה לעין: "כשאני מכריח מלה לעבוד יותר מדי, אני תמיד משלם לה שעות נוספות... היית צריכה לראותן נקהלות סביבי כל מוצאי שבת — כדי לקבל את שרן, כמובן."

כשאנו מהרהרים כיצד אנו משתמשים במלים מסוימות בחיי יום־יום — בלי שאף נשלם להן שעות נוספות — אין אנו יכולים שלא להיזכר בהרגלי ונטיותיו הספרותיים המיוחדים במינם של האמפטי־דאמפטי. המלה "תרבות", למשל, לו ערך מישוה סקר סטטיסטי לגבי התכיפות בה משמשת מלה אומללה זו בהצהרותינו הפומביות והפרטיות, אין ספק שהיה מגיע לתוצאות מרשימות ביותר.

אך המלה "תרבות", מלבד היותה מנוצלת ללא־בושה, היא בלי ספק גם אחת מאלו שמשמשת להשתמש בהן שלא כהלכה. אם להזכיר דוגמאות מספר: "תרבות" משמשת לציון השכלה טובה, או רגא גבוהה יותר של ציביליזציה, או נימוסים טובים, וכו'. לעתים תכופות לא פחות מחוברת המלה למושגים הטעונים ב"שיפוטיות ערכיים", כגון פיגור תרבותי, תרבות גבוהה יותר או פחות, רמה תרבותית והערך תרבות.

חלף כבר יובל שנים כמעט למן היום בו קיימת הגדרה מוסכמת פחות או יותר למונח זה. לפי הגדרה זו התרבות היא סך־הכל אורחות החיים שפותחו על־ידי בני־אדם במסגרת חברתית. לפי פירוש זה, תרבות מסוימת הינה סך־הכל דרך החיים המשותפת של עם או של קבוצת אנשים, כולל דרכי המחשבה שלהם, פעולותיהם ורגשותיהם כפי שאלה מתבטאים, למשל, בדת, בחוק, בשפה, באמנות ובמנהג, ואף במוצרים חומריים כגון תאים, בגדים וכלי עבודה. פרופסור ג'ורג' קנלר, מאוניברסיטת הילפורניה, מסכם זאת כדלקמן:

"התרבות היא הדרך בה אנו אוחלים וישים, הדרך בה אנו מתרחצים ומתלבשים והולכים לעבודה. היא הפעולות שאנו מבצעים בבית ובעבודה. היא הלשון שאנו דוברים בה והערכים והאמונות שבהם אנו מחזיקים. הריהי המוצרים והשירותים שאנו קונים והצורה בה אנו קונים אותם. הריהי הצורה בה אנו פוגשים בידידים ובזרים, הצורה בה אנו שולטים בילדינו והצורה שבה הם מגיבים. היא כלי התחכורה המשמשים אותנו והבידור שאנו נהנים ממנו..."

חינוי לזכור, כמו כן, שהתרבות, כמובן זה, היא יותר מאשר סך־כל מרכיביה. הריהי, בנוסף לכך, גם הצורה בה מאורגנים מרכיבים אלה עד שהם יוצרים שלמות. אם לצטט שוב את פרופסור קנלר: "כשם שאפשר לבנות בניינים שונים מאותם החמרים, בניינים שונים בתבניתם ובתיפקודם, כך יכולות תרבויות שונות להשתמש ביסודות דומים אך לארגנם כל אחת בדרכה המובהקת שלה. משום כך, כדי להבין תרבות עלינו לתפוש לא רק את מרכיביה אלא גם את המבנה המחזיקם יחד."

נקודה חשובה אחרונה שעלינו לזכרה בדוננו ב"תרבות" היא שמידת האחדות המושגת על־ידי תרבות כלשהי קובעת את מידת האינטגרציה שבה. כל תרבות מכילה המון תבניות־התנהגות שונות, והריהי בעלת אינטגרציה בה במידה שתבניות אלו נמצאות ביחסי גומלין. ככל שמידת האינטגרציה של תרבות גבוהה יותר, כך מחזקות תבניות אלו זו את זו. וככל שהיא פחותה יותר, כן הן פועלות באורח בלתי־תלוי זו בזו.

במקרה הראשון גרולה התנגרותה של תרבות לתמורה הרבה יותר — ובמקרים בהם כאה התמורה ככוח, עלולה התרבות להתמוטט. מרכיב להזכיר בהקשר זה את מקרהו של שכט צפון־אוסטרלי מסויים. הגברים בשכט היו משתמשים בקרדום אבן כדי להרוג חיות ולחטוב עצים לבעירה. הקרדום יקר להם מפז והיה סמל גבריותם. אולם עלה ברעתם של מיסיונרים בעלי בוננות טובות להביא קרדומי פלדה ולחלקם הן לגברים והן לנשים בשכט. מעשה צדקה זה גרם לחורבן השכט. שכן מבנה יחסי המין והגיל הופר ונהרס ללא תקומה, עם ניתוח הסיבות שגרמו לילדים ולעלמים שיצייתו לגברים הבוגרים מהם, ולאור העובדה שמתן האפשרות גם לנשים להרוג חיות ולחטוב עצים שלל מהגברים את כבודם העצמי.

אם כה־ואם כה, חולדות המלה "תרבות", כפי שהן מוצגות על־ידי אנתרופולוגים* מעוררות שאלות מעניינות מאד: מדוע התפתח המושג "תרבות" ("קולטור") ומדוע מילא תפקיד כה חשוב במסגרת האינטלקטואלית הגרמנית? מדוע נתקל מושג זה עצמו בקושי כה רב עד שפרץ לתודעת הציבור בארצות כאנגליה וצרפת? ומדוע נעשה לאחרונה פופולרי כל כך בארצות־הברית?

ניתן למצוא הסבר אחד לשלוש תופעות אלו בהנחה המשתמעת אך הבלתי־מנוסחת של קרבר וקלוקהון כי ככל שתרבותה של אומה מסויימת הומוגנית פחות, כך נוטה אומה זו לבלקלת ההגדרה הסוציולוגית של המלה "תרבות". במאה ה־19, למשל, היתה התרבות הגרמנית הומוגנית פחות מבחינה פנימית — או מרוכזת פחות בעיר־בירה שלטת — מאשר התרבות האנגלית או הצרפתית כאותה תקופה. אמנם, כמעצמות קולוניאליות היו צרפת ואנגליה מודעות לקיומן של דרכי חיים אחרות, אולם — וייתכן שדווקא משום מעמדם האימפריאליסטי — היו אדישות באורח אופייני למשמעות ההבדלים התרבותיים ונטו להתנגד לה. ולעומת זאת, הרקע התרבותי ההטרוגני של האמריקאים סייע ליצירת אקלים רוחני הנוח במידה בלתי־רגילה לגישה האנתרופולוגית לתרבות.

אולם קיים הסבר נוסף, אולי רלבנטי יותר, לשכיחותו בגרמניה של המאה ה־19 — ולאחר־מכן ברוסיה — של מושג התרבות כהרכב של תכונות, הישגים וצורות התנהגות היחיד במינו, בלתי־ניתן־להעברה, ומקומי או לאומי במקורו ומשמעותו. כפי שמצייין אלפרד מאייר, היסטוריון האידיאות המפורסם: "הדגש (מצד ההוגים הגרמנים בעת ההיא) על תבניות תרבותיות יחידות־במינון כאלו, כנגד ההישגים הכלכליים, המדיניים, המדעיים או הפילוסופיים של הציביליזציה המערבית, ניתן לראותו כנסיון למצוא פיצוי על רגש נחיתות עמוק מצד המשכילים הגרמנים משכאו כמגע עם העמים המפותחים. בדומה לכך נקל הוא לראות את מוצאה של האלואמיות התרבותית הרוסית ברגש נחיתות כזה. באורח הגיוני בהחלט התפתחה האלואמנות התרבותית הרוסית בדרכו עם התגברות המגעים הרוסיים עם המערב. תורת 'קולטור' אלו, אם כן, הינן ביטוי אידיאולוגי טיפוסי — אם כי ודאי שלא יחיד —

להתקוממותן של חברות מפותחות כנגד לחצו של המערב על תרבויותיהן המסורתיות. משמען הוא הדגשת קיומו ומציאותו של משהו העומד להיחרכ."

אך זה רק אחד מהמקרים המרובים בהם יכול מושג התרבות לשמש להארת בעיות היסטוריות ואינטלקטואליות. מושג זה נראה מועיל יותר ויותר, ואף ראשון במעלה, במדעי החברה. למעשה הריהו נחשב כיום, בדרך כלל, כאחת מאבני הפינה של מדעי החברה, והוא משמש בהצלחה מרובה בתחומים פרוכלמאטיים כגון חינוך, עבודה סוציאלית ופסיכותרפיה. כפי שמציינים קרבר וקלוקהון בהקדמה לספרם: "מעטים המשכילים שיכחישו את הקביעה שמושג התרבות, כמובנו הטכני־אנתרופולוגי, הוא אחד ממושגי המפתח של המחשבה האמריקאית בת זמננו. בחשיבות ההסברית ובכלליות יישומו אין הוא נופל מקטגוריות כגון הכבידה בפסיקה, המחלה ברפואה, האכולוציה בכיולוגיה..."

"לבנטינים" ו"לבנטיניות"

אכן, קשה מאד לחלוק על טענה זו. מלים כשלעצמן יחכן שאין בהן משמעות מרובה כבואן כניגוד ל"מעשים". אולם אין להימנע מההרגשה שבמקרה זה, כמלה "תרבות", יש חשיבות עצומה במלה. קצת פחות מבוכה ובלבול־מחשבה כתחום זה עשויים להשפיע טובה רבה במדינות כארצות־הברית, ויתכן שעוד יותר בישראל. בהן נוטה היעדרו של רקע תרבותי הומוגני לגרום להרבה סיבוכים וצרות מיותרים.

קשים ואי־בהירות אלה בולטים במיוחד בשימוש שעושים ישראלים ואחרים במלים "לבנטיניות" ו"לבנטיני". באביב 1961, בהתייחסו לנוף הפוליטי בישראל אחרי התפרצותה של פרשת לבון, האשים היומון הבריטי המכובד "גארדיאן" את ראש הממשלה דאז דוד בן־גוריון, בכך שהוא משקע את המדינה ב"לבנטיניות". ואולם בן־גוריון עצמו, בעצרת בחירות המונית שנערכה שנתיים־שלוש לאחר מכן ככרך מנורה בירושלים, הכריז כי מטרתו העיקרית היא מניעת "הליבנטיניזציה של ישראל!"

"תנועה מורחית"

שחקנית הטניס האמריקאית, בילי ג'ין קינג, משלחת אמה בקהל שהאשים אותה בנטיות לסביות.

מהי, אם כן, אותה מפלצת־אימים שהכל, דומה, חשים בסכנתה בצורה חריפה כל כך? עובדה היא ש"ליבנטיניות" היא מושג חמקני עוד יותר מ"תרבות", וכמעט אי־אפשר למצוא שלושה אנשים רציניים שיהיו מוכנים להסכים להגדרה ברורה של מונח זה. תכופות שומעים אנשים קוראים "ליבנטיני" כשהם נתקלים באדם הבא מחלקים מסויימים של העולם והנהגה בנימוס־יתר או במה שנראה להם כהתחשבות וארך־אפים מוגזמים. אותם אנשים עצמם היו ודאי קוראים לאותו אדם "ליבנטיני" אילו התנהג בצורה הנראית להם ישירה או תוקפנית מדי. כמו כן אנתנו שומעים לעיתים אנשים שלרדים עניינים של אמת ושקר, טוב ורע, הן יחסיות כלבד, מגדירים כ"ליבנטיני" כל אדם הבא מאותן ארצות אם תופסים אותו כשקר קל־עורך ביותר. כמו כן, לא־אירופי המקפיד מדי בלבושו עושה זאת בדרך־כלל פשוט מפני שהוא "ליבנטיני" — ואילו אחר, המתלבש ברשלנות, אף הוא עושה זאת משום שהוא "ליבנטיני".

לפני שאעשה נסיון כלשהו להשיב על השאלה מיהו בדיוק ליבנטיני, עלינו להתגבר על קושי קטן אחד. מבחינה גיאוגרפית, ליבנטיני הוא אדם שנולד וגדל בליבנט, מונח שהמילון שלי מגדירו כ"ארצות המזרח, במיוחד בחלקו המזרחי של היס־התיכון, על אייו ועל הארצות הקשורות בו..." מבחינה זו רבים רבים מאיתנו הם כמובן ליבנטינים — ישראל הינה והיתה תמיד ארץ ליבנטינית.

אך נוסף להיותה מושג גיאוגרפי, הליבנטיניות היא אף מושג תרבותי — ולכך יש משמעות רבה יותר. וכאן מתחילה האנדולמוסיה הגרולה, שכן מבחינה תרבותית יכול אתה להיות בן הליבנט ועם זאת הדין־הגמור מ"ליבנטיני". יכול אתה לבוא מאירופה — ולא רק אירופה המזרחית — ולהיות הליבנטיניות בהתגלמותה. ויכול אתה לסבור שהנך בולם את סכנת הליבנטיניות, ועם זאת להגיע על־ידי צעקותך בעניין זה לידי ליבנטיניות גמורה. ולבסוף, וזה אולי הדבר הקשה מכל, עלול אתה להיות ליבנטיני ולא לדעת על כך מאומה — ובה בשעה אין פיהך חדל להזהיר אחרים מפני סכנות הליבנטיניות.

ההגדרה הטובה ביותר העולה על הדעת במוכן אחרון זה היא שלהיות ליבנטיני משמעו לחיות בשני עולמות או יותר בבת־אחת, בלי להשתין כמובהק לאף אחד מהם. פירוש הדבר להיות מסוגל ללבוש את הצורות החיצוניות המרמזות על בעלות על תרבות מסויימת, בלי שתהיה תרבות זו בידך. לפי הגדרה זו, מציינת הליבנטיניות

מצב שבו שוב אין לאדם קנה-מידה ערכי משלו — מצב רוחני המתבטא בתעיייה ללא-דרך, כיומרות, בציניות וכיאוש.

תהא אשר תהא דעתנו על הגדרה זו של ליבנטינות, עלינו להכיר שנהגית היא מהיתרון הגדול שהיא נתמכת על-ידי הממצאים האחרונים של האנתרופולוגיה, היינו מדע התרבות. כבר ראינו לעיל כיצד חרורים כל צדדי פעולתו והתנהגותו של אדם בתרבותו — כיצד התרבות מעצבת אותנו מבחינה אינטלקטואלית, רגשית ואפילו גופנית. אנתרופולוג אמריקאי חשוב אמר פעם שהתרבות "מעצבת תכונות גופניות כמו מחוות, הבעות פנים וצורות הליכה, ישיבה, אכילה ושינה... (היא) קובעת אלו רגשות יש להביע ומיהו הצריך להביעם, והיכן וכיצד... כל בני-האדם צוחקים ובוכים, אולם תרבויות שונות מוצאות צורות ביטוי שונות למיני הגונים הדקים יותר של זעם, צער, שמחה, חרפה ורגשות אחרים..." (פרופ' קנדר Educational Anthropology p. 45).

אם נקבל הגדרה של ליבנטינות המושתתת על ממצאים וקביעות אלה, מתברר היטב שאין תכונה זו יכולה לשמש מונופולין של קבוצה, עדה או אומה כלשהי. הדבר נכון לגבי ישראל כמו לגבי כל ארץ אחרת. למעשה ישראל שורצת ממש ליבנטינים. שכן לא ברור מאליו כלל שישיראלי הבא ממצרים, מארצות הליבנט, מעיראק או מאפריקה הצפונית ייתקל ביתר קושי בהסתגלות לאתגר המיעורב מאשר אדם הבא מארץ מזרח-אירופית והמנסה לנער מעליו את זהותו ורקעו התרבותיים המיוחדים. קל למדי, למעשה, להבחין כיצד שני סוגי ישראלים אלה, מונעי אותה החיפה עזה לסגל אורח-חיים שחונכו לראותו כ"מעולה יותר", נחפזים בדרך כלל לנער חוצנם ואף לבנות את תרבויותיהם "הנחותות" שלהם. שניהם עוברים חוויה דומה: בחושם עצמם אובדי-דרך בין שני עולמות, שאף אחד מהם אינו לגמרי שלהם; בהעמדם פנים כאילו שייכים למסגרת שבאמת הם משתייכים לה; בהיחפסם ציניים, שעה ששניהם מאבדים את קני-המידה הערכיים והמוסריים שלהם; ולבסוף, בהיוואשם מהתקווה להשתלט אי-פעם על החרד או לשקם את אורח-חיהם הישן.

"פראנקים" למיניהם

שכן האדם הוא במידה רבה אסיר התרבות של קבוצתו בה גודל. בהיותו עור ילד, גרמנות השיטות ששימשו בחינוכו ובגידולו לכך, שמכנה אישיותו יקביל לערכים ולמוסדות העיקריים של אותה תרבות. כך הדבר אפילו לגבי דברים של מה-בכך לכאורה, כגון דרכי הנקתו, הלבושתו, הזנתו או הרדתו של תינוק, שכולן נוטות לעצב אדם לנהוג בהתאם לערכי קבוצתו ותרבותו. לפי השקפה זו, כמורכב, השנים הראשונות הן המעצבות את מבנה האישיות הבוגרת, ומכאן שתקופות ילדות דומות יגרמו לאישיות בוגרת דומה, ולבסוף, מאחר שהתרבות קובעת מה וכיצד ילמדו הורים את ילדיהם, יוצרת תרבות נתונה טיפוס אישי מובהק.

אך אין פירושו הדבר שהתרבות מעצבת תמיד, ללא יוצא מן הכלל, את בניה בדרך כלתי משנתית מסוימת. תרבות המשתנה במהירות, למשל, זקוקה לאישיות ניידת ודינאמית, ואף יוצרת אותה, אף כי עלולה היא ליצור מספר יחידים שמבנה אישיותם לוקה באיגונו כדי כך שאין הם יכולים להחזיק מעמד בקצב התמורות ולבסוף הם מתמוטטים תחת הצטברות הלחצים. יש כמובן תמיד יחידים שניחשו כנראה באופי חזק כל כך עד שיכולים הם להחזיק מעמד בלחצים אלה. שומעים לעיתים קרובות, למשל, על אנשים המכריזים בשיעור-רצון מרובה כי תודה לאל, עדיין הם רואים עצמם כ"אירופים" (מה מעטים הישראלים כיום שאף יחלמו להתרברכ בהיותם "אסיאתים" או "אפריקאים" אמיתיים!), אמנם כל זה טוב ויפה, אך ראוי לצטט כאן קטע מספרו של ארנולד טוינבי, "חקר ההיסטוריה" — שאגב, בניגוד למה שחושבים אצלנו, מכיל הרבה מאד דברים ללא כל קשר לאנטישמיות או לציונות. הקטע מופיע בפרק העוסק ב"פאנאריטים, קאזאנלים וליבנטינים", וכין השאר כתוב בו:

"במאות הראשונות לשלטונם הניחו העות'מאנים שהכירו את עמי הנצרות המערבית — הפראנקים, כפי שקראו להם — רק נאמצעות נציגיהם הליבנטיניים, כי אירופה המערבית מאוכלסת כולה על-ידי 'גזעים נחותים לכלי חוק' כאלה. משנתרחב טיטונם שישו את ריעותיהם. העות'מאנים החלו מברלים ברור בין 'הפראנקים של המים המתוקים' ושל 'המים המלוחים'. 'הפראנקים של המים המתוקים היו אלה שגדלו בתורכיה והגיבו על כך בפיתוח האופי הליבנטיני'. 'הפראנקים של המים המלוחים' היו אלה שגדלו וגדלו בכית, כפרנקלאנד, ובאו לתורכיה כבוגרים, שאופיים כבר קיבל את עיצובו. התורכים הופתעו בגלותם, כי הפער הפסיכולוגי הגדול שהפריד מעל 'הפראנקים של המים המתוקים', שהתגוררו תמיד ביניהם, לא הופיע ולא הפריע כלל כשהיה עליהם לשאת ולתת את הפראנקים שמעבר לים." (A Study of History, vol. II p. 256).

לא קשה להבין מדוע אירע הדבר. הסיבה שבגללה יכלו התורכי וה'פראנקי של המים המלוחים' להבין בנקל זה את זה, בעודם מוצאים את הפראנקים ילידי המקום, שכניהם ובני ארצם, זרים להם מבחינה פסיכולוגית, היא ש"היה דמיון כללי רב בין רקעיהם החברתיים". הן אלה הן אלה, מסביר טוינבי, גדלו במסגרת כה היו אדונים בבתיהם. מאידך גיסא נתקשו הן התורכי הן הפראנקי ילידי אירופה להבין את "הפרנקי של המים המתוקים" או להתייחס אליו כרצינות מפני שרקעו חברתי היה זה לשניהם במידה שווה. "הוא לא היה בן הבית אלא יליד הגיטו; וקיום שפוף זה פיתח בו אתוס שממנו היו פטורים הן הפראנקים שגדלו כפראנקלאנד והן התורכים שגדלו בתורכיה (ע' 257).

אין צורך לומר שלפי ההגדרה שהעלינו קודם, אי-אפשר היה לראות את הפראנקי יליד אירופה או את התורכי יליד ארצו כ"ליבנטיני".

זהותה של ישראל

בנקודה זו אפשר, דומני, לחזור לנושאה המרכזי של מסה זאת, דהיינו מקומה של ישראל בין מזרח למערב. נושא זה מוליך אותנו כמובן אל השאלה הנקראת זהותה התרבותית של ישראל. בקיץ 1967, ימים ספורים אחרי מלחמת ששת-הימים, פנה כתב אמריקאי לשר הביטחון דאז משה דיין בשאלה: "האם יש איזו אפשרות שתקלוט ישראל את המספר העצום של ערבים שעל הטריטוריה שלהם השתלטה זה

עתה? תשובתו של דיין המנוח היתה חד-משמעית: "מבחינה כלכלית, אמר, 'אנו יכולים, אבל לדעתי אין זה עולה בקנה אחד עם מטרותינו בעתיד. על-ידי זה תיהפך ישראל למדינה דו-לאומית או ערבית-יהודית, ולא למדינה יהודית, ואנו רוצים במדינה יהודית... אנו רוצים במדינה יהודית כמו שלצרפתים יש מדינה צרפתית." קביעתו זאת של דיין מעוררת בעיות יסודיות בהקשר זה של זהותה התרבותית של ישראל. ודאי, ישראל היא מדינה יהודית במובן זה שרוב תושביה מוגדרים כיהודים; ואולם מכוח עובדה זו בלבד אין הרעת סובלת שתוגדר ישראל כמדינה יהודית באותו מובן שצרפת היא צרפתית. גרמניה גרמנית ואיטליה איטלקית. ההשלמה לדרישתו של משה דיין, למדינה שהיא יהודית "כמו שלצרפתים יש מדינה צרפתית", היא האמידה, שאותה השמיע בזמנו מר שמואל טולדנו מי שהיה היועץ לעניינים-ערביים ליד ראש-הממשלה, שאין לדרוש מערביי ישראל נאמנות מוחלטת למדינה "הואיל והם שייכים ללאום אחר".

לכאורה מוכן-מאליו מדוע אין גרליים לא לדרישתו של מר דיין ולא להשלמתה. שתיהן יוצאות מתוך ההנחה — שעליה הן עומדות, כמדומה — שקיימת משוואה בין "ישראל" ל"יהודי"; הם שרונים בערכוביה נואשת בין לאום ישראלי — שבדומה ללאום הצרפתי הוא פונקציה של גיאוגרפיה ואזרחות. לבין לאום יהודי — שהוא, לכל המוטב, שאיפה תיאורטית. כי העובדה היא שלמעלה מחמישה מיליוני יהודים עודם בוחרים לגור בארצות-הברית של אמריקה, קרוב לשלושה מיליונים נמצאים בבריית-המועצות, ואילו צרפת וכריטיניה מנות למעלה מחצי מיליון יהודים כל אחת. אין צורך לומר שיהודים אלה, ושאר יהודים שאינם ישראלים, שהם כ-33 למאה מן היהדות, אינם אזרחים יהודים — גם אין לומר שהם משתייכים ללאום יהודי — ובוודאי אין הם אזרחים ישראליים משום בחינה שהיא. לעומת זאת, אזרחיה הערביים של ישראל הם אזרחים ישראליים לכל דבר, שניקר טענתם היא שאין נוהגים בהם בהתאם לזה. אם ניחד להם לאומיות אחרת, כלומר ערבית, הרי כאמת מכפילים אנו את הקושיה הואיל וגם לאום כזה אינו קיים. לפחות לא כפונקציה של אזרחות, גיאוגרפיה או נוהל בינלאומי.

אבל מחוץ למובן הלאומי שבו נגענו למעלה, יש עוד שלושה מובנים אפשריים שניתן לדרוש מהם את זהותה היהודית של ישראל — כלומר המובן הדתי, הגזעי והתרבותי. ואולם ישראל איננה תיאוקרטית. היהדות איננה דת-המדינה, ומבחינה תיאולוגית אין ישראל יהודית לא בפועל גם לא בשאיפה. מעטים מאד מאבות הציונות, ומעטים עוד יותר מן המנהיגים המדיניים של האומה מאז היווסדה, הם יהודים שומרי-מצוות או אפילו מאמינים. בראיין בעתון הכרוי דוד בן-גוריון באמצע שנות הששים ש"בתור דת עזבנו את היהדות מזמן"; הוא הוסיף ואמר כי הדת היהודית ועיקרה "אין בהם עוד צורך", לפי שכבר מילא את תפקידם כעזרה לשמידה על קיום העם היהודי בפזורה. בישראל של ימינו יש, כמובן, מידה מסוימת של מה שהחילוניים קוראים לו 'כפייה דתית' על-פי צו המדינה, אבל דבר זה נובע בעיקר מלחץ שמפעילות קבוצות של פוליטיקאים דתיים, הלהוטים לקבל את חלקם ביעוזה ב"עוזה לאומית". * מוקשית עוד יותר היא זהותה היהודית ה"אזעית" של ישראל. כאמת, כמעט אין טעם להיכנס בכל הנושא של "גזע" יהודי. "אבין אמורי ואמך חתית" היו המלים שהטיח יחזקאל הנביא כנגד אחיו עוד לפני כאלפיים וחמש-מאות שנה. ההערה שאותה שומעים כיום לעיתים קרובות מפי המבקרים בשטחים שנכבשו במלחמת ששת-הימים, ש"אי-אפשר להבדיל בין יהודי לערבי", דומה שהיא מוציאה משפט אחרון על הצד המיוחד הזה בתחום הנושא שלנו.

את המפתח האמיתי לזהותה היהודית של ישראל יש לחפש, אפוא, בתחום התרבותי. כאן עיקר העוקץ של המשאלה המובעת לעתים כה קרובות לשמירת האופי היהודי של המדינה. כאן גם צד הממשות שבחקירה הקצרה הזאת, וזיקתה לנושא של הסכסוך הישראלי-ערבי. כי כשאדם מדבר על תרבות יהודית, חובה עליו להזיזר בלשונו. במרוצת דורות הפזורה התפתחו כיהדות לפחות שלוש תרבויות שניתן להבחין ביניהן: היהודית-הערבית (מזרח-תיכונית), האידית/הנאור-ערבית (תחום-המושב שבמזרח-אירופה), והמערבית (צפון-אמריקה ומערב-אירופה). הציונות — וכמדומה גם מדינת-ישראל עצמה — נוצרו כמעט אך-ורק על-ידי התרבות האידית/הנאור-ערבית של יהודי מזרח-אירופה, ובפרט אלה של רוסיה ופולין הרוסית. יהודי מזרח-אירופה, שהחזיקו במורשת-דורות של סתגרות וכידול תרבותי כפוי, ולא נתנסו הרבה במגע-מישורים עם העולם החיצון, נתנו לתנועה הציונית הרבה מסגולותיה הנאצלות: אך הם גם שהביאו עמיהם לארץ-ישראל אתם פחד, חשדנות רבון הנתועים בהם כלפי הזר — שלעתים קרובות הם חלים גם על יהודים השונים מהם עצמם — שהוחדרו בהם בהכרח עקב דורות של מאמץ עילאי לשמר את זהותם וכבודם-העצמי בתנאים קשים ביותר.

דפוסיים של סתגרות

כתוצאה מכך קמה ונהגתה מדינת-ישראל ונתיסדה, באורח טבעי למדי, בדפוסיים של סתגרות. שאם גם הולמת היתה בתכלית קיום גיטואי בסכיבה עוינת, ספק רב אם יצלח לאומה נאורה ומודרנית, אותם ישראלים שקיוו כי נפיצותה של גישה זו היא שלב עובר, סופם שנחלו אכזבה; כי העובדה היא שאפילו כיום, לאחר ששינויים דמוגרפיים מרחיק-לכת, בלתי-צפויים לגמרי, הפכו את יהודי מזרח-אירופה בישראל למיעוט מבחינה מספרית, מוסיף היסוד התרבותי הזה להחזיק בשלטון ללא-עוררין למעשה, כשהוא מעצב את קווי המדיניות, קובע את העמדות ומכתיב לאומה את נעמתה התרבותית.

לכן, כאשר המיסד הציוני המזרח-אירופי הנוכחי של ישראל ודובריו מדברים על הצורך המוחלט לשמור על האופי היהודי של המדינה, הרי כוונתם למעשה כמעט אינה אלא לון המיוחד שלהם בתרבות היהודית. בעיניהם התרבות הזאת של יהודי תחום-המושב, שעתיה נעשתה חילונית עד-היסוד-בה, מסמלת את ה"יהודית" בטהרתה. דומה כי הרצון המודגש שתהיה ישראל יהודית "כמו שצרפת היא צרפתית" מעיד לכל היותר על רצונו של המיסד לשמור על ההגמוניה במסגרת "הלאומנות האשכנזית", כביטוי, הקולע למדי, של מחבר ישראלי, כושל למדי, ממוצא מזרח-אירופי.

וכך אנו מגיעים לנקודה אחרת, גורלית לא-פחות. הגישה המצומצמת הרווחת כיום,

ה"תרבותית", לנושא האופי היהודי, משפיעה לא רק על מעמדה של ישראל במזרח התיכון אלא גם על מצבה מבית. כפרט ביחס למתחים המתמידים בתחום היחסים בין העדות. ביסודו של דבר, הכעיה העדתית של ישראל טמונה בעובדה שמתוך הרחיקה הגמורה של תרבות המזרח התיכון — ומתוך כך, של נושאה עצמם — אין הקבוצה המזרח-אירופית השלטת מניחה לתושבים היהודיים ממוצא מזרח-תיכוני בישראל חלק ונחלה בניהול ענייניה של הארץ או בעיצוב מדיניותה, עמדותיה או ציוניה התרבותי.***

הצד המזרחי שבכך הוא, שהיסוד הזה המזרח-תיכוני מונה כיום יותר ממחצית אוכלוסיית היהודים של ישראל. זוהי התפתחות חדשה-ביחס ובלתי-צפויה ביותר. שלפחות מבחינה דמוגרפית חוללה שינוי גמור בקלסטר-פניה של ישראל. מבחינת מעמדה של ישראל במזרח התיכון דין היה שנראה בכך מצב-דברים אידאלי, הואיל והפך את שילובה באזור — כחטיבה מדינית בלתי-תלויה, כמובן — לתהליך טבעי ונטולי-מכאובים. מעתה אפשר היה לטעון במידה רבה של צדק כי ישראל כפי שהיא צורחה הערביים — כלומר כנטע-זר, ביטוי לפלישה תרבותית ומוצב של השפעה מערבית — היא נחלת העבר.

מובן שלעולם אינך יכול לדעת בבטחה אם נימוקים מעין אלה יכולים לעשות רושם על שכניה של ישראל. ואולם העובדה בעינה עומדת שהעלית השלטת בישראל המשיכה בעקשנות לנקוט קו שהיה בו כדי להוסיף תוקף לקובלנות המתמדת של הערבים שישראל היא חלק בלתי-נפרד מאירופה "מבחינה תרבותית, מדינית וכלכלית". ורק מבחינה גיאוגרפית היא שייכת למזרח התיכון. שר האוצר דאז פנחס ספיר, למשל, ראה צורך להתבטא כך מדי-פעם (ר' "להרמנד" 9.3.66, ושוכ בימי ביקורו של ארהארד בישראל בנובמבר 1967). ברור שהצהרות מסוג זה אינן עשירות, גם לא כוונן, להניע את הערבים לראות בישראל חלק קבוע ובלתי-נפרד של האזור. מובהקת לא-פחות היא השפעת הקווים והעמדות האירופר-צנטריים הנחושים של המימסד על השכבה המזרח-תיכונית עצמה בישראל. מחוץ לעובדה שהאופי המערבי המוצהר הזה מצד ישראל יש בו משום התגרות ועלבון גלויים כלפי היסוד הזה, הרי האמת היא שהיעד המעשי של המבנה השלטוני הקיים היה פשוט להפקיע מן המזרחיים את אפיים המזרחי בתכלית המהירות והיסודיות. על היעד הזה הוסיפו לשקוד ככל צורה שתעלה על הדעת — בחקיקה, בהכשרה היציבית, באמצעי התקשורת השונים, ועל הכל כבתי-הספר. מלבד העובדה שקר כזה של שטוש תרבותי אינטנסיבי הוא בדרך-כלל האמצעי הכטוח ביותר לדחוק את המזרחיים האלה לשוליים ולהביא עליהם ניכור, הרי כשישראל מתארת את עצמה כחלק בלתי-נפרד של אירופה עשויה היא להגשים בסופו של דבר את קביעתם של הערבים שמבחינה תרבותית תישאר זרה לאזור.

מה הסיכויים לכך שתיעשה ישראל חלק טבעי ובלתי-נפרד מן המזרח התיכון, שתקבל את שכניה ותתקבל עליהם — וכל זאת במידה רבה בזכות מאמציה שלה וכחוצאה מהתפתחות פנימית? קשה, כמובן, להשיב על שאלות מעין אלו. אך המאורעות של הזמן האחרון, שבמובן ידוע גרמו לישראלים ש"יגלו" את המזרח-התיכון, אפשר מאד שייטעו בתהליך הזה. אפשר כבר להבחין בשינוי-מה בעמדה, כפרט ביחס לנימוקים הדמוגרפיים-כביכול נגד ארץ-ישראל גדולה, מגוונת באוכלוסייתה. אפילו חוגים רשמיים-למחצה הגיעו באחרונה לכלל מסקנה שהישראלים אינם יכולים להשיב על "האיום הדמוגרפי" על-ידי שמרצונם יתכנו את ישראל לגיטו יהודי קטנופובי המוגן על-ידי גדרות ומשטרת-דרכונים. אכן, זהו האתגר הגדול ביותר שבפני ישראל. עוד לפני כשלושים שנה תמה ד"ר שארל מאלק, המדינאי והפילוסוף הלבנוני, אם לאחר שהצליחה ישראל להשיג עצמאות תוכל להוסיף ולהבטיח את המשך קיומה — "אם ההנהגה והאָתוס של ישראל די בהם לצרכים של קיום (חיוכי)". כיום השאלה היא במקומה לא-פחות מהשיתה ב-1952 — ובשום פנים אין היא מביכה פחות. המאורעות של הזמן האחרון במזרח-התיכון הוכיחו, כי אפילו לטווח של כמה עשרות שנים, אין ישראל צריכה לחשוש להמשך קיומה הפיזי. אבל ההתנגשויות המזוינות של 15 השנים האחרונות הוכיחו גם, כי אין שום מאורע מאותו סוג, דהיינו נצחון צבאי, יכול להניע את הערבים להשלים עם קיומה של ישראל כשכנה רצויה, או אפילו נסבלת, אם היא לא תשכיל להסיר מעליה את החג של "נטע זר" באזור. לאמיתו-של-דבר זהו מבוי סתום וישראל חייבת בעצמה למצוא דרך לצאת ממנו. "ההיסטוריה", אם נשוב לצטט את ד"ר מאלק, "איננה יודעת אף מקרה אחד של אומה השרויה באיבת-תמיד עם העולם הסובב אותה ממש".

כפי שניסינו להבהיר לעיל, אין זאת שאלה פשטנית של מזרח ומערב. אין טעם, ולא היה אף פעם טעם, בכך שנתחיל בהגדרות של "מזרח" ו"מערב", או נמשיך לדמות עימות גורלי בין השניים, ונסיים בבחירה בין אחד מהם — הרצוי לנו — בתור "דגם" להתפתחותה, דימויה העצמי ופרצופה האמיתי של ישראל. הקדמתי והדגשתי, שלדידי כל "דגם" כזה, כל נסיון לקבוע "תשתית" תרבותית לפי מרגם המכוסס על דיכטומיה כביכול בין מזרח ומערב, פרושו בסופו-של-דבר החלטה מלמעלה, מין רגימנטציה וכפייה תרבותית מהסוג הגרוע ביותר.

כאותו רבי-שיח שהזכרתי לעיל על הנושא "ישראל — מזרח ומערב", הדגשתי את

* ראה לדוגמא: Culture — A Critical Review of Concepts and Definitions, by A.L. Kroeber and Clyde Kluckhohn, Vintage Books, Random House, New York.

** "ישראל איננה אומה במובן המקובל של המלה. בעיני הרבנים, לפחות, אין הוא אומה מכוח נזע או מכוח צירופים מדיניים מיוחדים. כמו שביטא זאת רב טעדיה גאון, 'כי אין אומתנו אומה כי אם בתורתיה'. הלאומיות הפשטנית המנוערת מן התורה, אשר לה מטיפים חוגים מסוימים, מאוסה תהיה בעיני הרבנים לא-פחות מן האוניברסליזם המחאבד המנוער מן התורה אשר לו מטיפים חוגים אחרים. ואם נובל לחאר לעצמנו רגע שיחדל ישראל מנאמנותו לאלוהים, אורז יהיו הרבנים הראשונים שיחתמו על עודדת-פתיחתו כאומה". (סלומון שכטר, אספקטים בתאולוגיה רבנית, ניו-יורק 1909, ע"פ 105-6).

*** "דחייה גמורה של תרבות המזרח התיכון כמנה, בעצם, בדחיית נושאה בחינת אנשים שאין בידם לתרום שום תרומה כדאית... הדבר עשוי להביא לידי דחיית האירופים על-ידי המזרחיים. מן הדין שיהיה זה ברור כי ישראל נמצאת בלבאנט ובאסיה, ושעליה להגיע לעמק-השווה עם שכניה... אם לא תיעשה מדינת ישראל טוטאליטרית, אין למנוע [את היסוד המזרח-תיכוני] מליצור איוו מוגן משלו בין התרבות האירופית לתרבות המזרח התיכון". (ולטר פ. צנו, "תרבותנות במסווה אשכנזי", The Reconstructionist, ניו-יורק, 12 במאי 1967).

הנקודה הזאת חוזר והדגש — וכשנלחצתי לומר איך אני מציע לתת לזכרים להתפתח, איך אני רוצה להגשים את "החזון הגדול" שלי ולהגיע למין פלורליזם תרבותי בו לא תהיה שום כפייה-מלמעלה — עניתי כפשטות כי לגבי דידי צריכים לקבל את בני האדם כמות שהם ולא לנסות להפוך אותם למשהו שהם אינם ולא היו. הסברתי גם שמאחר שאני מצדד באסכולה האומרת שהתרבות היא הבן-אדם, אני מתכוון לכך שעל-ידי קבלתו של בן-אדם זה אנו בעצם מקבלים גם את תרבותו, ואילו אם נדחה את תרבותו נימצא רוחים את האדם עצמו.

מובן מאליו, כי כשאני מדבר על בני-אדם אני מדבר עליהם כעל יצורים שיש להם תכונות תרבותיות משלהם, ואולם תכונות אלו אינן מתחלקות, לפחות אצלי, למסגרות הנקבעות על-ידי השתייכות למזרח או למערב. גם בין המזרחיים וגם בין המערביים — על-כל-פנים כפי שהם נתפסים כראיה הרווחת בישראל — יש גוונים מגוונים שונים. יש מרוקאים ויש עיראקים ויש כורדים ומזרח-אירופיים ו"ייקים" וגרוזינים ו"אנגלרס-סכסים" וכו' — ואלה בהחלט אינם ניתנים לחלוקה כללנית בין מזרח ומערב.

כתגובה מהולה בעצב כלשהו ענה אחד המשתתפים בדיון להערותי אלה: "אז חזרנו למעשה לנקודה של ההתחלה". והשני הוסיף: "כן, בעצם אנחנו איירנו את המעגל, שאני קורא לו מעגל קסמים וטראגי למדי..."

"אני: אני לא יודע כמה פעמים השתמשת במלה 'טראגי', לכשעצמי, אינני רואה בזה שום טראגיות.

י.ב.: ברגע שאנחנו לא יכולים לצאת ממעגל קסמים, זה נראה לי טראגדיה של האינרציה ושל אי-היכולת למצוא תשתית או מכנה משותף.

אני: מה לא יכולנו למצוא? מה שלא יכולנו למצוא הוא פשוט מאד שאנחנו צריכים ללכת בכיוון מסוים שנקרא מזרחי או מערבי?

י.ב.: כן! אם לא הסכמנו למסגרות כל-כך יסודיות, אז לא הגענו לשום בסיס, בעצם, רק איירנו את הויכוח...

ש.פ. (ממשיך): כי רק אם היינו יוצאים מנקודת-הראות של שתי מסגרות, יחסית קוהרנטיות, היה אפשר לבנות איזושהי תכנית רצויה."

האמת היא שנבצר ממני, עד עצם היום הזה, להבין מדוע אי-מצאת "מסגרות" צריכה להיות מקור של אכזבה, אינני מסוגל להבין מדוע בכלל דרושים "מסגרות",

"דגמים", "תשתיות" וכו', בכל הנוגע להתפתחות תרבותית? מסגרות ודגמים יכולים להיות רצויים, ואולי אפילו נחוצים, כשהמדובר הוא בשטחים אחרים — כגון ביטחון, כלכלה, פיתוח פיזי וכדומה. בכל הנוגע לתרבות כל נסיון לקבוע דגמים,

להחליט מה "רצוי" ואיך לפעול לשנות את "המצוי" בכיוון הרצוי — כל נסיון כזה מטבעו שייבא לתופעות שאנחנו כולנו בסופו-של-דבר, מתנגדים להן, תופעות של רגימנטציה, כפייה תרבותית, התבטלות תרבותית, ליבנטיניזם כמובן הגרוע של

המלה, מהלכים כאלה יכולים להוביל בעצם לקיטוב ולפיזור, לא לשילוב ולהרמוניה.

נילי כרמל (פלומיו)

כתב-אישום

בְּלִילוֹת יֵשׁ לַפְּעָמִים שֶׁנֶּעוֹן
שֶׁל שְׁפִיזוֹ הַטּוֹרֵף בְּגוֹשׁ הַפָּחַם
שֶׁלְךָ שֶׁלַּת צֶהָבָה,
וְאֵשׁ שֶׁל כְּתָב-אֲשׁוּם
שֶׁלֹא הִיָּה וְלֹא נִבְרָא חֲלוּמוֹת
כְּחָלִים נוֹשְׂרִים אֶל מוֹל
כְּסִיפַת הַאִיָּמָה וְחֻלְשַׁת הַקְּהָל
וְשִׁירִים שֶׁלְךָ
וְנִימַת קוֹלְךָ
וְהַשְׁקֵר הַזֶּה
שֶׁבְךָ

מִתַּחַת לְאִפְיֻדְרָמִים שֶׁלְךָ
נִחְשְׁפוּ כָּל הַחֲלָשׁוֹת, הָעֲמֻדוֹת
הַפְּנִים וְהַיּוֹת כְּבוֹשׁוֹת.
זֶה הִיָּה כְּבֹר מְאֹד יָרְכִים
חֲשׂוֹפוֹת, גְּבֻרוֹת דּוֹפְקוֹת כָּל הַיּוֹד
וְהַהֲדָר רִיקִים עַל חַד הַסִּכִּין
בִּינּוֹת לְבִינָה הַמוֹכֶסֶת שֶׁם
אֲנַחְנוּ רְחוּקִים מִשׁוֹם
מְקוֹם יוֹתֵר מְאִי-פַעֵם, טַעֵם
סְמִי-אַרְגֵּעָה וְתִשׁוּקָה שֶׁלֹּנוּ
לִישׁוֹן.

יֵשׁ כְּעִיר הַזֹּאת כְּבִשִׁים
שֶׁל חוֹל שֶׁמְדַאֲבֹת בְּלִילוֹת
שֶׁבַת.
אֲזַ קוֹרְעַת יִלְלַת תַּנִּים
אֵת הַדְּמָמָה הַלְכָנָה עַל גְּבוּל
הַקָּו הַרִיק שֶׁם הַגְּמוּל הַטּוֹרֵף
שֶׁל חַיִּי.

ליבו המרובע של הכרך

ז'ניה לארסון

מאנגלית: מרים שטיין-גרומסמן

ז'ניה מרצינקובסקה-לארסון, סופרת שוודית, גדלה בבית יהודי-פועלי בעיר התעשייתית בפולין לודג'. היתה חברה ב"בונד". בשנות המלחמה היתה בגיטו לודג', באשוויץ וברגן-בלזן והגיעה לשוודיה עם הצלב האדום הבינלאומי לצורך שיקום רפואי. ספרה הראשון The shadows of the wooden Bridge ראה אור ב-1960. מאז פרסמה עשרה ספרים, רובם על נושאים יהודיים. ספרה האחרון Stadens fyrkantiga hjarta "לבו המרובע של הכרך" הופיע בשוודיה ב-1980, שנתיים לאחר שהיא ובעלה ביקרו בעיר הולדתה לודג'.

ובחזרה. היא הביטה בידית הדלת ובדלת שפתחה פעמים כה רבות. החדר היה מלא אנשים, חכרים של הוריה: הגלאורים, אמה החורגת של הלגה, ציואט, הנמרץ והעליל, שהלגה כה נקשרה אליו, דוד ברוך או איזידור טוכובר, או אחד מבני-הדודים, ומאוחר יותר גם גרגור מאיזלס, קצרה-הראייה, שמבטו גילה סקרנות גוברת והולכת. איך היה כאן מקום לרבים כל כך?

היא נהגה לחבק את הוריה — אמה עזרה בחנות ככל שיכלה — ולאחר מכן לצאת דרך החנות לחדר האחורי החשוך בצל המדרגות החיצוניות. זה היה העולם הגדול הראשון שגילתה. משם יצאה דרך מעבר צר לחצר המרוצפת אבנים עגולות ועלתה לדירה שכקומה הראשונה...

"מה עכשיו, טרוז?" שאל אלן.

"מה שחייבים לעשות", לחשה.

"את מוכנה להסביר?"

"אלן", אמרה, "אני רוצה לעבור דרך החנות, דרך החדר האחורי, ולצאת מפתח הדלת האחורית לחצר, פעם אחת אחרונה, זה הכל, עוד פעם אחת בחיי רוצה אני לעשות זאת."

האישה הגדולה עמדה מאחורי הדלפק. כשראתה את טרוז, השתנתה ארשת פניה. החיך וטוכי-הלב מאמש נמוגו. כל גופה התאבן ופניה הרחבות לבשו ארשת נוקשה ונוטרת. היא נעצה בטרוז מבט קפון, מכורן. פניה פני-אבן דוממות. מעיניה הזועפות פרצה השינאה הישנה — גלויה ומוכרת — ועברה לטרוז.

אולם טרוז האנדברג משטוקהולם כבר לא יכולה היתה לסגת. עיניה פגשו את מבטה הקר של האישה. "פעם גרנו כאן, לפני המלחמה — הסכירה — בחנות הזו היתה לאבי כריכיה..."

האישה לא ענתה. היא רק הביטה בטרוז ולא אמרה דבר. אלא שטרוז מוכרחה היתה לבוא לכאן. מאחוריה עמד אלן וורנר; אי-שם מטפסת דבורה שלה על המצדה ואילו קוני אינה יכולה להינתק מבייתה.

בשוודיה קוני ויוהאן והנכדים, ואלן ונינה ורולף וכל חבריהם. אן-לוואיו ופטר לינדברג... היא הרגישה כיצד אוחז אלן רכות בנורעה. הוא ראה את הארשת שעל פני האישה והבין. נוכחותו שוב הפרידה בין מציאות וסיטו. היא לא נסוגה עוד.

"אנחנו גרנו מעבר לחצר בקומה הראשונה", המשיכה.

ואז התכופפה האישה מעל הדלפק שהפריד ביניהן. "כל זה ידוע לי", הפסיקה אותה כבת אחת, ללא גינונים ובאיבה. "מה את רוצה?" השינאה והאיבה היו כה בולטות, הן נשקפו בעוצמה כה רבה מפניה של האישה, עיניה, גופה מאובנים מכעס, עד שטרוז ידעה את תשובתה למשאלתה עוד טרם ביטאה אותה.

"אתם רוצים לעבור דרך החנות לחצר?" חזרה אחריה האישה. "לשם מה? אין כאן מה לראות. זו החנות שלי, לא הבית שלך!"

נ הג המונית הצעיר ליווה אותם מהשכם בבוקר. וטרז רצתה לוודא פעם נוספת: גיטו לודג'... הייתכן שטעתה? הייתכן שגם שם לא נותר דבר? מאומה?

לנהג המונית היו עיניים טובות וחיוורות. מקריח כטרם עת, אך עם תלתלי שער עבים בירדו על עורפו והוא היה ידידותי ומאוד השתדל לעזור. "הבחור בסדר גמור", אמר אלן וורנר, כשהוא נזכר בחמדנות החצופה כה נתקלו בוארשה, כאשר כל הדלתות נפתחו בזכות שטרות חמשת הכתרים. "כן", ענתה טרוז. "הוא... בסדר. הוא צעיר מכדי לזכור את סוף שנות השישים. עשר שנים בגילו, זה המון. הארס לא מקנן בקרכו והוא יודע מי אני."

בסבלנות נסע והיפש אחרי שמות הרחובות ומספרי הבתים ונעזר במפה. אנתה צער נפלטה מפיו. לא, שום דבר... הבתים שטרו חיפשה, החצרות שרצתה לראות, אינם קיימים עוד. אין זו טעות... אין מצבה, אפילו לא לוח זיכרון. אך אולי ימצא משהו במשרד הרישום העירוני או במוזיאון. "לא", אמרה טרוז, "לשום מוזיאון. לבית-הקברות היהודי."

אז סיפר להם, שבסוף שנות החמישים הקימו מצבה בכית הקברות הישן שגבל באיזור בו היה פעם הגיטו. הוא חיפש במפה ונסע אל כותל הלבנים הארוך שטרוז זכרה ועצר ליד שערי ברזל גדולים, נעולים. שנים לא נפתחו. בהכנעה הצביע לעבר המצבה: הנה היא, אך אסור להיכנס. מהרחוב אפשר היה לראות רק את חלקו העליון של האובליסק. זו הפעם הראשונה שמישהו שאל אותו על הדרך לשם — הסביר במבוכה.

הוא סובב את המונית, נכנס לרחוב אחר וטעה בדרך. לפתע עצר וירד ליד שער קטן מעץ שבצידו האחד של קיר הלבנים הארוך. הוא פתח את השער והביט פנימה.

"הנה", אמר. "אכנס אתכם, אבל אל תשימו לב אלי. אני אחכה." טרוז הביטה בפשפש העץ ואחר-כך בנהג. "לא, לא עכשיו", אמרה לפתע, "שיניתי את דעתי. ניסע למקום אחר..."

"בסדר גמור". הוא חזר והתיישב מאחורי ההגה. "לאן שתרצו. אבל עכשיו אנחנו יודעים לפחות איך להיכנס. לאן לנסוע?"

נהג הצעיר והנחמד היה אולי מופתע במקצת, אך לא ניסה לשדלם. "רק לכיכר הדרומית?" שאל בתמיהה. "הרי אם אתם כבר כאן ולא במהרה תשובו..." הוא נולד בעיר הזאת, בעיר המשתרעת עתה הרכה מעבר לכיכר הזו, מתפשטת דרומה ביופי שכונה: גנים ציבוריים, פסי-ירק רחבים, תכניות לבנייה מודרנית, פתוחה ורחבת ידיים, ברמה שאינה נופלת מהרמה הבינלאומית המתקדמת ביותר; גינות יפות, כבישים רחבים שנסללו מתוך מבט לעתיד — יש כל כך הרבה לראות! חבל שתיריים מבזבזים זמנם בוארשה, כשלוודו כל כך מעניינת. האם זה כאמת לא מעניין את הגברת והאדון משוודיה? בעונג רב היה מראה להם הכל.

"האמינו לי, כרגע שנצא ממרכז העיר הסואן והמאובק, עם שרידי משכנות העוני סביב הכיכר הדרומית — אגב, עומדים להרוס אותם — תתגלה לעיניכם עיר מעניינת, מתקדמת, רחבת ידיים..."

כן, שם התחיל האיזור הכפרי. בלב כבוד נדה טרוז בראשה. היא לא חשבה אפילו לבקש מאלן וורנר, לא, תודה. רק את החצר המרובעת ותו לא. ובית קטן בכיכר. משימה זו לא תגזול זמן רב ואחר-כך יחזרו למלון כרגל. אך מה שסיכמו לגבי הערב בעינו עומד: חבכה צריך לחזור לוארשה והשכם למחרת לנסוע בחזרה לשוודיה. צריך לאסוף אותו במועד שנקבע...

הם הגיעו. הנהג עצר את המונית, יצא ופתח את הדלת. "אתם יכולים לסמוך עלי, אמר.

"אני יודעת."

"אחכה לפני המלון ואקח אתכם לתחנת הרכבת ואדאג שהאדון יעלה על הרכבת הנכונה ושיהיה לו מקום טוב." העינים הרכות והחיוורות הביטו בנוסעיו ברצינות.

"בהצלחה", פלט במהירות כלאחר-יד ונסע.

טרוז הביטה במונית המתרחקת ורק כאשר נעלמה מעבר לפינה, אמרה ברוך, "תודה לך, ידידי."

שוב עמדו בכיכר הדרומית וטרוז הביטה בכית בו נולדה. כחלון, בו נתגבכו עתה כלי חרסינה זולים, שם נהגה לראות את אביה עובד, כדרכה לבית-הספר

קשישה, שפניה כמגולפות מעץ עתיק, חמקה לתוך החנות באין מפריע ושמצה את השיחה. עכשיו נכנסה לתוך דבריהן: "למה לא, תני לה להיכנס, גברת גראבובסקה". פסקה בשקט. "מה כל כך מוזר? אחרי הכל היא גרה כאן פעם..."

"אז מה?" נראה היה שהאישה מאחורי הדלפק נאבקה עם עצמה, החזה הגבוה שלה עלה וירד עם נשימותיה הכבדות. לפתע נראה היה שהגיעה לכלל החלטה.

"לכו לחצר מסביב," אמרה קצרות. "אפתח את הדלת האחורית." "בואי, גברת נאדל," אמרה הקשישה. "נלך לחצר. אולי כדאי שאציג את עצמי. אני מילנה ינדק. השכן שלי אמר לי ששאלת עלי. קבלתי גם את ההודעה שלך."

שטופת שמש. הכאר השקועה משכה את העין מיד, והגן, כורע תחת עומס גירולי הסתיו הבשלים, ושעריו הנעולים מאחור. הילדים, היו שם היום חמישה, ארבע בנות ובן, מסביב לכאר. הילדות עדיין בחצאיות קיץ והילד במכנסים קצרים צהובים, חולצה לבנה וכובע קש עם סרט אדום סביב. הם היו באמצע משחק, אך כשראו את שלושת האנשים עוברים באכול הצטופפו יחד. האישה השמנה הזקנה ישבה על שרפרף נמוך, כמו אמם. היא לא נעה והעמידה פנים כאילו שלא ראתה שאלן וורנר ברח אותה לשלום בחמימות ובפשטות. היא נותרה לשבת כשמבטה תוהה.

מימין לאכול. כצעדים איטיים צעדה טרוז... אל הדלת האחורית של הכריכיה. ושם, מאחורי מדרגות העץ, חלונות ביתה הראשון. השנים כמעט לא שינו דבר, הקונכייה נותרה, כאילו מעולם אחר, אותה קונכייה — ריקה. אלא שעתה כיסה וילון את החלון שמאחורי מדרגות העץ, פיסת בד ממורטת שחסמה את מבטה. נטע זר.

"עוד רגע," הרגיעה אותה גברת ינדק כשהיא נוגעת בה בידה המגויידת והכלווייה, משנתארכה הציפיה. "אולי לקוח?"

לבסוף נפתחה הדלת. ככוח אך רק קמעה. ובפתח עמדה בעלת חנות החרסינה, גב' גראבובסקה. בעקשנות ובכוח החזיקה בידית הדלת כשהיא חוסמת בכל גופה את הכניסה, את הדרך פנימה, שטרוז זכרה היטב אלא שפתע היתה ורה לה. גב' גראבובסקה הביטה בטרוז מלמעלה למטה מבלי להניד עפעף. גוש של שינאה. ואז אמרה, "ובכן, הצצת דיין בכל הערבוביה? זה מה שרצית לראות? ובכן, ראתה מספיק!" והדלת נטרקה ונסגרה שנית. ישר בפניה של טרוז.

"זה היה חייב לקרות," היו המלים שאמרה לאלן. טרוז! למה ציפית, טרוז? מה או את מי רצית לפגוש? הביטי בילדים. הם משחקים בחצר שעדיין קיימת. רגליהם רצות על פני החצץ והעשב ומתחת חבויות האבנים העגולות היפהפיות, שעליהן אין הם יודעים דבר. כאילו מאומה לא קרה. משום שלא נותר מי שיספר את הסיפור, רק הקונכייה הריקה נותרה. לילדים היפים, הנקיים והמאושרים האלה בחצר היא לב ליבו המפעם, ליבו המרובע של הכרך — בדיוק כמו אז לגביה ולגבי דב זאילברג ומיטה וילדיה הרבים של גב' מאיזל... "טרוז..."

אלן הגיח את ידו על כתפה של טרוז והיא פנתה אליו. היא חייכה, למרות שענינה היו זוגיות, מכוסות דוק של קרח. "אין דבר, אלן," אמרה בשקט. "זה לא חשוב יותר. באמת, לא היתה לאישה שום סיבה להכניס אותי."

"סליחה, גברת נאדל," אמרה מילנה ינדק. "כל כך חם היום, חשבתי שאולי אוכל להציע לכם כוס מיץ? אני גרה עדיין באותו מקום." טרוז בלעה את רוקה. טוב, זה יהיה הדבר האחרון שתעשה בחצר. "כן, בבקשה," ענתה, "ברצון."

בחדר, בו גרה פעם משפחת ינדק, ובכניסה, בה היתה קשורה העז הכחושה, לא היו חלונות. קרני האור היחידות חדרו מבעד לזכוכית שבתצי העליון של דלת הכניסה, אבל גם בשעות היום הבהירות ביותר לא חדר לשם אור רב, שכן היה עליו להיכנס בעד המעבר הצר ששימש לבנדיקט ינדק סדנה פתוחה מראשית האביב עד שלהי הסתיו. תמיד היה חשוך שם, הלחות נטפה מהקירות. לא היו להם לא חשמל ולא מים בבית.

עכשיו היה חשמל ומים וגם ביוב, היא גרה שם לבד. הנגר נפטר לפני עשרים שנה, סיפרה להם גב' ינדק. הוא היה תשוש, גמור. ריאותיו חדרו לפעול ובסופו של דבר הכניעו אותו.

ומה עם כל הילדים, שכדי להצילם עבד כפרך? הבנות? הבנים? גב' ינדק נתנה למים זלזום, כדי לצננם, הוסיפה מעט מיץ פטל אותו מזגה מכד קרמיקה.

בן אחד — רק בן אחד מילדיהם — לא נפטר משחפת, והפך לנהג אוטובוס בפוזנן שמפרנס משפחה גדולה.

"לגבינו, האנשים הפשוטים, הדברים לא השתנו," אמרה. "אנחנו טורחים ומייגעים עצמנו ולא משיגים דבר, כן, יווס כריסטוס, רצון אלוהים הוא..." ומה עם החצר, שאלה טרוז. ועם בעל הבית ראסק? והגן, למי הוא שייך ולמה הוא נעול? למה עדיין אסור לילדים לשחק שם?

"הדבר לא שייך לאיש. הכל שייך לעיר, למדינה," הסבירה גב' ינדק. "אבל בנו של בעל הבית הזקן, אנטוני ראסק, השתלט גם על הדירה ממול. כך שיש להם הרבה מקום, שתי דירות גדולות לארבעה אנשים."

"אצל מי המפתח לגינה?"

"אצל אנטוני ראסק," ענתה האישה, כאילו היה הדבר מובן מאליו. "אבל הגינה לא שלו. הוא רק חוכר אותה ומשלם רמי חכירה. ככה זה צריך להיות, לא כן? כוונתי, שהוא משלם עבור זה. כל עוד הוא משלם..."

שיויון. סוציאליזם. הדיקטטורה של הפרולטריון. פולין העממית. והיום כמו בעבר יכולים הילדים לראות רק את הירק בחזית הבית ואת העצים מבעד לחרכים. מותר להם רק לחלום על ארץ הפלאות הסמוכה, שם פורחים הילך ועצי הפרי והאגוז באביב, והעשב עבה וירוק כשמיכת פוך ושזיפים ותפוחים תלויים על הענפים בסתיו. אך להיכנס נכצר מהם. מאז ומתמיד לימדו גם את הילדים שראתה בחצר, שלגבי אנשים מסויימים פתוחה ארץ הפלאות בעוד היא סגורה לאחרים, וכך תישאר.

"לי זה לא משנה," אמרה גב' ינדק. "שיהיו לו הדירה והמפתח לגן, ממילא זה רק עד לאביב."

"הכיצד?"

"הגיע הזמן שנרע זמנים טובים יותר והדבר עומד להתרחש סוף-סוף. שנים דובר על כך שהעירייה זקוקה לקרקע הזאת, כיוון שהיא כל-כך מרכזית. אבל צריך שיהיה לאנשים מקום לגור, ובפברואר נעבור כולנו לאיזור מגורים חדש והם ירסו את הבנינים האלה. באמת שהגיע הזמן. אנשים חיים כאן כמו עכברושים..."

ברגע הנכון הגיעה. טרוז הביטה בגב' ינדק. בעוד חודשים ספורים ייעלם הכל. כל הבתים שהיו שייכים לאדונים וינסנטי, בולסלאו ועכשיו לאנטוני ראסק, הבניינים עם שלושים, ארבעים או אולי חמישים המשפחות יהרסו כליל. גם החצר והבאר שאי-אפשר להשתמש בה, ייעלמו. אכן צדק הנהג הצעיר: הכל ייהרס... כל האתר הרעוע.

טרוז חכתה. היא התבוננה בחלון של הנגר בנדיקט ינדק, השכן היחיד מאותם ימים, שעוד זכר את מי שגר כאן לפניו, ומדוע ולאן נעלמו. היא חיכתה. לא, אף לא שאלה אחת. אפילו לא עליה, בתו של הכורך אלי נאדל. כאילו נפרדו רק אתמול וחזרו ונפגשו היום — ובינתיים לא קרה דבר. למרות שטרוז לא זיהתה את גב' ינדק לגב' ינדק היה עוד יותר קשה להכיר את טרוז.

טרוז חיכתה. אך בסופו של דבר מוכרחה היתה לשאול את השאלה, את השאלה האחרונה שאמורה היתה לשאול בחצר הזו. "איך זה כאן עכשיו, גברת ינדק?"

"איך זה?" חוזרה גב' ינדק, מבלי לרדת לעומק דעתה. "כן, אני מתכוונת לפולין ללא יהודים. ללא כולנו כאן, בחצר. האם אנחנו לא חסרים לכם?"

גב' מילנה ינדק שתקה. היא הביטה בטרוז ולאחר מכן הסכה מבטה. וטרוז שוב חייכה את אותו חיוך משונה עם הדוק המאובן בעיניה, משום שכבר ידעה את התשובה... אלא שרצתה לשמוע אותה מפיה, בקול רם. זה הדבר האחרון שרצתה לקחת עמה מהחצר המרובעת עם האבנים העגולות הקבורות מתחת לחצץ ולעשב. התשובה חייבת להיאמר בקול רם, כך שתוכל לשמוע את המלים, לקחת אותן עמה.

"האם אנחנו חסרים לך, גברת ינדק?"

"האם, אני..." גב' ינדק השפילה מבטה כהיסוס. היא נעה בעצבנות על כיסאה. "כן?"

"לי אישית... אין זה משנה."

זהו! זה נאמר.

גב' ינדק היתה אישה ישרה, שלא רצתה לשקר וגם לא היתה לה סיבה לכך. ומדוע שלא תהיה כנה עם זרה, שהיא עצמה הזמינה לביתה והשקתה במיץ פטל. היא נשארה נאמנה לעצמה: אישה פשוטה, תשושה, מזדקנת — ועד כמה שזכור היה לטרוז, שכנה טובה וסובלנית שמעולם לא תקפה את הילדים היהודים או לעגה ללבוש החריג, הכמעט מזרחי של הגברים הדתיים.

טרוז קמה, חיוך נייר הזכוכית על שפתיה ועיניה החומות, עטויות הדוק, שחורות כמעט.

לא היה עוד מה לומר. היא הושיטה ידה לגב' ינדק, שלחצה אותה כאילו התראו יום קודם ולמחרת יפגשו שוב — מבלי לייחס כל חשיבות אחת לשניה.

דרך החצר והאכול. ושוב לכיכר הראשית. אך הפעם לא התבוננה טרוז סביב. אלן וורנר, ששחק ולא הפריע במשך כל השיחה עם גב' ינדק, נטל את זרועה מבלי לומר דבר.

"אחוז בי, אלן," לחשה. "אחוז בי חזק."

"אינני יודע מה לעשות, טרוז."

"יקירי, אנחנו עוזבים הערב."

אולם עד אז נותרו עוד שעות רבות ואלן וורנר הבטיחו: הם יטיילו לאורך הכביש הראשי, מהקצה ועד לתחילת הרחוב ליד מצבת קושצ'ווסקו. מאחורי המצבה היתה העיר העתיקה, לא כל כך עתיקה בהתייחס לגילה של העיר. לאורך רחוב זה נרדפו אל תוך הגיטו. כשפונים ימינה מגיעים לאחזר זמן מה לבית הקברות היהודי, הדרך שסבה, אהרון טוכובר, הלך ברגל. טיול בדרך הראשית, שלא הסתיים לעולם...

בדרך בה הלכו עתה טרוז האנדברג ואלן וורנר, הלך לפניו מסע ההלוויה. אלא שאז הלכו באמצע הכביש... מהכיכר הדרומית לבית הקברות הולכים למעלה משעה, אולי שעה וחצי.

"אלוהים, טרוז! האם באמת יש לך כוח?"

"אל תאמר דבר, רק אחוזו כי..." טרז הכיטה בו כמבט החדש, בעינים הגדולות והחומות, שדוק מוזר הפכן לשחורות. "יהיה בסדר. אני מוכרחת". אלן נסוג, אך נשאר בקרבת מקום. הוא הזכיר לה את חוט החיים הדק שרצתה לדבוק בו, שכן הזמן הלך והתקצר. חוט דק זה הוביל למציאות שונה מזו שעמדה לפניו. אלא שעכשיו אפילו נוכחותו לא יכלה לחדור אל תוך כדידותה. שום נוכחות לא היתה יכול לעשות זאת. "אותי אל תקחי בחשבון," ענתה לה דבורה. קוני רק הנירה ראשה במבוכה ופליטה קצרות "לא, תודה..." כמה טוב שהיה להם הכוח להתנגד. שהרי עכשיו היא עומדת כאן לכדה אל מול אחת מאמיתות חייה.

צדקו היהודים הזקנים, אלה השומרים האחרונים על השרידים ההולכים ונעלמים, הזקנים המרופטים הללו, שעצם קיומם בעיר הזאת ובארץ הצביע בבירור ובכאב על היחלשות עמם המוחלטת. "אל תחזרי לעולם," אמרו לה. "אין לך מה לחפש כאן. אנחנו לא שומרים על החיים, כי אם על המוות."

והם צדקו. משום שמסביבה היה המוות. מעולם לא היתה מסוגלת להשלים עם זאת, לקבל זאת. היא השתדלה שלא לחשוב על-כך משום שיותר מדי אהבה את החיים ומשום שלמוות כל-כך הרבה פנים. לכן הפנתה תמיד פניה אל החיים כעקשנות ובהתלהבות: אל היום, אל הלילה, אל השעות ואל הדקות החולפות, בהם רוצה היתה להחזיק, לדעת שהיא נושמת, לחוש, שבכל מקרה ועל אף הכל — היא חיה וקיימת.

לא היה אל מה לחזור. אפילו לא אל הקברים. המתרחש בבית-הקברות היהודי הישן אינו מעניין איש. ייתכן והיהודים הזקנים — שומרי האחרונים של המוות — יצליחו להמשיך ולדפדף במיסמכים שנותרו לפליטה, ייתכן ויוכלו להמשיך עוד זמן מה לשרך את רגליהם לבית-הכנסת האחרון, ושם, עטופים בטליתותיהם, למלמל תפילות על נרות שבת ולהלל את השם ואת שלום השבת. אך החיים מהירים מקצב נשימתם וכמהרה לא יהיה להם זכר.

חסרי-אונים יהיו נוכח השקט הנורא של הסוף הקרב ובא. הם לא יוכלו למנוע גם את ההתנוונות, ההתפוררות והרקב בבית-הקברות שאיש שוב לא זקוק לו. הם לא יוכלו לשנות דבר לגבי הריקנות או לגבי היעדרותם של כל הדורות החיים, שהיו צריכים לבוא אליו לבכות את מותיהם. משום שמכל אלה שהיו צריכים להיות היום בחיים, לא נותר אפילו אפר. לכן, כל מה שהיהודים הזקנים, השומרים האחרונים, המתעקשים להישאר על משמרתם, יכולים לעשות, הוא לראות, להרהר ולאסוף עדויות, שאיש לא יבוא לדרוש.

לא היה מי שירים את המצבות ההפוכות, לאיש לא היה איכפת. לא היה גם מי שיחפש אחרי קברים בין העשבים הגבוהים, אולי היה מוצא או מצבות אחרות, שמונחות עמוק באדמה, חבויות...

"למען החופש, השיוויון והאחוה הקימו חברים את האבן הזאת." טרז זכרה שכתובת זו ניצבה לאורך קצהו התחתון של גוש השיש השזור-כחול-וורוד, שעליו התנוסס שמו של פרל קופר. בכל מקרה, לשווא היתה מחפשת את המצבה. ולשם מה.

ללא רוח חיים, מנותקים לגמרי מהכרך, כשחומה גבוהה מפרידה בינם לבין שאר העיר, הולכים וקרכים זה אל זה — בית-הקברות וכית-התפילה, שבעבר היה כה יפה ועשיר בקישוטים, בהנעה אל כליון ושכחה.

ולעדים האחרונים, לזקנים היהודים העייפים עד מוות, אין כוח להתנגד. כל מה שיכלו עוד לעשות הוא לעלעל בדפי החיק המצהיבים וללחוש: "אל תחזרי לעולם."

מוות, כרת, רקב...

וטרו ניסתה להיצמד בחוקה אל החוט הדק של החיים האלה, אל הזכרונות והתמונות שנשאה בקירבה: בכל פעם שהיתה בבית-הקברות הזה, היה סתיו. והיא היתה עדיין ילדה קטנה. בכל מקום צמחו פרחים כערוגות ועל הקברים, שמעולם לא פחדה מהם, משום שעדיין לא הבינה מוות מהו. אך תמיד היה זה בסתיו. וכשצעדו בשדרת העצים הרחבה, היה זה כאילו דרכו על שטיח עבה ומוזהב של עלי-שלוכת, שרשרשו והתלחשו כשדרכו עליהם. ולמרות שכמה גברים ניסו לגבב אותם לערימות גדולות, חמקו להם העלים וחזרו כריקוד אל השדרה. הקרקע כולה בערה בשלל גוונים של צהוב-אדמדם, אדום-חום וירוק-צהבהב של עלי-התרזות, הארזים והליבנים. הם בהיקו גם על הענפים, כאשר שיחקה השמש באמירי העצים.

בית-הקברות היה גדול דיו לכל יהודי העיר, עניים כעשירים. ידם של העניים היתה משגת בקושי להציב לוח על קברות יקיריהם, שלא לדבר על מצבה, אך הם עשו זאת ורעבו ללחם לאחר-מכן, אם היה צורך. העשירים בנו לעצמם ארמונות-מוות בבית הקברות...

האמידים האמינו שנכוננו להם חיי נצח על אדמת פולין. גם לאחר המוות. בשאונותם בנו לעצמם מקדשים, בנייני קבר מלכותיים וארמונות שיעמדו לעד וזיכרו לצאצאיהם את הכח הגשמי שהיה למשפחותיהם. בהתאם למעמדם העדיפו להיקרב בארונות מתים עם שלל קישוטים ופיתוחים, בין עמודי אבן איתנים ומעליהם — כיפות צריחים — תיכוננם של מיטב האדריכלים — במרחק בטוח משלדיהם של העניים.

בחייהם עשה אותם חלק קטן מעושרת לאדוני האומנויות, לנדבנים, למיטיבי-חולים ולפטרונים של ילדים. רבים גם תרמו ביד נדיבה לקידומה של העיר המתפתחת. הענק הובלע-כל, שארובותיו הנוקשות מושטות כזרועות ציד לעבר שמים שחורים תמיד, רווי עשן בתי-חרושת.

ארמונות המתים נותרו כשהיו. אפילו אוזב לא העז לטפס על מדרגותיהם. גם הגזעים המרקיבים של העצים המתים, שנשענו כנגד עמודי השיש, לא יכלו להזיק. אך לאיש לא היה איכפת שעמדו שם.

איש גם לא שאל על האחרים שהיו קבורים כאן: הסופרים, השחקנים, הטרוכדורים והמוסיקאים, רבנים ידועי-שם, הוגי-דעות ופילוסופים, אתאיסטים, ציונים וסוציאליסטים, מטיפים לדת ופטריוטים פולנים.

כצל השואה, עם תהליך ההרס המתמשך, הפכו לפתע כל אלה הקבורים באדמת פולין לשוויים. את כולם שכחו באותה מידה.

הם היו זרים. להרף-עין אחד של ההיסטוריה ביקרו בארץ הזאת, אהבו אותה ונעלמו... כמעט מבלי להתיר עקבות, מבלי שאיש ישאל עליהם.

היה זה כדיוק לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, לפני ארבעים שנה. המשולש שווה-הצלעות, עם תכולתו החיה, החל מיטלטל בקצב גובר והולך ממוקד אחד לשני, לשלישי, עד שהפך לגלגל מידרדר אחורה מהר יותר ויותר. ללא התחלה וללא סוף התגלגל במעלה ההר, נגד זרם ההסטוריה.

טרז עמדה באותו מקום... באותו יום. בכנפי מחשבה אדירים טאטא הכוח העצום שהוא הזיכרון, החי ארבע עשרות שנים, כאילו היו רק שבריר שנייה בהסטוריה, לא יותר מגרגר אבק בעין-החיים. שם, באותו מקום, עמדה, כעמוד שעליו מונח גשר בין העבר להווה, כורע תחת העומס העצום. שכן, העמוד ניצב באדמת כרן, והיא עשתה סיבוב שלם.

והזרים העייפים, הנכנעים והאדישים, שטיילו על פני הרחובות המוכרים, הרחובות שנותרו עתה כקונכיית ריקות, אנשים אלה, שמעולם לא ידעה, הפכו לנגד עיניה ליותר ויותר מעורפלים, מטושטשים ושקופים. לפתע כאילו פשטו צורה, היא הכירה אותם וראתה את עצמה לפני ארבעים שנה.

היא היתה צעירה. היא עמדה שם בשמש, בין המון אנשים, ותלתלי שערה החומים כנחושת הבהיקו כזהב טהור. פזורים בהמון יכלה לראות את הזקנים והפיאות של היהודים הדתיים ואת הפאות הנכריות של המטרונות הארוקות. מאחוריה עמד סימון טלמן, ורועו סביב כתפה. במרחק מה עמדו מיטה זילברברג והלגה קופר.

הוריה של טרז היו בכית עם הכידרמנים, שבאו אליהם להתייעצות חשובה, ואכיו של גרגור מאיזל היה שקוע בתפילה מאז השכם בבוקר. כולם היו שם. משום שעדיין היו כולם בחיים... מהמקום בו עמדה עתה, בקצה הדרך הראשית, יכלה לראות הכל והכל היה כמו אז: בתי-הדפוס לעתונים יהודיים, ספריות, המנהיגים הציוניים הסוציאליסטים. המתבוללים היהודים, שזמן רב ראו עצמם כפולנים והאמינו שמקבלים אותם ככאלה. וכל אותם הארגונים, האיגודים והמפלגות הפוליטיות. ומונו, שניגן בגיטרה, היה שם, וראדה, יהונתן, לולה, ניסק ולולק, כל המשפחות, העם כולו, עם תרבות יהודית, מזרח-אירופית, מיעוט בן שלושה וחצי מליון חיו עדיין בארץ ובתוך כל זה העיר שלה, שארובות בתי-החרושת לטכסטיל עטרוה כמגדלים, כיער מאובן, שחודר-אדום, אל-מול השמים, שדווקא ביום המיוחד הזה לא היו מכוסים עשן, כי אם כחולים.

אלא שמלחמת העולם השנייה כבר החלה ומה שתשבה, שלעולם לא יקרה לה, שלא יקרה לעולם, כל עוד היא בחיים, החל מתרחש. המלחמה כבר פקדה אותה בעירה, ככיכר הדרומית, ולמרות שהכל עדיין נותר כשהיה, חדלה העיר להיות שלה.

לעומת זאת החל מיעוט גרמני ניכר — שכניה לשעבר, חבריה לעבודה וחברים, שבעקבות עלייתו של היטלר לשלטון — ומותו, שנתיים קודם לכן — של מרשל פילסורסקי הזקן, החלו להראות פנים אחרות. אותו מיעוט גרמני החל עכשיו להשתלט על העיר. פולין כבר היתה מובסת והם הפגינו שחצנות גלויה וכמשמר קדמי של הרייך השלישי באו לקבל בכרכה את בני-עמם המנצחים, בשמחת נצחון מטורפת. זמן רב חיכו לכך.

צבא המנצחים היה כדרך! הם ציפו לכואו. ובאמצע ההמון המצפה, בעולם מוכר עדיין, עמדו טרז נאדל וסימון טלמן. הם חיכו שם בשקט בין פולנים ויהודים שותקים ובין גרמנים מריעים, לבושי-חג, שבבת-אחת השתלטו על כל הרחובות.

הם קרכים. ההמון שואג לבואם! צבא מנצחים מתקרב! הם מריעים ומנופפים בדגלי צלב-הקרוס וזורקים פרחים לרגליהם. הורים מרימים את ילדיהם הקטנים, כדי שגם הם יוכלו לראות ולזכור. זרועות מורמות לברכה הנאצית, הנוער היהטלראי במדים, השאגות! תרועות הנצחון של המון הגרמנים למנצחים.

ומסכיב לסימון ולטרז עומדים יהודים אחרים בפנים קודרות ורציניות ומסכיבים פולנים בפנים רציניות, נחושות, ובכל מקום ים של גרמנים מנופפים בכל הכוח בדגלים נאציים. ותרועות הנצחון.

ואז הגיעו. בטור שאין לו סוף. דחיפות מאחור דחקו את סימון אחורה ואת טרז עם שורה הערמוני וגופה המתבגר, ישר לשורה הראשונה.

הצבא הנאצי צועד ונכנס העירה מדרום-מזרח. טור אחרי טור: שריוניות, טנקים, משאיות מכוסות פרחים, חיילים על אופנועים, על אופניים. ומאחוריהם חיל-הרגלים כשורות סגורות, ממושמות, בדרכם אל ליבה האנוס של העיר, אל סמל החופש שלה, אל מצבת תדאוש קושיוסקו ואל כיכר החופש.

חייל צעיר וצוחק בשורה הקיצונית של הטור הצועד, נתקל לפתע במבטה ונופף לה בזרועו שלום ידידותי. "הי, את, עלמה צעירה, מדוע כל כך

למד לשונך

קצה

ידיד המידע השמימי
התמחות המובילה המובילת של התמחות ללשון העברית
ערכה שושנה בתם

חור באריג, בדרך כלל מעובד סביב, המשמש לרכימת הפתור וכיריב. **מנגליה**: full-ribbed.

הבחן בין **אבקה לבין לולאה**. הלולאה היא הצורה קטנה של אריג או של חוטים - מחוברת בשני קצותיה - לשם רכימת הפתור או להשחלת הגודרה וכיריב. **מנגליה**: thread loop, eyel.

אבקה

ישו רבים **אבקאות**

לשון האבזם

רוכסן מתפרד

כל אחת מן היחידות, שהחפר מצטרף מהן **מנגליה**: stitch.

כמה סוגי חכים הם, ואלה קצתם:

תף הכלקה: תר בחפסי אריגי

תף אבקאות: תר הדומה לשליכה על שפת האבקה

תף נסחר: תר הנסחר בתור הקיפול

תף מלל: תר בשפתי האריגי כדי לשפרו מהחפוריות

תף קבוי: תר בחפר, הדומה לתפר מכניתי בחכים גדולים, ומאפשר קיבוי אריגי במשיבת החים

תן דעתך: הכלקה, הכליב, סכליב, משרוש ב-ב-ב הם, ועניינם תפירה בחכים נמים. הקפד אפוא לבסא את הפייית הרפה בסוף התיבה במלים הכליב, סכליב ודומיהן, ולא תישמענה כעין מחליח וכיריב.

נפסק בעביל האקדמיה ללשון העברית כשיראת לציבור ע"י

קבוצת הסנה
התמחות המובילה המובילת של התמחות ללשון העברית

מצוברחת ורצינית היום? אנחנו הרי לא נראים מסוכנים, לא כן? היו לו פני נער, חיזורות ותמימות והוא צחק לעברה יחד עם חיילים אחרים שלידו - ונעלם. והמגפיים הצועדות המשיכו להשמיע את קצבן. טרו היתה מוצפת ים של אנשים. היא נסחפה בגל המתקדם עם הזרם שגאה בעקבות החיילים. לא מסוכנים...

וארבעים שנה קדימה ידעה טרו - את כל הסבל נותר לה עוד לסבול, את כל המוות נותר עליה עוד למות - בטרם תמות. ורק למעטים, לקומץ בלבד, נותרה הישרדות מהאימה לאחר שש השנים האלה. אך באותו יום, כאשר צבאו המנצח של היטלר הציף את עירה האנוסה והיא הגיבה בשתיקה לקריאתו העליזה של החייל הגרמני, ביום זה, שציין את ראשית חורבנו של כל עולמה, כשכל ההרג עוד עתיד לבוא, ביום בו עמדה באותו רחוב ובאותו מקום ועודה נערה צעירה בין חבריה וידידיה, כשקול צעדי החיילים מהדהד עדיין באוזניה, יכלה לראות כבחלום - בעוד ארבעים שנה...

מי את, טרו? גרגר אבק בתהום האפלה של ההסטוריה? הקשר שבין האתמול להיום? קשר העומד להישבר. עמוד שעליו מתחבר הגשר שבין התקופה שעברה לבין ההווה.

קול הצעדים נשמע בלתי-פוסק, כל כך קרובות שש השנים שאין לגעת בן - שנים שלגבי רוב האנשים נשכחו זה מכבר ונקברו כמו האכנים העגולות. היא נותרה אז לעמוד ברחוב, אך ידעה - בעתיד הרחוק, בעוד ארבעים שנה, יתרוצצו נכדיה, פטריק, סוזאן וגונוילה, על הדשא שמתחת לביתם של קוני ויוהאן נילטרופ, ב"פאראדאיז" בשטוקהולם שבשוודיה הרחוקה. שם יחכה לה אלן וורנר, איש יקר, עד שתחזור ממסע החלומות שלה. שם יהיה ביתה. וחבריה, בתנאי שהעמוד לא יקרס תחתיו מהעומס העצום של הגשר. ובעד קול הצעדים הקצוב והמתקדם, שכמו לא ייפסק לעולם, ולאורך כל השנים מלאות המוות ואולי החיים שלפניה, ידעה גם את היום הזה שבו ושבעוד ארבעים שנה, יחד עם רפאל, תדלג פתח הצעירה דבורה, מלאת-חיים וחופשייה מצוק לצוק בנוף הירחי, החום-אדום-צהוב, שמסביב לים המלח. ובאותה ארץ, שחלומה טרם נשלם, באותו יום בו נאנסה עיר הולדתה, ידלו צבר מגודל, עם שפם כשל סטלין, וכדואי צנום מסכיבות באר-שבע את ההסטוריה שלה עצמה ויעלוה מתוך חולות המדבר ליד העיר הישראלית החדשה ערד. הוא יושיט ידו לחלום, לחזיון שיקרא לו: השגעון שלו ובעוד ארבעים שנה תאמר הלגה: חלומי של אדם הוא כעשב במדבר - נשרף מהר ובלהט הקיץ אך חוזר לנבוט בשנה הבאה, בלתי-נכנע ויורק.

מה ערך חלומי של האיש הפשוט? מה ערך אמונתו, מאבקו, נבואתו? במהלך מסע-הנצחון של צבאות הנאצים, שכאילו לא נפסק לעולם, כמעט והכחידה הדמוקרטיה הגדולה ביותר בעולם עם שלם בשם הדמוקרטיה. ולאחר-מכן רדפו אותם מופגזים את אחיהם וגרשו אותם לים, אל מעבר לגבול. "אנשי הספינה" שטבעו. ילדי קמבודיה, נשים וגברים שנרצחו בידי שכניהם, והניצולים - אותם רבים שהרשו להם לגווע לאיטם כרעב לעיני העולם. לקול הצעדה הבלתי פוסקת, גוועו ונמקו מליוני אנשים במחנות המאסר הסובייטיים. הם ישכחו במהרה. מחר ישכחו אותם. מחר, בעוד ארבעים שנה.

כמו את כל אלה בבית-הקברות היהודי בוארשה, בלודז, ב... שכן, החיים נמשכים על-פי חוקים משלהם, הם מעדיפים להימשך ללא הפרעה, כרגיל. הטבע צייד את האנושות כמנגנון הגנה מזור. עם שלם כרע, נפל, ועמים רבים מושמדים ורצח-עם נמשך מסביב. אך נראה שבני-האדם מסוגלים להתגבר על הכל, אפילו על אכזריותם הם, על אי-אנושיותם. מלחמת-העולם השנייה רק החלה... טרו נאדל לא ידעה כמה זמן חימשך, כשהקשיבה לשאגות, לתרועעות הגרמנים, ל"חייל היטלר" ולקול צעדת החיילים. הכל עוד עמד להתרחש...

הופיע עקד 25 שנה ספר מחצית היובל לקיום בית-ההוצאה

הופיע עקד 25 שנה ספר מחצית היובל לקיום בית-ההוצאה

קרנל בע"מ

יצרני קרטון גלי ומיכלי אריזה

לוד, ת.ד. 65
טל. 054-28666
טלקס 31155

דן שביט לאן יוצא "המסע לשבעה קולות"?

יעקב בסר

■ חבריך הקרובים קוראים לך דן או דני?

בחוג מכרי ובעצם גם מעבר לזה מכנים אותי דני, זאת על-אף ששמי הוא דן, וכך הייתי מעדיף שיקראו לי. אני אוהב את השם דן, ויש גם "סיפור" מאחוריו. אני חבר קיבוץ כפר-סאלד שבגליל העליון, וכאשר אבא צריכה היתה ללדת אותי לא הספיקה להגיע לעיר הקרובה, ונסעה אל הרופא שבקיבוץ דן השכן. הרופא בדק אותה ואמר: תשארי ללדת פה. כך נולדתי בקיבוץ דן ומכאן שמי...

■ מתי פרסמת לראשונה משהו משלך?

התחלתי לפרסם ממש מאוחר, יחסית. פרסמתי לראשונה סיפור אחרי 1967, בעקבות מלחמת ששת הימים. הוא התפרסם ב"מבפנים" בטאון הקיבוץ המאוחד. כיום אני רואה אותו כסיפור בוסר של ממש...

אני מוכרח לומר שכל התהליך הזה של התפתחות אותה "התרחשות הכרתית" שבסיכומה חשתי שהכתיבה הינה "היעוד" שלי — היה איטי מאוד. אני חושב שהרבה סופרים אחרים יודעים כבר בסוף גיל העשרה שלהם שזוהי "שליחותם". אצלי התהליך היה איטי, כאמור...

כנער נמשכתי מאוד אל כל האמנויות, והיתה אצלי בהחלט בעייה של בחירה ביניהן. ניגנתי וגם הייתי פעיל מאוד בחוג להיטרוון. אנשים סביבי היו בטוחים שאהפך לשחקן, גם כתבתי משהו — לעצמי — בגיל מוקדם, יחסית, אבל אחר-כך באה תקופה ארוכה של שתיקה. עד שפתאום התפרצה הכתיבה כעיסוק דומיננטי.

■ זה הרומן השני שלך, דומני. ספר שלישי ורומן שני. בכמה משפטים אולי תסכם את שני ספריך הקודמים.

הספר הראשון נקרא "באוטוכוס האחרון" והוא ראה אור ב-1972. זהו קובץ של ארבעה סיפורים, בעצם נובילות. שלושה מתוכם עוסקים בחיי קיבוץ. נדמה לי שהיתה בהם מידה ידועה של חריגה מה"ז'אנר הקיבוצי" הרווח עד אז. לפחות בשניים מן הסיפורים משתמעת נימה ביקורתית קשה מאוד כלפי הקיבוץ עוד מעבר ל"רמת הביקורת" שכבר היתה מוכרת. אני חושב שבסיפורים שלי יש התייחסות ביקורתית וספקנית מאוד כלפי עצם ההווה הקיומית-אובייקטיבית שהקיבוץ "מציע" ליושבו. אותה הווה שמעבר ליכולתם לשלוט בה או לכוון אותה...

אני גם צריך לומר בכנות שלבטח הייתי מושפע מרוחות שנשבו אז בספרות הישראלית. רוחות של כתיבה סוריאליסטית, מנוכרת, נוטה לאלגוריה. היתה בי בוודאי איזו נטייה ליישם את כל אלה אל ההווה שלי, הווית הקיבוץ והמסגרת היתה מאוד סוגסטיבית מבחינה זו...

■ האם אתה מודע להשפעה של א.ב. יהושע עליך?

בתקופה האם אתה מודע להשפעה של א.ב. יהושע עליך? היום נדמה לי שכבר לא. אני חושב שאצל כל דור הסופרים המאוחר יותר ניכרות עקבות ההשפעה של הדור שקדם לנו, ואני מתכוון בהחלט לאספקט הקשה של חיים בצל השפעה דומיננטית שכזו, מבחינת היכולת לצאת ולפרוץ נתיב עצמאי ואינדיבידואלי משלך.

הספר השני יצא ב-1978. זהו רומן בשם "אווה ואברהם". הוא קרוי על שם שני הגיבורים הראשיים. היה בו נסיון להקיף את כל הפרובלמטיקה הקיבוצית המוכרת של יחסי דורות, של חלום מול מציאות, של הקלסטרופוביה הקיבוצית וכיו"ב. אלה היו רברים שהעסיקו אותי אז, ואלה הדברים שרציתי לטפל בהם.

■ האם כיוון ה"מסע לשבעה קולות" היה ברור לך בטרם התחלת לכתוב את הספר, או שהוא התברר לך תוך כדי כתיבה?

אני חושב ש"מסע לשבעה קולות" הוא בפירושו תוצאה של חשבון נפש ספרותי שעשיתי עם עצמי לאחר אותו רומן. אני זוכר שהוא התקבל אז בענין רב, בעיקר בקרב קוראים חברי קיבוץ. היה לי איכפת מאוד שהוא פרץ מעגלים רחבים, בעיקר ברחבי התנועה הקיבוצית, ונדמה לי שכך אמנם קרה. הזמנתי אז לשיחות בחוגים לספרות, בקיבוצים וכו'. היו הרבה תגובות. אחרי כל זה ערכת לי חשבון-נפש ספרותי, כפי שכבר אמרתי לך. חשתי הרבה מצוקות או מועקות. נדמה היה לי שהנהיגה אני "לומר את המתכון" ומסוגל להוציא מהשווול עוד מספר לא קטן של רומנים נוסח "אוה ואברהם".

כשאני אומר "מתכון" אני מתכוון לכך שאתה מכניס לרומן מעט אהבה, קצת שנאה ובגידה, קצת חלום שמתנפץ, כמוכן ארוטיקה כמו גם משרב-דורות ויחסים בין יהודים לערבים — כוחש את כל אלה כל פעם טוב יותר ובמיומנות רבה יותר, מוציא את לחמך אל השוק ושלוש על ישראל...

אלא שדווקא המודעות למסלול האופורטוניסטי-יצירתי הזה היא שעוררה וורכנה בי את הדחף לפרוץ אל מרחבים חדשים של צורה ותוכן גם יחד, ולהגיב בדרך זו על מה שנראו בעיני מצוקות הכתיבה האמיתיות של המאה שלנו. הן התמקדו אצלי כמה

שאני מכנה "הסקיזופרניה של היוצר", כלומר, היותו של האיש הזה חצוי ומפוצל כל העת בין כמה עלילות ואישיותות בריבזמן: גם עלילת חלומותיו, הגלויים והכמוסים גם זו של הוויתו "הריאלית", גם עלילת ה"אני" האישית שלו וגם זו של ה"אני" היוצר, כמו גם זה הלאומי והיהודי. כל אלה יחד הלא "מתבשלות" בכור היתוך אחד, כור היתוכו של האמן. נדמה לי שזו היתה נקודת המוצא הבראשיתית לכתיבת הספר.

■ השם שבחרת לרומן החדש "מסע לשבעה קולות" מעורר אסוציאציה של יצירה מוסיקלית בה קיים כל כלי לא בזכות עצמו, אלא בכוח התמזגותו בנגינת הכלים האחרים. מרומן מצפים שיתן מה שקרוי "דמות עגולה", אחת או יותר הנוצרות גם בעזרת הארתן של דמויות נוספות. האם קיימת דמות עגולה שלמה זאת ב"מסע" זה?

זה? קשה לנחחום להעיד על עיסתו. אומר כך: כוונתי הבסיסית היתה לשזור ארג של מספר עלילות כרוכות זו בזו, כאשר לכל אחת מהן גיבור אחר ובעצם הם כולם ואריאציות על אותו גיבור. כך ייתכן שהדמות המרכזית לא יוצאת שלמה ועגולה, אלא דמות אחרת היא שמעגלת ומעפה אותה.

אתה אומר ששם הספר מזכיר יצירה מוסיקלית. אני מודע לכך. "מסע לשבעה קולות" יכול בקלות להיהפך ל"מיסה לשבעה קולות" ועם כל זאת עלי לומר שכן התכוונתי להבליט דמות מרכזית אחת והיא דמותו של אריאל. נדמה לי שבחוף השלם הוא ככל זאת הדומיננטי ביותר. רוחו היא ששורה על הסיפור כולו. זה מתבהר כאשר הולכים ומעמיקים בספר.

■ מה אנו זוכרים מ"המלט"? את המלט. מ"החטא ועונשו" את רסקולניקוב, כלומר את הדמות. האם לא גרמת לך ולקורא עוול בכך שאת הדמות "פיזרת" בין שבעה, או יותר, קולות?

ראה, יש בספר שני קולות עיקריים — קולו של אריאל וקולו של המספר, אשר פרקים אוטוביוגרפיים מחייו משוכצים בין דפי העלילה. בעצם אריאל הוא ואריאציה על המחבר וגם להיפך... אריאל מגלם, במידה רבה, את אישיותו של המחבר, את שאיפותיו, את תדמיותיו העצמיות וכיו"ב, עד שהספר כולו בא "לסמן" בעיני את מקומו של האמן בעולם ובחברה.

אתה שואל מדוע לא לעצב גיבור-על, נוסח גיבורי הרומנים הקלאסיים. אומר כך: ספק אם ברומן המודרני תמצא ככלל הרבה גיבורים שכאלה. ועוד יותר אני מסופק אם יש כאלה בנמצא בספרות הישראלית. בוודאי אין זה מקרה שהכתיבה "הקלאסית" ההיא הלכה ועברה מן העולם וישנו איזה פולורליזם של גיבורים — ברומן המודרני מכל מקום, אם לחזור אלי, אזי יש בגיבור שלי אולי משהו מדמותו של גיבור קלאסי שלא הזכרת וזהו סטיפן דלוס, גיבור הספר "דיוקנו של אמן כאיש צעיר" של ג'יימס ג'ויס. ג'ויס לא מזכיר ולו פעם אחת את המלה אמן בספרו ואף-על-פי-כן ברור שמדובר כאן בדיוקנו של אמן. גם על אריאל לא נאמר פעם אחת ישירות שהוא אמן ובכל זאת הוא כזה בעיני, ובחור שכזה הוא איננו מסוגל להתאים את עצמו לכל תביעותיה האינטנסיביות והנורמטיביות מאוד של החברה בה הוא חי — החברה הישראלית. כבר בשנות ילדותו מתפרץ מתוכו אותו צורך עצום לביטוי רוחני עצמאי, העומד בסתירה לנורמות הרווחות. סימן השאלה הגדול אותו הוא מציב קשור בעצם כמה שהייתי מכנה "הקונספציה הציונית הבסיסית". הוא שואל את עצמו האם אין "ההתבצרות" הציונית, תחושת שליחותה כאור לגויים, ההופעה הארוגנטית-משהו שלה — האם אין כל אלה מזמינות את "החיים במצור" כדרך-חיים, כתפישה, תגובת אי-הנחת שלו היא בעצם תגובתו של האמן, או כשל "מתקן-עולם" ואני בעצם סבור שבכל אמן יש משהו מדמותו של מתקן-עולם. אלא שאצל "זין" זה של מתקנים — זן האמנים — מתרכז עיקר הכח ביצירה, במלים. כרגע שמנסה האמן להפוך את המלים למעשים אורב לו כפתח כשלון העשייה. זוהי מצוקתו הגדולה של אריאל. הוא נדחף "לתקן את העולם" אך חש שאיננו מסוגל להגשמה מעשית של רעיונותיו. תנועת

תיקון העולם שלו נעה כולה במסלול המלים בלבד, במסלול הדמיון האמנותי. כך הוא יוצא למעין מסע-צלב מודרני, דמיוני, מירושלים לאירופה, כדי לפרוש את כנפיו הרוחניות על תנועה עולמית, קוסמופוליטית מאוד כתפישתה, שיש בה מעין אנטיתזה תיזה ליהדות המסתגרת והמתבצרת. יש כאמונה שלו, וגם במסע הזה, איזו כמיהה עמוקה להגיע אל נפש האדם פנימה, ויש מחאה כנגד אלמנט הכפייה וההתבצרות מראש שרכים מאתנו ממולכדים בו.

בעייתו העיקרית של אריאל היא שגם הוא, ברגע שיירצה "ליישם" את אמונתו הלכה למעשה — ייהפך לדמות כפייתית ומכתיבה, והתנגדותו הפנימית להיהפך לכה עושה אותו מסוגל להשתמש במלים רק ככלי של יצירה אמנותית ולא כדרך של הכתבה-כפייתית.

■ ברור גם מקריאה הטובה וגם ממה שאמרת, שניסית להתמודד עם הקונבנציה של מיבנה הרומן הישראלי המצוי, האין זה על חשבון הבהירות ושטף הקריאה?

התשובה קשה מכיוון שלא תמיד יש הסבר מודע ורציונלי לשאלה מה רחף אותך לכתוב בדרך זו ולא אחרת. נוסחת הספר שמונחת עכשיו לפניך היא לא הראשונה. ניסיתי לכתוב את אותו סיפור קודם לכן בוואריאציות שונות. אולי יותר "קונבנציונליות", כפי שאתה מכנה זאת, ולא הייתי שלם עמהן. כך הגעתי אל היצירה שלפניך.

נראה שהיה אצלי איזה רחף דומיננטי לתת ביטוי למה שאני קורא "רכי-גוניות הקולות המנגנת בתוכו של היוצר". הנה נקח למשל את דמות הפרופסור. הוא מופיע בספר כהתגלמות האנטי-תיזה לאריאל. בעיני הוא-הוא הפאשיסט בפורטנציה. תחילה הוא מצטרף לתנועת המחחרת שגברת לבנה מקימה בהשראת אריאל. הוא מתרשם עמוקות מן הרעיונות, אבל בניגוד לאריאל שאומר שאין לדחוק את הקץ, כי הכל צריך לצמוח "מבפנים" — אין לפרופסור סבלנות. דחיקת הקץ שלו פירושה כפייה, הכתבה, ומכאן רמיסה וריסה. אלה הם הגרעינים המצויים במה שאני מכנה "דגם האישיות הפאשיסטית". ועלי לומר שבסופו של דבר גם היא חלק ממרכיביו של היוצר...

יתרה מזאת — בהתנהגות הפרופסור יש זיקה למה שאני מכנה התכונה המניפולטיבית של המלה. הלא אותן מלים עצמן, באותן נוסחאות, משמשות מנהיג של תנועה דתית-רוחנית, שכולה מלאה רצון טוב, או מנהיג של תנועה קומוניסטית, וגם זה של תנועה פאשיסטית. כל אחד מתכוון למשהו אחר, לכל אחד פרשנות משלו — והנוסחאות אותן הנוסחאות. קח לדוגמה את אריק שרון: נוסחאותיו "הטהורות" רחוקות מן הפרשנות שאנחנו מעניקים להן. הוא מדבר על צרכיה של המדינה, על ציונות אמיתית וטובה, על דמותו של אדם יהודי גאה, והשר יודע מה — ואפשר לחשוב שלפניך "הומניסט" מלידה.

אבל אם לחזור לעניין הרכי-גוניות של הקולות אני סבור שכל הגיבורים יחדיו — גם אריאל וגם המספר וגם הפרופסור וגם הגברת הלכנה — באופן העמדתם ובדרך שזירת חוטי-היקשור ביניהם מהווים גם מעין נסיון לעשייה נוספת — אני מתכוון לפתיחת חלון אל מעבדת היצירה עצמה, מעבדתו של היוצר. הנה הוא יושב בכפרו הקטן, המרוחק, ובר זמן הוא מצוי בעשרה מקומות נוספים, והוא גם מספר דמויות שונות. הוא שסוחף אחריו אלפי מאמינים באירופה של היום, והוא יושב בתל-אביב המתפוררת, ברחוב דיוגנף אולי, ומתבונן כמה שקורה מתחת לקליפה של חיי העיר הזורמת הזאת. אותה עיר זורמת שאנשיה, אולי מבלי לדעת, הם-הם המועמדים הפוטנציאליים לקחת חלק כאיזו פעילות מחתרתית, אפוקליפטית, שתשנה את פני המציאות. את כל הרכי-גוניות הזורמת והסכיזופרנית הזאת, לא יכולתי, בסופו של דבר, לרקום אחרת מאשר בעזרת איזו סטרקטורה שתהיה אולי שונה במשהו ממה שאתה מכנה "הקונבנציונלי". חפשתי כאן את הצורה המתאימה ביותר, ואם נכון מה שאומרים שאמנות במיטבה היא "אחדות הצורה והתוכן" — הרי לכך חתרתי...

■ במאמר שהופיע ב"דבר" התייחסת להבדל שבין כתיבה וידויית לבין חשיפה. הרומן שלך הוא אוטוביוגרפי כמעט במוצהר. ובכן יש כאן וידוי או חשיפה?

אתה שואל על ההבדל בין חשיפה לוידוי. עלי לומר שדעתי לא כל כך נתונה כעת להבדלים הללו. כללית נדמה לי שוידוי הוא איזה ז'אנר סנטימנטלי יותר, המנסה "לחזק" את הקורא אל כל מיני אספקטים אישיים שבעצם אין להם חשיבות רבה מעבר למימד הסנסציוני. החשיפה מנסה להביא את הקורא אל נקודות מגע והיכרות, עד שיאמר, אולי: "גם אצלי זה כך...". מכל מקום, הרבה יצירות ספרות גדולות שאני זוכר — כוחן נבע מן האספקט האוטוביוגרפי והחשיפתי שלהן. מן הנכונות לכתוב את הנסיון המאוד-מאוד פוטי שלך ולוותר במקסימום על ההסוואה והבדייה. אני יכול להזכיר כאן את "בחיפוש אחר הזמן האבוד" של פרוסט, את "דיוקנו של אמן" של גיויס שכבר הזכרתי. נדמה לי שגם את רסקולניקוב של דוסטויבסקי. במידה ידועה, אני יכול להזכיר כאן מעט מן הספרות הישראלית ואולי אין זה מקרה. נדמה לי שלפחות בארבעים השנים האחרונות, מאז צמחה "ספרות ישראלית", כמעט ולא נכתבה יצירה גדולה, יצירת מופת. ישנה אולי יצירה אחת שמתקרבת ל"סדר הגודל" הזה של "מופת", ואני מתכוון ל"ימי צקלג" של יזהר. אני אומר זאת גם כאשר אני מודע לחולשותיה של היצירה הזאת. מכל מקום, החוויות המתוארות שם, בקרב אותה קבוצת חיילים המבודדת באותו משלט, מקורן בחוויות אישיות של המספר עצמו. כך נדמה לי, והן שהעניקו לספר את העוצמה שלו.

■ מה הם ה"יחסים" בין "שפת דיבור" ל"שפת כתיבה" בכתיבתך?

התהליך ביטורו איננו כזה בו הסופר הוא שמשפיע על שפת הרחוב. כלומר, איש לא ישלה את עצמו שאם הכל מדברים בשבחה של שפת הכתיבה של עמוס עוז, אזי אנשים הולכים בעקבות ספריו ומדברים כמות שהוא כותב. בעצם התהליך הוא הפוך! המטמורפוזה שעוברת על השפה היא שהולכת ומתגנבת אל תוך הספרות. וכאמת, לא אחת הפריע לי ביצירות ישראליות מוכרות, שהשימוש בשפה היה נוקשה

משהו או שניכרה בו מין התקשטות, או התייפפות שלא אהבתי. ניכר היה אצל חלק מן הסופרים שעדיין יש להם להם איזו בעיה עם "ניכור" השפה העברית, ולו רק בשל העובדה שהשפה הזאת לא דוברת במשך אלפיים שנה. אני חושב שמרבית הסופרים המערביים כיום — אם זה הסופר האנגלי, או הצרפתי, האמריקאי או הגרמני — אינם מסתככים כך עם הנושא של "רמת השפה". הם כותבים בשפה זורמת וחיה, שאין להם שום תסביכים כלפיה.

■ אתה חותר לשפה "רזה", אם אני טועה, מין נסיון של יובש? ישנו יובש מסוים ולעומת זאת ישנם פרקים בהם אני חותר לאיזו "רמה" לרית יותר, בעיקר בכמה וכמה מן התיאורים על עולמו של היוצר. אבל נכון שישנו איזה רצון להיצמד, לא פעם, למעין דיווח "יבש", דווקא בשל עוצמתם של הדברים. אולי זוהי מעין לשון "אנדרסטיימנט" שכזו.

■ ביטאת דאגה לספרות בעידן הטכנולוגי באחד ממאמרך. האם אתה באמת חושב שהטלוויזיה והתקשורת האחרת תתפוס את מקום הספרות?

האמירה שלי לא היתה קטגורית עד-כדי-כך. להיפך, אני גם אומר שם שבסופו של דבר, דווקא מפני שהקולנוע והתיאטרון יסודם בעלילה — אזי לא תוכל הספרות להסתלק מן העולם לחלוטין. אבל אני כן מדבר על הספרות הכתובה בדאגה מסוימת. קודם כל מפני שבעידן שלנו, לעומת תקופות קודמות יותר, אנשים קוראים פחות. הקולנוע והטלביזיה — בעיקר כיום — מציעים שפע של "סיפורים מן החיים" יום וליילה, לילה ויום. הם נושאים אותנו למסעות בארץ ובעולם, כך שהאדם יכול כרוזמנית לשבת מול הטלביזיה ולראות איזה סרט על קטמנדו, להאזין ברדיו לאיזה דיווח מלהיב על מה שנעשה בישיבת הממשלה, וגם לקרוא כעיתון כתבה על הרצח האחרון שהתרחש בעיר. כך הוא מוקף בשפע כזה של אינפורמציה מספרת, עד שהספרות הצרופה עלולה לאבד משהו מן הבכורה שהיתה לה.

אני חי בחשש כזה וברור לי שאנשים באמת קוראים היום פחות. מקומו של הספר כהוויה התרבותית, אפילו של אותן שכבות שהספרות כן מהווה חלק אינטגרלי מן "הצריכה" שלהם — הולך ופוחת. הספר הופך פחות מרכיב בחיי האדם ממה שהיה במאות קודמות. בזאת אני לא אומר שהספר ייעלם. יש דברים ששום מדיה אחרת לא תוכל "לתת", אבל צריך לזכור שפעם התחרות הזאת כלל לא היתה קיימת...

■ בוא נדבר על הפוליטיקה. מה דוחף סופר להתערב במאבקים פוליטיים. האם היכולת שלו לראות את הדקויות בין טוב לרע, או יצר הפרסום, יצר ההיס העצמי שקיימים בתוכו?

תראה, אני הלא לא מציע לסופר לא להתערב בפוליטיקה לחלוטין. הרי גם אני עצמי, בסופו של דבר, מתערב ככל פעם מחדש. מה שאולי דוחף סופרים להתערב ולומר משהו הוא מעין תחושה שהנה הם היודעים "לשים את האצבע" על הגדרת הדברים הקולעת ביותר, ועליהם לומר זאת, בכחית "החרש לא אוכל". אני מכבד את התכונה הזאת. ההערות שהערת פה ושם ל"מקומו של הסופר בפוליטיקה" לא באות לקרוא לסופרים לא להיות מעורבים. אבל בבחירות האחרונות, למשל, נדמה היה לי שאצל מספר סופרים השאיפה לומר "מלים של קונצנוס" הביאה אותם אל סף איבוד היחוד הזה — יחוד האמירה השונה, האחרת, הרגישה והמורכבת יותר. הם נתנו את מילותיהם ואת קולם לסיסמאות שאני לא בטוח שהם עצמם האמינו בהן...

הסופר מטבעו צריך להיות רגיש לתכונה המניפולטיבית מאוד של המלה וצריך לומר שהשפה הפוליטית היא בעצם שפה מניפולטיבית למדי ולכן צריך להזהר שכעתים שלא למעוד פה. זוהי שפה תועמלנית מעיקרה, והלא תעמולה וספרות הם בכלל שני קווים מקבילים שלא יפגשו. זו מדברת בסיסמאות, בנוסחאות שחור-לבן והשניה חותרת אל בין הגוונים. אל העולם שאין בו טוב מוחלט או רע מוחלט, אלא הכל יחסי.

לי אישית צרמה, כאמור, התופעה שמספר סופרים הפכו בקלות רבה מדי יחסית, להיות פתאים תועמלנים של ערב בחירות. אולי אין ברירה. אולי כך צריך, אולי גם אני אתפתה לזאת פה ושם בעתיד. אני קורא לי ולהם להזהר. זאת הקריאה העיקרית שלי לסופרים, בנושא זה...

■ אולי שבירת הקודים הלשונית של הפוליטיקאי, השמלץ הפטריטי, הדמגוגיה השדופה וכו'... יכולה להיות תרומתו המרכזית של הסופר, איש הלשון?

אני מסכים איתך לגופו של עניין. בזה באמת כוחו של הסופר. לא בביצוע הפוליטי, לא בתועמלנות לשמה, אלא בתרומה של איזה מימד חשיבתי ורוחני נוסף שמעבר למימד הפוליטי השטוח.

■ מה תרומתו של "מסע לשבעה קולות" לתחום זה? מסר פוליטי ישיר לכטח אין בו, אבל יש בו נסיון כלשהו לשרטט את דיוקנה של מדינת ישראל של ימינו. אני עצמי חי בתחושה קשה מאוד, תחושה שהנה קטסטרופה גדולה הולכת ובאה, הולכת ומתקרבת. יש לתחושה הזאת ביטוי בספר, בעיקר בפרקים בהם הפרופסור עולה לגרולה וההמונים הולכים ומשתעבדים לו, לדמותו הכרוזמאטית כביכול ולכח החרס שלו.

■ האם קיים אב-טיפוס לפרופסור זה?

לא כמדוע. אני לא רוצה להצביע על דמות מסוימת, אבל אני חושב שלפחות רמות אחת או שתיים "מן המציאות" עמדו לנגד עיני. מכל מקום, אני אומר שוב שאני חי בתחושת קטסטרופה מתקרבת. הכוחות הנאבקים ביניהם הם מצד אחד אותו כח תמים, כראשיתי, נאיבי ואנכרוניסטי — המגולם בדמותו של אריאל ולעומתו כוחות ההרס הקמים עליהם והם תמיד חזקים וסוחפים יותר. זהו בעצם מעגל-קסמים היסטורי השב וחוזר על עצמו. זהו המאבק הפנימי ואלה החושים ההולכים ונקרעים. זהו גם החבל הרק עליו מהלכת מדינת ישראל. עודנה מהלכת וכבר מועדת ונופלת. אם תרצה יש בספר גם אמירה על הקושי העצום "להיות ישראלי". על הקושי לחיות במדינה שבה הנורמה התובענית, המגייסת, היא חזקה ואינטנסיבית מאוד, וצריך להזדהות הזדהות טוטלית מאוד עם הרעיון כדי להתמסר אליו כל-כולך. יש בספר אמירה, אם נרמזת ואם ישירה, על כך שהציונות כולה נראית כיום כתנועה שצל ענק

נעים להתכנס בשפיים

רק 20 דקות נסיעה מתל-אביב, בלב אי של פרחים וירק, תמצאו את בית ההארחה של קבוץ שפיים שחנך זה מקרוב מרכז כנוסים חדיש ומשוכלל שאינו נופל ברמתו ממרכזים אחרים בארץ ובחו"ל. המרכז כולל אודיטוריום גדול מצויד במכשור אור-קולי, לצידו מבנה המותאם לפיצול לקבוצות דיון ולסדנאות שניתן להפעיל בו זמנית. מעוניינים לנסות?

פנו אלינו ואנשינו ישמחו לבוא לעזרתכם בתכנון האירוע.

בית הארחה שפיים
מרכז כנוסים וקונגרסים

טל' 052-70171/2, 052-70612; טלפקס: 33693

פוליכד מוצרי פלסטיק שפיים

- יצור בקבוקים מיכלים וצנצנות בניפוח והזרקת ניפוח.
- פקקים, מכסים ומוצרים טכניים בהזרקה.
- הדפסת משי.
- עיצים לחקלאות.
- מכשירי בדיקה למכוניות.

קבוץ שפיים — טל' 052-77927

של כשלוש מרחף עליה. הלא הארץ הזאת הולכת ומשבשת פניה לבלי הכר. הולכת ומתפוררת. עוד אנחנו אומרים שהתשובה היחידה לחוליי העולם נתונה ברוחו ובנפשו של האדם וכבר באה ההיסטוריה ושוב טופחת על פניה. רוחו של האדם, ולו הנעלה ביותר, כמעט ולא מצליחה לעמוד בפני דריסתה האכזרית של המציאות. והמציאות אכן אכזרית ודורסת. עד ש"היצור" היחידי שאולי עוד מצליח להישרד הוא האמן היוצר, אשר יש לו איזה עולם סגור ואוטונומי משלו, וגם הוא, ברגע שהוא מנסה "לתרגם" את רוח היצירה למעשים ולממש את אלמנט "תיקון העולם" המקופל בה — נסיונו נרמס ונדרס בידי כוחות חזקים וגדולים ממנו פי כמה.

■ שאלה אחרונה: מה הציפיות שלך מקורא הרומן שלך, או במלים אחרות — איך היית מדריך אותו בקריאתו?

זו שאלה קשה. כמוכן. קודם כל אינני מתכייש לומר שהייתי רוצה שרבים יקראו את הספר מפני שיש בו איזה נסיון לשרטט את דיוקנה, את קלסתר, של המציאות הישראלית בהווה וכו' בזמן לומר משהו על רוחו האוטונומית של האדם, שכמו נותרה ב"נשק" יחידי ואחרון להתמודד עם המציאות הזאת.

אמרה לי משוררת אחת שקראה את כתב היד ש"צריך ליצור לספר הזה מהלכים כי יש בו אמירה שצריכה להישמע". אני מבין שלפחות בפתיחת הספר המלאכה עשויה להיות לא קלה על הקורא. אני קורא לו להתגבר על איזו רתיעה ראשונית מן המורכבות שביצירה ולזרום אתי הלאה. ככל ש"שיכנס פנימה" דומה שממילא תתרחב הבנתו — להיכן הרברים מובילים... הייתי רוצה להגיע במיוחד אל אנשים צעירים שפתוחים לאיזו אמירה ספרותית ואמנותית לא שגרתית, החורגת מן האמירה הספרותית הרווחת, אבל כמוכן לא רק אליהם...

תראה, בעיני לא מעט מן הסופרים הישראלים כיום נדמים כ"גיבורים עיפים". אני מבחין במהלך השנים האחרונות באיזה תהליך של שחיקה בעצמת יצירתם, כמו גם באיכותה. כל יוצר עשוי לעבור תהליכים של שחיקה, ולפעמים דווקא להצלחתו יש חלק בכך. ישנה סכנה שהוא ילמד טוב מדי להתקין את "המתכון" המתאים וכך לשכפל רומנים די דומים זה לזה ולזכות בתשומת לב יותר בזכות שמו מאשר בזכות מה שיש בספר. הרהרתי בכל זה דווקא לאחרונה בעקבות מספר יצירות שראו-אור. חשבתי שאילו החתום עליהן לא היה בעל שם מוכר כל-יך היו מזכים את היצירות הללו בהרבה פחות תשומת לב והתייחסות מאשר מזכים אותן...

אתה בשאלתך מרמז על איזו נימה חדשנית בספר, שעלולה אולי להרתיע את הקורא, אבל אני רוצה להזכיר לך שתהליכים דומים מתרחשים בכל האמנויות. היצור של שנות ה-60 היה בלתי מוכן בזמנו והיום כבר כמעט והפך קלאסי. בעצם כך גם בספרות. יצירות שהיו חדשניות בזמנן הפכו כרכות הימים לנכס-צאן-ברזל. נכון שבספרות הדבר שונה מבצור כי ה"קוד" המילולי יהיה תמיד יותר מוגבל, כביכול, מן הקוד הצוירי. אבל חרף כל זאת אפשר לצפות לכך שגם הספרות תדע להתנער מדוקטרינות ומדוגמות ותדע לנער אבק מעל עצמה. ואני בהחלט קורא לקורא המוכן לכך לצאת אתי לדרך, לצאת למסע...

חדש, סדרת ה-40 של ג'ון דיר!

אלופי הביצוע

גומרים מהר - יותר עבודה!

טרקטור ג'ון דיר חדש דגם 3140

כיצר ג'ון דיר מפיק יותר מטרקטור של

103 כ"ס S.A.E.

רתום 103 כ"ס לעבודה — ומשימה גדולה תראה קטנה. הוסף לכך תכונות חדשות כמו ממסרות החלפת הילוכים ללא עצירה. הנעה קרמית (מכנית או הידרוסטטית) הניתנת להפעלה תוך כרי תנועה, תוספת כוח הידראולי ותראה איך זמן העבודה מתקצר. יש עוד הרבה לספר...

תנאי משלום נוחים, הספקה מיידית! שאל אותנו:

המשביר המרכזי האגף הטכני. המחלקה למכונות תל-אביב, רח' ניבוי ישראל 76, טל. 339955 חיסה, עיר פלמר 2, טל. 602161

מרטון צורה

קוורטט

(מתוך "Opus Posthumous")

ספור פשוט presto

בשורת אביב וחגיגת קיץ
וסתו מזהיב ואגדת חרף
ואביב בעיניו וקריץ של אשר
וצנת סתו ומסע חרף
ואביב מאחר ושלחי קיץ
ובחלונות סתו. וחרף. מסע.
נקץ. ומשא על כתפי ידידיו

כישוף walzer

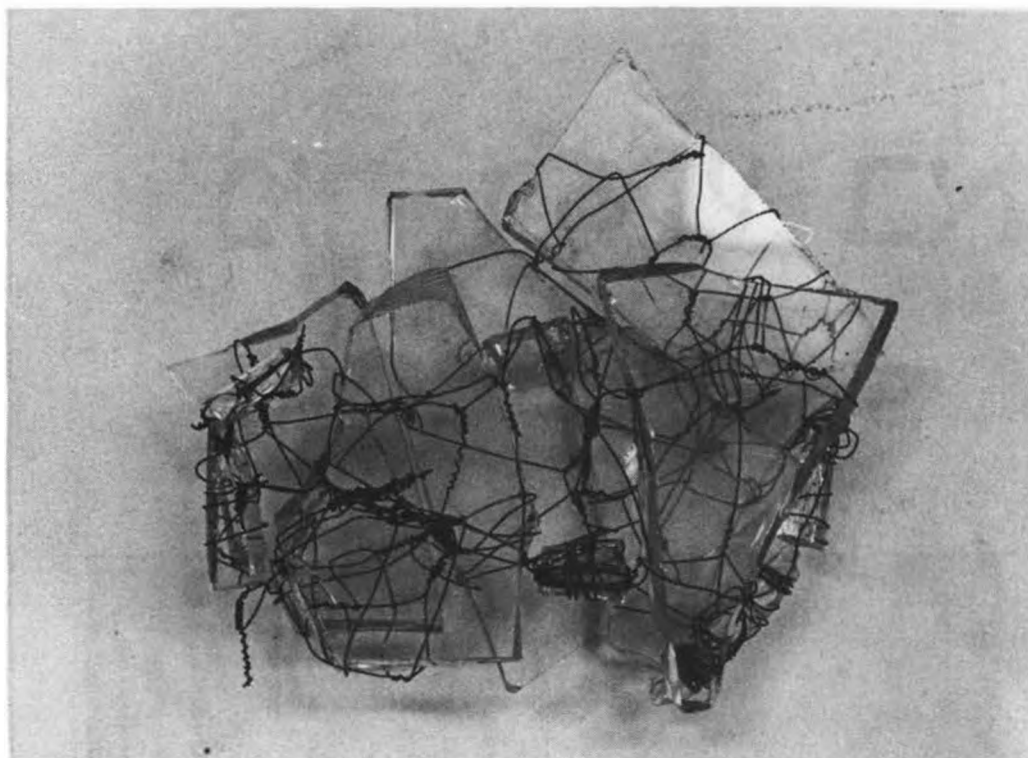
לא היה זה כשוף. פשוט —
היה באיש קסם. כששר —
חוללו שפתיו שבעת צעיפי
זנב שביט שקוי נקטר. כשספר —
עזבלו ידיו יצורים במקצפת
מציצים, צוללים במגדן, ואינם
ונותר חיוכם — מדהים חתולים. התולים
קפצו בגוו פירוואטים. ברכורות
סמקו אל חציו באגם. כשתהה —
נכפף במראות עקמות אל עצמו
בבואה תוהה לרעותה — וקורצת
כשתעה — יענות-חן זקפו ראש
ושמטו לו עוף-חול — שי לדרך
וצפור גן-העדן שמרה מלוא פלומתה
אל ליל בואו בשערה. — לא כשוף!
היה איש כזה! ואיננו. כשוף.

Ecce homo Macabro capriccioso

טרם צאת נקראתי פנים זהות המת.
הסדינים כורכים את כלאדם
וכל אדם יכול להיות בס לאדם
מסך מונח. איני מכיר במסכת השענה הזו
ולא אפיר בזענה הזו. לא אזהה!
ורק הדהדתי "זה..." לשאלת "הזה?"

השלמה Morendo

את מותו לא אבין.
פרטו איך — מה לאיך ולמות?
שפתותיהם: "היה — ואינו —
אך יהיה..." שפת שקר!
האין לא יהיה. לא היה. מעולם.
עלי לברא שפת-אמת. יש מאין.
לספר ישותו מעתה עד עולם.

מירית כהן

עמם. אך ורק. יעשה כרצונו
כולל העדרות מפגישות. כדרךכו
האיש ינכח ויעדר כל תחום
אשר יכרת מתחומי ללא זכר
בתמורה — לא יותיר זכר בכל תחום שאני
מותיר בו לי זכר. ולו קרט. מכאן —
בריאתי הגדולה מכלן:

"מותו — העולם המשלים לחיי"

ככל שאני אפחת את עצמי
כן יתפח עולמו של המת המפלא
התלוי בי עתה באפן מחלט
לשטחי מחייתו בתבל שאברא לו.
עלי להחליט מה לי ומה לו
לטעת גבולות. לעקר אשליות
כי אוכל פתותו אל שטחים מפנים
ולחזור — ולפגש בו פנים.
בשפתי — אין פנים למפנים
אין שטחים מחזרים במתים.

את האיש שבאתי — אינני מבין
אך יכול לדבר בו בשפתי הנוצרת
ולומר כי החי בה הוא המת בשפתם
או למצער — כי אין בשפתם הוכחה הסותרת.
כששפתי מתערערת אני פוגש בו עתים
בארצות חלומות המתים — צל איש זומבי
בי תלוי עלוקות כאויר לנשימה
חור עיניו תחנת הב עפר לי
ואני מאפיר ומכונץ גבולותי
אולי יחזקו עולמו הרופף
כי אני איש עיף. איש קטן וכלה
ובליל בו אתם — אם אינו לו. מי לו?

נסיון-בריאה אלף: "העדרות שיטתית"

האיש הזה. המפור. הפרוע.
יעדר מעתה באפן קבוע
בכל שאהיה — הוא לא יהיה
בלי "טעיתי. סליחה. היכן חדר שש?"
האיש יעדר כמו-כן מפגישות
עם כל שאפגש ואשאל "הפגשת ב-?"...
אימת בריאה אלף לא תהי אי-נוכחותו
בפגישות שקבע — כך נהג בשפתם
ולמה ישנה מנהגו בשפתי? — אלא
אי שובו לסורו כאיש צף בפגישות
לא עמו ותוהה בכנות: "לא עמי?"
מעתה יקים — קפדנית. כלי יוצא מן הכלל
כל אי-נוכחות שהבטיח. גם נוכחות
שהאיש לא הבטיח. כי כלל לא דבר בה
תהי לאי-נוכחות וראית כמו דבר בה
כל אי מלה תקים מלתה — ולכן.

נסיון בריאה בית: "חזוי ודאי"

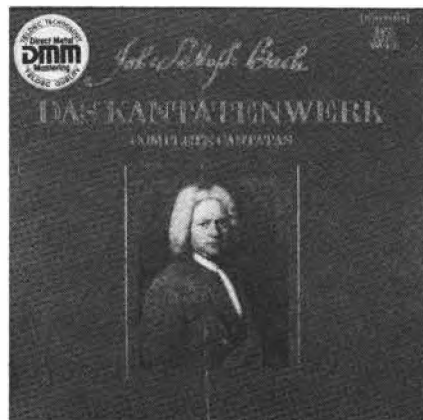
האיש הספקן. מטלטל-הדרךכים
שסרב לשדר: "תחזית רוחותי כד-וכד"
יחנה מעתה לכל הרוחות
ודאית. בלי ספק. על דרך הכלל.
אם אשאל מי "איהו?" ישיב "באשר הוא"
אשאל "איף היום" יענה "כרגיל"
אודות איש שנגיל לא היה בו.

איך אציל מן האיש דבר מה משלו
למלטו מפרוס בריאותי?
האיש ימלט רק אל חוץ-לבריאה
למקומות מגדרים, ונהריהם:
האיש יוכל לצוף. כסורו
בפגישות לא עמו רק עם מי
אשר לא אפגש לעולם לעולם.

מה חדש באלגרו?

מוצרט – רקויים
ניקולאס הרנונקור

באך – קנטטות 30-31
ניקולאס הרנונקור

באך – ברנדנבורגיים
ניקולאס הרנונקור

צ'ייקובסקי – מנדלסון
קונצרטים לכינור
קיונג ואה צ'ונג

שומאן – סאנס סאנס
קונצרטים לצ'לו
לין הארל

אלגרו מרכז התקליטים הגדול בישראל

שינקין 10 ת"א סמטת בית השואבה 2 ת"א

קונצרטנים על המסך הקטן

מורחיות ומערכיות, אולי לא ישתכנע מן הסיפור הבא. אך די אם יהרהר פעם נוספת בדברים. כשהתגייסתי לשירות חובה בצה"ל ביליתי כמה ימים. ככל חייל מתחיל, בבק"מ. צריך להדגיש שהיה זה גיוס של חודש מאי (רבים מכין המתגייסים, היו מבין עדות המזרח, שלא הורגלו למוסיקה קלאסית). בשעות הבטלה הרבות, בעת ההמתנה לשיכון ולטירונות, שכבתי באוהל עם טרנזיסטור והאזינה לרשת א'. מן האוהל הסמוך באה חבורה וביקשה את הטרנזיסטור לשעה שעתיים, כדי שיהיה מצב רוח טוב בשעת הפוקר. לתדהמתי ניגן הטרנזיסטור שלוש שעות במלוא העוצמה כשבוקעים ממנו צלילי קונצרט הבוקר של רשת א'. איש לא מחה על כך והטרנזיסטור הושב אלי כשעודו מכונן על רשת א'. אפילו תודה אמרו לי.

טיעונים כבדי משקל ניתן להציג לשלילת שידורי קונצרטים בטלוויזיה. בניגוד לרדיו מאלצת הטלוויזיה את הצופה לראות בה. קונצרט, מטבע הדברים, אינו בהכרח חוויה חזותית גדולה, במיוחד כשנעדרת ממנו האווירה המיוחדת של אולם הקונצרטים. כשהולך אדם לקונצרט, הוא מכין עצמו היטב, נפשית ומעשית, לבילוי של שעתיים או יותר. הכללים מחייבים אותו לשבת בדומייה, להתרכז במוסיקה (אם אינו נרדם) ולקלוט כל פרט. לא כך הדבר בעת הצפייה בטלוויזיה. תמיד מסיח משהו את הדעת מן השידור וככל שיתאמן הצופה לא יגיע לרמת הריכוז של אולם הקונצרטים. הוסף לכך את איכות הצליל הבינונית של מקלטי הטלוויזיה (וגם שידור מקביל של הקונצרט בסטריאו ברדיו אינו יכול להתמודד עם צלילו האמיתי של האולם) ואת תכנית הקונצרט שלא תמיד מכילה יצירות המתאימות למאוזי הצופה באותו רגע והרי לך סיבות טובות לשלילת הטלוויזיה כמשרתת קונצרטים. ועדיין יש יתרונות לטלוויזיה: החשוב שבהם הוא היכולת לראות את פניו וידיו של המנצח או הסולן והיכולת לחדור לרובד עמוק יותר של המוסיקה כאשר הבימוי נכון ומשרת את המבנה המוסיקלי ואת התזמור (בקונצרטים תזמורתיים).

נראה, אם כן, ששידור מאסיבי של קונצרטים בטלוויזיה אינו אפשרי ואינו רצוי. צריך אמנם להתייחס ביתר כבוד לעניין ולהביא מוסיקה לעתים קרובות יותר, ובאופן מכונן ומתוכנן (לא רק לסתימת חורים או ימי אבל). קשה להבחין במדיניות כלשהי או בהיגיון (פרט לזה הכלכלי, דהיינו, שידור שמזדמן בזול) בשידורי המוסיקה של הטלוויזיה הישראלית — הכל מקרי, ללא עבר וללא עתיד.

האכזבה מן הטלוויזיה כמדיום להעברת קונצרטים אינה פוטרת אותה עדיין מן המחויבות לעשייה מוסיקלית: תוכניות דוקומנטריות, מוסיקה מוסברת, ראיונות עם אמנים וכיו"ב. במרכז למוסיקה, במשכנות שאננים, מתקיימות כיתות-אמן עם אמנים גדולים בקנה מידה בינלאומי. מקצתם נערכו בעבר לסדרת תכניות ושידורו בטלוויזיה, אך אוצר הסרטים שם עדיין ממתין לגואל.

לא אותי. אמן שיוצר כמודע להמונים נאלץ להוריד את רמתו האישית. נפשו של כל מאזין חשובה לו ולא תחושת הקולקטיב ההמוני. האיכות אינה עולה עם הכמות. תשובה זאת אינה עונה לגמרי על השאלה שנשאלה, אך יש בה כדי לעורר מחשבה: האם אכן הכוח לשידורי הטלוויזיה היא כמות הצופים בה? האם טלוויזיה ממלכתית שאינה נכנית על שיקולי פרסומת ואחוזי צפייה צריכה לשרת בכל רגע את מירב הצופים או שמא מותר לה לשרת לעתים גם את מה שהיא משרדת, דהיינו את המוסיקה במקרה היפוטתי זה?

שאלות אלה, מן הרין שיוכו לתשובה חד משמעית לפני כל דיון נוסף בנושא. מי שתשובתו להן חיובית, כלומר מי שההמונים בראש מעייניו לא יסכים אולי להמשך הדברים. מי שסבור כמוני ש"לא הפופולריות צריכה להנחות את מדיניות השידורים יסכים אולי גם לכך שמקרה שבוע הוברמן אינו חמור מכל קונצרט אחר שלא שודר עד היום בטלוויזיה. כאירוע היסטורי יוצא דופן, על כל תגייתו וסמליותו וזה שבוע הוברמן לסיקור הולם באמצעי התקשורת ובכללם הטלוויזיה: כתבות, ראיונות, אווירת מאחורי הקלעים וכו'. אם מפשיטים את השבוע מכל גלימותיו ומותרים את המוסיקה במערומיה, אין כל הבדל בינו לבין סדרת הקונצרטים שהתקיימה אחריו (עם יצחק פרלמן ומקסים שוסטאקוביץ'). למשל.

נחזור לטלוויזיה. זו, שבין השאר שמה לה ליעד לתנן ולא רק לשרת, האין היא מחויבת לגדל קהל חובבי מוסיקה? לפני עידן סדרות הבילוש להמוניהן בארץ, לפני היות הטלוויזיה הישראלית, לא היה הקהל בבחינת מכור לבלשים המטמטמים. באה הטלוויזיה ופיטמה אותו בבלשים והרי הוא מכור שבמכורים. שאלה דמויות: אילו שיריה הטלוויזיה, מיום היווסדה, שלוש שעות של מוסיקה מדי יום האם היה הקהל מכור היום למוסיקה קלאסית? על כך יוכלו אולי להשיב פסיכולוגים וסוציולוגים, אך אין צורך בהקצנה כדי להרגים את העיקר: מה שתאכיל אותנו הטלוויזיה, נאכל רובנו. אם אנו כולעים כל כך הרבה וכל בתאווה רבה אין מניעה שרבים מן המאזינים יתרגלו לבלוע מוסיקה טובה לכשתשודר.

מי שינסה לתקוף נקודה זו כטיעונים של פער תרבותי,

גל מכתבי המחאה למערכות העתונים, מספחיו של שבוע הוברמן, התרעמו אוהבי מוסיקה על אי שידורו של אפילו קונצרט אחד מתוך ששת הקונצרטים המדוכרים כל-כך בטלוויזיה הישראלית. נציגי הטלוויזיה הצטרפו בטענה השחוקה של 'אין כסף' והועמדו במצב מכין מאוד כאשר סיפר בעל זכויות ההסרטה של שבוע הוברמן כי נאות לאפשר לטלוויזיה שידור קונצרטים כאוות נפש קברניטיה חינם אין כסף. למה נזעקו אותם חובבי מוסיקה להגן על כבודה של המוסיקה בטלוויזיה בעקבות שבוע הוברמן דווקא? זה אמנם כבודו במקומו מונח, אך מי שבעיית המוסיקה בטלוויזיה הישראלית העסיקה אותו עוד לפני אותו שבוע בוודאי שלא נזקק לאירוע הטיכסי-פולחני הזה כדי להכות באמצעותו בטלוויזיה על הזלזול באמנות בכלל ובמוסיקה בפרט. מוסיקה טובה נוגנה היטב הרבה לפני שבוע הוברמן (ויש להניח שתנוגן גם אחריו). היכן היו מגיניה אז?

אנשי הטלוויזיה אף לא ניסו לספק הסבר מתקבל על הדעת לאפליית של המוסיקה בטלוויזיה. נימוקי 'אין כסף' ו'אין קהל' אמנם נאמרו פה ושם בחצי פה, אך אין בהם כדי לשכנע.

בארץ נערכים קונצרטים רבים ברמה גבוהה מאוד שניתן להעלותם על הסרט בעלות נמוכה. הרדיו (רשת א') עושה זאת בנאמנות. האמנים הישראלים וגם האורחים נוטים בדרך-כלל לוותר על זכויותיהם בגין הצילומים או ההקלטה ולאפשר צילום חינם. הוצאת ניידת ההקלטות וצוות טכני היא, אם כן, ההוצאה היחידה הכרוכה בשידור קונצרטים בטלוויזיה ואם גם לכך אין תקציב — מוטב שיסגרוה.

שאלת קהל צרכני המוסיקה בקרב צופי הטלוויזיה דורשת דיון מעמיק יותר. בראש ובראשונה יש לשאול אם הכמות חשובה. "הכמות אינה מעשירה את האמנות", אמר איגור סטרווינסקי בתגובה על השימוש שנעשה ב"פנטסיה" של וולט דיסני ביצירתו "פולחן האביב". דיסני ניסה לשלח את סטרווינסקי בדברו על ההמונים שיוכלו להכיר באמצעות הסרט את 'פולחן האביב'.

סטרווינסקי השיב: "ההמונים אולי מעניינים אותך אך

זוכין מהטה

אייזק שטרן

איזק שטרן

אך תוכניתו המפלגה של כן-גוריון לאירגון משותף נמנעה מלהתייחס לשתי בעיות מכריעות. שאלת העליה ושאלת העבודה העברית. באותה תקופה היתה עדיין אמונה בהשגת רוב מאסיבי יהודי בא"י תוך תקופה קצרה, ולא נראה הצורך לדון בשאלות. כיצד למנוע השתלטותו של רוב ערבי באגודות המקצועיות המאוחדות, וכיצד תחלק ההסתדרות מקומות עבודה לפועלים ערביים מבלי שהבטיחה מקומות-עבודה לעולים יהודיים.

אילו צייה-מציאות גרמו לצינון ההתלהבות הראשונית, ועד מהרה החלו לסייג את האירגון המשותף בסייגים של היקף ושל צורת-אירגון. לקראת ועידת ההסתדרות השנייה דיבר כן-גוריון על כך שהפועלים היהודיים והערביים יעבדו יחד אך-ורק בעבודות הממשלה שאינן מיוחדות לעם זה או אחר, אולם בעבודות שבמשק היהודי יעבוד אך ורק הפועל היהודי. הוועידה השנייה של ההסתדרות (20-7 בינואר 1923) קבעה כי "קשירת יחסים-חברים עם הפועלים הערביים בארץ הוא אחד מתפקידי היסוד של ההסתדרות". אך כבר לא נאמר דבר על קשרים אירגוניים.⁷

לקראת הבחירות למועצות-הפועלים העירוניות (1927) הופיעו המפלגות השונות במצעים שבהם באה לביטוי המחלוקת האידיאולוגית והאירגונית בסוגיית האירגון המשותף (ראה להלן, פרק רביעי). בוועידה השלישית עצמה (22-5 ביולי 1927), נתקבלה, מכוח הרוב של אהה"ע ההחלטה הבאה בנושא האירגון המשותף:

- א. הוועידה רואה צורך בשיתוף-פעולה של הפועלים היהודיים והערביים בעניינים החיוניים המשותפים להם.
- ב. כיסוד הפעולה המשותפת מונחת ההכרה בערכה החיוכי ובכוונותיה של העליה העברית לארץ.
- ג. לשם פעולה זו נוצרת ברית-בינלאומית של פועלי א"י, על יסוד חטיבות לאומיות-אוטונומיות.
- ד. הלשונות הרשמיות של הברית הן עברית וערבית.
- ה. כל החטיבות העבריות הן חלק אורגאני של ההסתדרות הכללית של העובדים הערביים בא"י, שאינה משנה, עם יצירת הברית, את מיבנה וחוקתה.
- ו. כל החטיבות הלאומיות האחרות אף הן רשאיות להתאחד להסתדרות כללית ארצית אוטונומית בתוך הברית.⁸

אשר למשמעויותיה של החלטה זו, הרי בניגוד לעמדת השמאל (פוע"צ-שמאל והשרה"צ — עם כל ההבדלים ביניהם, שיפורטו בהמשך) שתבע יוזמה יהודית לאירגון הפועל הערבי, שהוא בבחינת אסור שאינו יכול להתיר איסוריו, קיבל הרוב כתנועת הפועלים את ההנחה, שאין זה מתפקידו, מכוחו ומעניינו של הפועל היהודי לארגן את הערבים. הסעיף השני של ההחלטה, המדבר על העליה, עומד על הדילמה העיקרית: אם יאורגן הפועל הערבי, הוא עלול לתבוע מנופול לאיגוד המקצועי על העבודות בארץ, ולסגור בפני העולים, כפי שאירע בארצות הגירה אחרות. מכאן הצורך להגביל את האירגון בתחום זה. אין בהחלטה מלה וחצי-מלה על איזשהו גוף משותף יהודי-ערבי, אף לא בתחום הסתדרות פועלי-הרכבת בלבד. כן נעדר ממנה האישור לפעילות המועצות העירוניות באירגון פועלים ערביים בערים. מתקבל על הדעת ששורש הנסיגה בשאלה זו נעוץ בקשיים שגרם המשבר-הכלכלי, אשר חייב לדאוג בראש-ראשונה לפועלים היהודיים, והגביר את חוסר-הסובלנות כלפי הפועל הערבי כמשק העברי.⁹

אשר לסעיף ג' בהחלטות, זה המדבר על כינון "ברית בינלאומית של פועלי א"י" על יסוד חטיבות לאומיות-אוטונומיות, הרי, מכוח הנסיבות בארץ, שרחפו להתברלות לאומית ופוליטית, הפכה הברית למעשה לאירגון פועלים ערבי בחסות ההסתדרות, וללא נושא עצמי רציני.¹⁰

מאורעות תרפ"ט, אשר פרצו כשנתיים לאחר הוועידה ה-3 של ההסתדרות, היו בבחינת רעידת-אדמה שחוללה זעזוע, וגררה רוויזיה בחוגים רחבים ביישוב היהודי לגבי הערכתם את הבעייה הערבית ודרכי-התייחסותם אליה, או לפחות דחפה להשחזתן וחיזוקן של עמדות קיימות. היה צורך לעיין מחדש בהנחה שבה איפיינה עד אז רבים כתנועת-הפועלים. לפיה אין הניגוד היהודי-ערבי ניגוד לאומי אלא ניגוד מעמדי, שמקורו בניגודי-האינטרסים בין האפנדים הפיאודליים לבין הדינאמיקה הציונית המביאה פיתוח וקידמה לארץ. עקב מאורעות-הדמים הוחזרה לרבים העובדה אשר בה נוח היה לחמוק ולהתעלם ממנה, כי מול המפעל הציוני בא"י ניצבת תנועה לאומית המונית ואתגרת, יהיה השיפוט הערכי לגביה אשר יהיה.¹¹ אך מ"תגלית" זו נבעו מסקנות שונות, ואף נוגדות, אצל הזרמים השונים כתנועת-הפועלים. מעבר לחילוקי-דעות אלה שררה הסכמה לגבי הצורך להכיר את הערבים ולפתח קשרים עימם. מי שהתעלם מקיומה של הבעייה הפוליטית חיפש תיקון לבעייה הערבית בתוכנית הפעולה בתחומים החברתיים-כלכליים. מי שהכיר בקיומה — יצא מהנחה כי ניתן לקיים מסכת יחסים ושיתוף-פעולה בין יהודים וערבים למרות הניגוד הפוליטי בין שני העמים, ותוך הקהית-עוקץ.¹² דיון ציבורי זה כלל, כמובן, גם דגש מחדש על סוגיות העבודה העברית והאירגון המשותף. בכל הנוגע לסוגיות אלו היתה קיימת רגישות מיוחדת ומוכנת אצל פועלי המושבה.¹³

עוד ידובר, בהמשך החיבור, באורח מפורט על עמדותיהן של הקבוצות השונות כתנועת-הפועלים לגבי סוגיית האירגון המשותף, אך עניינו של חיבורנו הוא באגודה, אשר שמה לה למטרה להיאבק על מימוש הרעיון, תוך אינטרפרטציה מרחיקת-לכת של החלטות הוועידה השלישית של ההסתדרות בסוגיה זו. האגודה קמה ביוזמתם של שני פלגי פועלי-ציון-שמאל, ולבשה אופי של "אירגון-חזית" (front-organization). יש, איפוא, טעם לאזכר את עמדתם של אנשי פועלי-ציון-שמאל בסוגיית האירגון המשותף.

בניגוד גמור לגישות שרווחו במפא"י, האמינו אנשי פוע"צ-שמאל לפלגיהם כי אפשר למצוא פיתרון לבעיית היחסים בין הלאומיות היהודית והערבית, בדרך של "סולידאריות מעמרית" בין עמלי שני העמים, תוך מלחמה משותפת בשלטון המנדטורי. סיסמאותיהם של פוע"צ-שמאל דיברו על "מלחמה משותפת לעובדי שני העמים מתוך אחווה של חיים ושיתוף-ענינים, נגד השלטון האימפריאליסטי והמעמדות הרכושניים, בעד ממשלת פועלים ואיכרים", טיסמה אשר ללא-ספק הושפעה מן האידיאולוגיה של המהפכה הרוסית.¹⁴

סיפור הקמתה ופירוקה של האגודה שחתרה לאירגון משותף של פועלים יהודיים וערביים בא"י • בראשית שנות ה-20 היה כן-גוריון נחרץ בקריאתו לאירגון משותף של פועלי שני העמים, אך לקראת סוף העשור מיתן מגמה זו • ועידת ההסתדרות ה-3 (1927) קיבלה נוסחה פושרת, המדברת על "שתי חטיבות לאומיות אוטונומיות" • אגודת "אחוות-פועלים", שנוסדה ב-1930 ביוזמת פועלי-ציון שמאל, חתרה "לתת שיניים" להחלטת ההסתדרות • מדוע לא הצטרף "השומר הצעיר" ל"אחוות-פועלים"? • תוך 6 שבועות הוציא השלטון הבריטי את האגודה אל מחוץ לחוק • דילמות-היסוד שבפניהן ניצבה תנועת-הפועלים העברית בשחרר-ייסודה (בסוגיית האירגון המשותף) רלוואנטיות גם כעבור 50 שנה, לאחר שההסתדרות פתחה שעריה לפועל הערבי.

אחוות-פועלים

יוסי אמיתי

■ מבוא

אין ספק כי סוגיית האירגון המשותף (לפועלים יהודיים וערביים בא"י) היתה אחת הסוגיות הרגישות והכאובות ביותר שנלוו למאבק על עבודה עברית, אשר העסיק את תנועת-העבודה היהודית בא"י מאז היווסד ההסתדרות. להתמודדות עם סוגיה זו היו היבטים מעשיים ואידיאולוגיים כאחד. מן הבחינה המעשית, נעוצה ראשיתו של רעיון האירגון המשותף במציאות של עבודה משותפת של יהודים וערבים בעבודות הציבוריות שיוזמה הממשלה הבריטית בראשית ימיה של העליה השלישית. בכניש צמח-טבריה התארגנה חבורה ערבית, שקיבלה עבודה בקבלנות מידי ההסתדרות, בתנאים שווים עם הפועלים היהודיים.¹ בהסתדרות פועלי הרכבת, הדואר והטלגרף היו מאוגדים יהודים וערבים כאחד, כבר בשנת 1922.² הימים שקדמו להתכנסות ועידתה השלישית של ההסתדרות ב-1927 היו ימי משבר כלכלי כבד שלאחר העליה הרביעית, שלווה בירידה גדולה מן הארץ. מיפעלים רבים נסגרו, ו"סולל בונה" לא עמד בהתחייבויותיו הכספיות. מספר המובטלים הגיע לכדי שליש מכלל העובדים. מחמת האבטלה, העדר אירגון מקצועי לפועל הערבי, ובמיוחד לפועל החקלאי, החריפו היחסים בין פועלי שני העמים, מה שהפך את סוגיית האירגון המשותף לשאלה אקוטית.³ למעשה, התנהל דיון בסוגיה זו עוד בשנים שקדמו לכך, שנחאפיינו דווקא בשיגשוג מישקי ותעסוקה מלאה במשק העברי, שהתפשטה גם למשק הערבי, והביאה בעקבותיה תביעות לתיקונים סוציאליים מצידן של כמה קבוצות פועלים ערבים. יוזמתן של כמה מועצות-פועלים לאירגון הפועל הערבי (1925) נתקלה בביקורת חריפה מצד חוגים אזרחיים, כמו גם מקרה של מפלגת "הפועל הצעיר".⁴ עניינו הרואות, שהתמורות והאילוצים המישקיים המשתנים בא"י, המעבר ממשק צומח ומשגשג למשק משברי, וחוזר-חלילה, הולידו השקפות שונות ומנוגדות כאשר לכורח ליצור מסגרות אירגון משותף לפועלים היהודיים והערביים. עמדות שונות אלו (אשר תידונה כפירוט בהמשכו של חיבור זה) ניוונו, כמובן, מן התשתית הרעיונית של גופים מפלגתיים אלה או אחרים ביישוב.

מן הבחינה האידיאולוגית, היה זה לכאורה אך טבעי שתנועת-פועלים כעלת מחוייבות ערבית סוציאליסטית תשאף לקיים מסגרת אירגונית משותפת לפועלים בני עמים שונים, תושבי אותה ארץ עצמה. תחילה התאפיינה גישתה של תנועת-הפועלים היהודית-הארצישראלית בהתלהבות התחלתית. היה זה דוד כן-גוריון, אשר הציע לוועידת אחדות-העבודה (אב תרפ"א) תוכנית פעולה בקרב הפועלים הערביים, אשר נקודת-המוצא שלה אמרה: "קביעת יחסי-חברים בין העובדים הערביים ובין המוני-העמלים הערביים, על יסוד של פעולה משותפת כלכלית, מדינית וחברתית — היא תנאי הכרחי לגאולתנו בחור עם עובד חופשי".⁵ הוא אף הרחיק-לכת, ויצד לפועל הערבי את המשימה "לעמוד בראש תנועת השיחרור והתחיה של עמי המזרח הקרוב".⁶

רשימת קיצורים וראשי תיבות

1. אנציקלופדיה — כנעני, דוד (עורך), אנציקלופדיה למדעי החברה.
2. א"פ — אחוות-פועלים (האגודה ו/או הקובץ).
3. גנזך — גנזך המדינה, ירושלים.
4. זית — זית, דוד; בין ריאליזם לאוטופיה (עבודת גמר לתואר M.A. באוניברסיטת ת"א).
5. כהן — כהן, אהרון: ישראל והעולם הערבי.
6. מרגלית, השה"צ — מרגלית, אלקנה: השומר הצעיר — מעדת נעורים למארכסיזם מהפכני.
7. מרגלית, שמאל — מרגלית, אלקנה: אנאטומיה של שמאל.
8. שפירא — שפירא, אניטה: המאבק הנכבד (עבודה עברית 1929-1939).

פוע"צ-שמאל נחלצו בשנת 1930 להקים את האגודה שנקראה "אחוות-פועלים". בעיקרו-של-דבר, כאמור, הכוונה היתה להפעיל לחץ על ההסתדרות לממש את הפעלת האירגון הבין-לאומי.¹⁵ קרוניתה תכניה ואחריתה של אגודה קצרת-ימים זו הן עניינו של החיבור הנוכחי.

■ א. הקמתה של אגודת א"פ

תחילתה של האגודה היא ביוזמה נפרדת ושונה במידה מסוימת של כל אחד משני אנשי פוע"צ-שמאל המפולגים.

ב-1 במאי 1930 פורסם ב"דבר" כרוז מטעם "הוועדה האינציאטיבית עלי-יד מפלגת פועלי-ארץ-ישראל (פועלי-ציון)". עליו תתמו "בשם המפלגה" זאב אברמוביץ ויצחק יצחקי, ו"בשם קבוצת הכלתי-מפלגתיים" מניה שוחט ורוד ויסמן. הכרוז קבע כי "התאחדות ההמונים העובדים היהודים והערבים וזוהי גזירת ההתפתחות והתקדמות ההמונים של שני העמים, ומאורעות אב (תרפ"ט) רק העלו בצעקת-דמים וקורבנות חפים-משפח את התפקיד הזה ותביעתו הנמרצת". הכרוז ציין עוד כי "רבים הם המודים להלכה בצורך האירגון הבין-לאומי, אבל הודאה זו נטולת-ערך, כל-עוד ההכרה הסרה הפעולה האירגונית המתאימה". אילזאת, הכרוז הכרוז על רעיון כינונה של "ליגה לאירגון בין-לאומי של הפועלים היהודים והערבים בא"י". עם זאת הציג הכרוז, בין-היתר, כתנאי להשתתפות בליגה, "הכרה בעליה ובהגשמת ריכוזו הטריטוריאלי בארץ" של הפועל העברי.¹⁶

באותו יום עצמו פורסם ב"דבר" כרוז אחר, תחום בין-השאר ע"י מ. ערעם, הוגו ברגמן, סירני, א. קובלנוב, ניר וג'ורג' נצאר. כרוז זה הופיע בשם "חברת אחוות פועלים". מטרתה של חברה זו הוגדרה באורח מטושטש יותר ממטרות ה"ליגה" המוצעת מטעם אנשי יצחקי, כפרט בעניין העליה. מטרת א"פ הוגדרה באותו כרוז כדלקמן: "לחת להסתדרות העובדים הכללית בא"י... צודה אירגונית כזאת, אשר תאפשר לה לשמש מקום ריכוזם וכינונם של המוני הפועלים במסגרת בינלאומית". לגבי תנאי הצטרפות, אמר שם: "החברה תתחזה לכל פועל ועובד, בלי הבדל אומה, מין, השקפה ודעה פוליטית, המחייב את האירגון הבינלאומי, את הגברתם, גידולם והתפתחותם של הפועל היהודי והערבי, ואת שיתוף ענייניהם הלאומיים-מעמדיים". בניגוד לכרוז ה"ליגה" לא הוזכרו בכרוז "חברת א"פ" עניין העליה והריכוז הטריטוריאלי המפורש. לעומת זאת הוגדרה א"י כ"ארץ דר-לאומית".¹⁷ כרוז שניסוחו של כרוז "חברת א"פ" נועדו לאפשר את ההתקשרות עם אנשי "ברית שלום", אשר לגביה קימו שני פלגי פוע"צ-שמאל יחס מסויג, ואף חרף מכך.¹⁸ (פירוט היחסים בין פוע"צ-שמאל ל"ברית שלום" – להלן).

שבועיים בלבד מיום פרסומם של שני הכרוזים הצטרפה ה"ליגה" לא"פ. בהסכם ההצטרפות נאמר בפירושו, כי כל חבר בא"פ חייב להכיר בזכותם של ההמונים העובדים הערבים להתפתחותם הסוציאלית והלאומית החופשית בא"י, ובזכות ההמונים היהודים לעלות בלי כל הגבלות ותנאים ולהתרכז בא"י, ובהתפתחותם הסוציאלית והלאומית החופשית בא"י.¹⁹ בהסכם זה לא הוזכרו שאלת הריכוז הטריטוריאלי והרוב היהודי בא"י. כן לא היתה בהסכם (וכן גם בחוברת האגודה ובכרוזיה) כל התייחסות למלחמה בממשלה או למאבק אנטי-אימפריאליסטי (פרט לדברים שהשמיע סירני במועצת ההסתדרות, וצוטטו בחוברת). מכל מקום, רובי שני פלגי פוע"צ-שמאל יכלו מעתה לברך על המוגמר, ולציין בהודעה המשותפת כי "בוזה הושם קץ לסכנה של איזו שהיא פעולה נפרדת, מקבילה לפעולת א"פ. א"פ היא האחת והיחידה".²⁰

מכחינת הרכבה, היוותה אגודת א"פ, כאמור, מעין "אירגון חזית". היו שראו בהרכב זה "קואליציה מזודה".²¹ השתתפו בה אנשי פוע"צ-שמאל משתי סיעות (זו של ערעם וזו של אברמוביץ), הוגו ברגמן – איש "ברית שלום", מניה שוחט – המקורבת ל"ברית שלום", אך גם לחוגי השומר וההגנה, ח.א. סירני – איש הקיבוץ המאוחד מרחובות, ועוד. "קיסת כה רחבה של משתתפים שונים איש מרעהו", מעירה אניטה שפירא, "חייבה סימנה כוללנית בעלת תוכן מעורפל, אשר תוכל לשמש כסיס משותף, למפירוד לאומי – לאיחוד בין-לאומי! מיניכור עמים – לאחוות פועלים".²²

שיתוף-הפעולה עם אנשי "ברית-שלום" היווה בעיה רגישה מאוד. שני אנשי פוע"צ-כאחד פסלו באופן פסקני את "ברית-שלום". היא נחשבה בעיניהם תנועה זעיר-בורגנית, או כזו הפועלת לטובת חוג מצומצם בכורגנות היהודית אשר התבסס כבר כארץ, ולטובת הוועד החקלאי שאינו זקוק עוד לעלייה. מכאן ה"פציפיות הכורגנית" של התנועה ונכונותה להסתלק לא רק משאיפות הציונות הפרולטריות, אלא אף מעצם הציונות". כן נטען כלפי ברית-שלום כי היא מתעלמת מכל ניתוח מעמדי של הקייטוב החברתי. לגביה קיים "עם" כמושג מונוליתי, ועל כן היא דוגלת בפרלמנט (בא"י), אף כי "בתנאים הנוכחיים רק יגביר פרלמנט בארץ את שלטון האימפריאליזם נגד ההמונים". ועוד: היא מדברת על שלום עם "ערבים" סתם, ו"אינה מבינה כי מאורעות תרפ"ט למשל הם פרחי מלחמתו של הפיאודל הערבי לענייניו המעמדיים". ועד השגות כיוצא באלו.²³ שיתוף-הפעולה של אנשי פוע"צ-שמאל עם אנשי "בית-שלום" היה, איפוא, מלווה חששות וטעוין-מתח, ושני הצדדים לא התמיצו הזדמנויות להבליט גם את המפריד ביניהם.

עם הקמתה פירסמה א"פ תזכיר למועצת ההסתדרות, בו התריעה על כי "הזעה" פ של ההסתדרות לא עשה ער עתה שום צעד ממשי להגשמת הצורך הזה (האירגון המשותף). אפילו החלטות הוועדה השלישית בעניין זה לא הוצאו לפועל עד היום. זה שלוש שנים מונחות החלטות אלה כאבן שאין לה הופכין, ובינתיים אף אותו המספר המצומצם של הפועלים הערבים שהגיעו להכרת הצורך באירגון נהפכים לכלי-משחית נגד האירגון המשותף ע"י יצירת אגודות פועלים ערביות חדרות שוביניות, לשם מלחמה בחבריהם הפועלים היהודיים". והתזכיר מסיים: "כצעד ראשון ומכריע, כהוכחה בחבריהם על אירגון המשותף (...) אינם מלים כעלמא, אנו דורשים מאת המועצה להכריז כי כל אותם הפועלים הערבים המביעים את רצונם ונכונותם להיכנס עכשיו להסתדרות, יכולים להתקבל לתוכה כחברים שוויו-זכויות, עד שייקבע האירגון המשותף לכל פרטיו בדרך הביורוקרטי והנסיון המשותף".²⁴ במקביל, פירסמה האגודה מחאה נגד הפסקת "העליה היהודית העובדת". החלטת-

המחאה נתקבלה בפגישה (אסיפה) של האגודה (לא צויין היכן נערכה), ובה הואשמה "הפוליטיקה של הממשלה הבריטית" בהפסקת עלייתם של הפועלים היהודים לא"י. שהיא בעיקרה עליה של פועלים מאורגנים, המגבירה בהתפתחות הארץ את כוחו של מעמד-הפועלים כולו, ע"י מלחמתם המעמדית". נאמר במחאה עוד, כי "אחד הגורמים של הסולידריות בין-לאומית בתוך ההסתדרות העובדים הכללית, והתנכרותה לשאלת האירגון המשותף".²⁵ הננו רואים, איפוא, כי בשני מיסמכים הראשונים מבליטה א"פ את הקשר והיעדר-הסתירה בין המאבק למען עלייה עברית והמאבק למען מימושו של האירגון המשותף.

■ ב. הקובץ "אחוות-פועלים" ותכניו

הגליון האחד והיחיד של הקובץ "אחוות-פועלים" ראה אור בת"א-איפו כחודש יוני 1930. הוא החזיק 66 עמודות (2 עמודות בכל עמוד), ונמכר במחיר של 20 מילים הגליון. "א"פ" הוגדר כ"קובץ מאמרים, מוקדש לכירור שאלת האירגון הבין-לאומי המשותף של הפועל בארץ-ישראל", ובראש עמוד-השער התנוססה הסיסמה "פועלי כל העמים והארצות – התאחדו!". הגליון כלל 21 פריטי-חומר, בהם 6 מיסמכים (הכרוזים וגילויי-הדעת של ההתארגנויות שקדמו להקמת אגודת א"פ, וכן תזכיר א"פ למועצת ההסתדרות, מחאתה נגד הפסקת העליה היהודית העובדת, ותיאור פגישה של חברי האגודה), ו-15 מאמרים חתומים.²⁶

להלן נעסוק בתוכנם של המאמרים העיקריים של הקובץ, תוך סיווגם עפ"י קבוצות-המוצא של מחבריהם. כך יתאפשר לנו לעמוד על קווי הרמיון בעבודותיהם של אנשי פוע"צ-שמאל (בעיקר ערעם, אברמוביץ, ניר וג'ורג' נצאר), ברית-שלום (הוגו ברגמן) וחברי הקבוצה"מ (סירני) שהשתתפו באגודה. ראוי להדגיש כי, בניגוד לזוויכוח של שנות ה-20 שלבש במידה רבה אופי תיאורטי, עמד הוויכוח שהחל בחורף 1930 (שא"פ הביאו לכיטוי מרוכז ומגושם) תחת לחצן של מסיבות-הזמן, מה גם שהתנהל לאחר שוועידת ההסתדרות ב-1929 כבר קיבלה החלטות מוסמכות בסוגיית האירגון המשותף. נוצר הרושם כי השעה דוחקת מבחינה מדינית וכלכלית, וכי יש איפוא למהר בנקיטת צעדים ממשיים בתחום האירגון המשותף, כטרם תוחמץ ההזדמנות, יצמחו אירגונים לאומיים נפרדים ומושרשים, ו"כל מפעלנו יכול להסתכן במלחמה הזאת", כדברי אנצו סירני.²⁷ בסימנה של תחושת הזמן האודל עמד, איפוא, הדיון כולו.

1. פועלי-ציון-שמאל

נקודת-המוצא של אנשי פוע"צ-שמאל, המרכיב הדומיננטי של א"פ, היתה כלכלית-מעמדית, שנסתייעה בניתוח "מדעי" של "חוקי כלכלה אוניברסליים ואובייקטיביים" וצפי של התפתחויות "אובייקטיביות" שהן כמעט "בלתי-נגמעות".

אנשי פוע"צ-שמאל קבעו כי הסיסמה "100% עבודה עברית" עומדת בסתירה וזעקת גם לחוקי הכלכלה האוניברסליים, גם למציאות הקונקרטיים בא"י. לא המוני-העם הערבי, אלא מעמד האפנדים הוא שרואה בהתיישבות היהודית, ובייחוד בכניסתם של פועלים יהודיים ארצה, סכנה למעמדו. האירגון המשותף – כך טענו – עתיד להעתיק את הניגוד היהודי-ערבי מן התחום הלאומי אל התחום המעמדי, ולמנוע את הסיכונים הפוליטיים הכרוכים בו.²⁸

בקובץ מופיע מאמר מקיף, בחתימת "רם" (ערעם?), על "האירגון הלאומי (להבדיל מן הבין-לאומי) של הפועל וקו התפתחותו". מאמר זה נדרש לליקוי האירגון הלאומי של הפועלים. הוא סוקר את השימוש ב"שק הלאומי" במיגורי משק שונים בא"י, וצופה לו פרוגנוזה שלילית בהמשך הדרך. כך זה במיגור החקלאי (פלחה), אשר בו אין תקווה לחדירת הפועל היהודי "בלי אימפולס כלכלי-מישקי וכלי דחיפה אירגונית-פועלית", שכן המושבה בגליל, הבנויה על עבודה זולה ואינטנסיביות מישקית-פועלית, ותחנות, ושקועה בקיפאון, יחד עם המשק הערבי הסמוך אליה, באשר לענף המטעים – כאן אמנם קיימת חדירה של עבודה עברית, אך זה הודות למכלול גורמים אובייקטיביים, וזה מורה בעצם על ניצוחן העבודה המאורגנת, ולאור דווקא העבודה העברית לכשעצמה (פועלים יהודיים בלתי-מאורגנים נידחו). באזורים אלה קטן כוח-המשיכה של הפועל הערבי למושבה (בשל ההתפתחות הכלכלית המקבילה של מישקי-הוא), אך הצלחת האירגון הפועלי עומדת בסכנה, בשל התהוות רורכות של אלפי פועלים בלתי-מאורגנים, כך שתוסר-האירגון הבייל מתנתק בפועל המאורגן. כהעשיה יש אמנם הישגים מנופוליים של העבודה העברית, אך היא באה, בעצם לחלל ריק, בטוחה מפני תחרות לאומית בשלביה הראשונים.

בשלב הנוכחי התרכזו בה פועלים בעלי-הכרה, המשלימים, מתוך הכרת אחריותם הלאומית, עם רמת-חיים זעומה. אך, בלי-ת-כיריה, גם השיווק מוגבל לשוק הלאומי בלבד. עתה מסתמנת מגמה של יציאה אל השוק הארצי והבייל ועקב כך – רצון התעשייתיים ליהנות מעבודה זולה, בלתי-מאורגנת, ערבית, מה גם שבמקביל מתפתחת תעשיית גם במיגור הערבי. בהכרח תיווצר בעתיד מזיגה בין חוג יהודי וערבי, והתביעה לעשות "צדק לאומי" לפועל הערבי תהיה כסות נוחה לשני הצדדים להגיע לרווח במינימום השקעות ומקסימום ניצול. "גם בתעשיה אין איפוא יסוד לשלווה מופרות, אם לא יקום האירגון המאוחד של הפועל". הכיוונים העשויים להתפתח בקרב הפועלים היהודיים בארץ הם שניים: חתירה לאירגון בייל, אך גם ציבים, אירגון סגור ומסוגר השומר על פריווילגיות". "אם אירגון בייל לא יקום – קובע המאמר – אזי בהכרח-לא-ייעמד הולכים אנו לקראת פריחת הצהוב".

ועוד נקבע שם כי קיימת סכנה ש"הוותיק והמושרש ייצאו נגד העלייה – מעלייה סלקטיבית ועד לאחתרתיו, ועד להפסקה טוטאלית". לבסוף, צפוי שהאירגון הלאומי יהפוך "ממכשיר לאומי למכשיל לאומי, מהגנה על העליה לשמירה בפני העליה. העליה היהודית והאירגון הבייל" – הא בהא תליא".²⁹ במאמר אחר ("פיקפוקים")³⁰ נדרש מ. ערעם ללבטתיהם ודאגותיהם של אלה, המסכימים עקרונות לאירגון המשותף, אך "אינם יכולים להשתחרר מן הדאגה, שמא יתנקש האירגון המשותף בעמדת הפועל היהודי בעלייה ובעבודה". הוא מונה שלושה סוגי פיקפוקים: א) יחסו של הפועל הערבי המאורגן לעלייה היהודית; ב) האם לא תשמש הקריאה לאירגון (מנון) לנחשול מציף של עבודה ערבית למשך

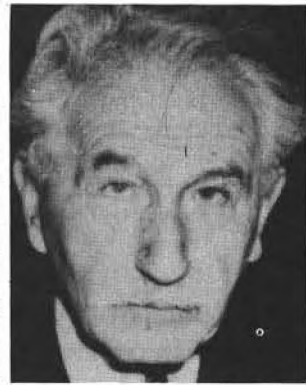
משה ערעם

אנצו סיריני

ג'ורג'י נאסר

ש.ה. ברגמן

זאב אברמוביץ

העברתי? (ג) האם גם לאחר אירגון הפועל הערבי לא נעמוד בפני סכנת תחרות של עבודה זולה (מן התוראן, מסודאן, וכדו')?
 לגבי עצם קיומם של אותם פיקפוקים, עומר ערעם, כי "אם אפילו באירגון המשותף אין גרנטיה לפיתרון אותן בעיות, הרי ברור כי מחוץ ובניגוד לאירגון המשותף בוודאי ובוודאי לא נצליח להשריש יחס של הבנה ואהדה לעלייה היהודית מצד הפועל הערבי". זהו היקף לגוי בנוסח "קל-וחומר", אשר כסיכומו אומר ערעם כי יחסו הסובייקטיבי של הפועל הערבי לעלייה היהודית ייקבע במידה רבה עפ"י השפעתה האובייקטיבית על מצבו (ויש בכביעה זו משום תמצית גישתם המתודולוגית של אנשי פועל-שמאל, הגורמים קשר ישיר והכרחי בין "התפתחות האובייקטיבית" לבין עיצוב המודעות הסובייקטיבית).

לגופם של עניינים, משיב ערעם לשלשה סוגי הפיקפוקים, אחד לאחד: (א) יחסו של הפועל הערבי לעלייה ייקבע עפ"י 3 מדדים: (1) היתרחב או יצטמצם שוק-העבודה לגבי הפועל הערבי? (2) התגבר או תפחת ההגירה הערבית מן הארץ? (3) היעלו או יורדו מחירי-העבודה של הפועל-הערבי? (הוא צופה פרספקטיבה חיובית בכל 3 הסוגיות הנ"ל). (ב) נחשול העבודה הערבית עלול להציף את הארץ דווקא בתנאי קיומם של משקים לאומיים נפרדים, ואילו כמשק ארצי יהיה טובת המיגור האחד קשורה בטובת המיגור השני. האירגון המשותף גם יגביר סולידאריות מעמדית, וירחיק את שני מעמדות העובדים מן המעמדות הנמצלים "שלהם". (ג) "פחד החוראן וסודאן" קיים ביתר-שאת דווקא בהקשר של אירגון נפרד, ואילו האירגון הבי"ל "יעביר את הפרובלמה למישור של עבודה מאורגנת".³¹

2. "ברית-שלום"

כפי שכבר צויין לעיל,⁴⁵ היווה שיתוף הפעולה בין פועל-שמאל לבין אנשי "ברית-שלום", במגרת א"פ, בעייה רגישה מאוד, משום שהוטל ספק, לאורך כל הקו, בדבקתם הציונית של האחרונים, והיא נחשדה בנכונות להסתלק, כנסיבות מסוימות, לא רק בעיקרי הציונות הפרולטארית, אלא מעצם הציונות. כמרכזן הם נחשבו לחוג זעיר-בורגני, המתעלם מכל ניתוח מעמדי של הקיטוב החברתי והשאלה הלאומית. בפולמוס הנוקב שהתנהל מעל דפי "א"פ" בין הגורם הדומיננטי באגודה (פועל-שמאל) לבין בן-הכרית הפרובלמטי ("ברית-שלום") חושף את הברלי הגישה המפרידים ביניהם, גם כאשר הם משתפים פעולה.

הקדמנו כבר את המאורח, והבאנו את תשובותיו הפולמוסיות של מ.ע. להנחותיו והשגותיו של הוגו ברגמן, וציגה הבולט של "ברית-שלום", שפורסמו בחוברת בעמודים מוקדמים יותר. עתה מן הראוי לסקור את עיקרי טיעונו של ברגמן.⁴⁶ בפתח מאמרו קובע ברגמן כי נחיצותו של אירגון משותף לפועלים היהודיים והערביים היא כה אלמנטרית, עד-כי אינה טעונה הסבר. מה שטעון הסבר היא השאלה, כיצד זה התנכרה ההסתדרות במשך 9 שנות קיומה לחוכתה האלמנטרית כלפי הפועל היהודי — לארגן את הפועל הערבי. לדעתו, החלטת הוועידה ה-3 של ההסתדרות, לנהל את הפעולה המשותפת לפועלי שני העמים על בסיס קיום שתי חטיבות לאומיות אוטונומיות, היתה שגיאה פטאלית: החטיבה האוטונומית הערבית לא קמה, ואילו בקרב החטיבה היהודית (ההסתדרות) רווחת האידיאולוגיה של כיבוש העבודה, ההורסת כל אפשרות של הבנה בין הפועל העברי והערבי. "ההסתדרות פועלים ערבית אוטונומית (...). פירושה: מלחמת ההסתדרות הערבית בעברית, שינאת הפועל הזול לפועל המיוחס, מלחמה גיועית וחברותית בתוך ברגמן הפועלים בארץ".⁴⁷ אך, לצד חיובו המוחלט את רעיון האירגון המשותף, קובע ברגמן כי הבסיס-לקיומו יכול להיות אך-ורק כלכלי, ואסורה כל "התערבות של תחליקים מדיניים" (היינו, פרוגרמה מדינית משותפת). אין הוא יורד לסוף-דעתם של אותם חברים (מפועל-שמאל), הסוברים ש"צריך להשתמש באירגון הפועל הערבי כדי להכניס מלחמה פוליטית לתוך המחנה הערבי". שאלת העלייה איננה שאלה כלכלית או מעמדית, כי אם לאומית. השימוש באירגון המשותף כדי לקדם מטרות לאומיות של עם אחד, פירושו הרס האפשרות לקיים אירגון כזה מלכתחילה. שום פועל ערבי בעל רגשות לאומיים לא יוכל להסכים לכך, כאשר, עפ"י תפישתו, העלייה היהודית מאיימת לנשלו, ושום הסבר רציונלי לא ישנה תפיסה זו. "אל תהיה איפה-ואיפה לפועל היהודי ולפועל הערבי" — תובע ברגמן, הגורס כי כשם שהפועל היהודי הוא "לאומי במאה אחוז", ומקיים חיות לאומית עם הבורגנות של עמו, חייבת זכות מקבילה להיות שמורה גם לפועל הערבי, שאף הוא "לאומי במאה אחוז". יתר על כן, גם בקרב ההנהגה ה"ריאקציונית" של התנועה הלאומית הערבית חלים תחליקים פרוגרסיביים, בהתייצבותה נוכח האתגר הציוני, ומאידך — בתהליך התגבשותה הלאומית מתנגדת התנועה הציונית גם לדרישות מדיניות פרוגרסיביות (פרלמנט בא"י), ובכך היא שוללת מן הפועל הערבי את הזכות הבסיסית לבחור, לפיכך, כל הדיבורים על ציונות פרוגרסיבית מזה, ועל ריאקציה פיאודלית ערבית מזה, אינם רלבנטיים, והמסקנה: רק אירגון כלכלי משותף, נקי מהתערבות גורמים פוליטיים, אירגון זה יילחם בעבודה זולה ובלתי-מאורגנת, אך גם למען השוואת רמת-חיהם של הפועלים המאורגנים מבני שני העמים. נוכח המשימות הלאומיות (עלייה, התיישבות וכדו') שנטלה ההסתדרות על עצמה, אין ברגמן ממליץ על אירגון משותף בכל מערכות ההסתדרות, אלא רק בתחומי האיגוד המקצועי.⁴⁸

ברוח ההנחות הנ"ל מנהל מ.ע. (כנראה שוב משה ערעם) ויכוח נוקב עם מאמר של הוגו ברגמן, איש "ברית-שלום", המתפרסם במקום אחר בחוברת.³² בעוד ברגמן מחייב אירגון משותף במישור הכלכלי-מיקצועי גרידא (בהנחה כי בין הפועלים היהודיים והערביים — כמו בין יתר המעמדות מזה ומזה — קיים קונפליקט לאומי בסיסי שאין לצפות לו פיתרון קרוב), קובע מ.ע. כי גורמי הכלכלה, המדיניות והלאומיות אינם ניתקים זה מזה, אלא מהווים "משולש אחד בעל ג' זוויות". "כשם שאינו גורם אירגון כלכלי נפרד של הפועל היהודי והערבי, כך אין לרעתי שום הברלים באינטרסים הלאומיים-מעמדיים והפוליטיים-מעמדיים בין שני העמים".³³ שעה שהוא מייחס לעלייה היהודית את הפרספקטיבה של התפתחות כלכלית מורחבת לטובת שני העמים כאחד, קובע מ.ע. כי בעוד שברגמן מדבר על עמים, והאינטרסים הנפרדים שלהם, הרי הוא מדבר על מעמדות, והאינטרסים הלאומיים-מעמדיים המשותפים שלהם.³⁴ בעוד ברגמן מגן על זכותו של הפועל הערבי לקיים שיתוף-פעולה עם הבורגנות הערבית בכל הנוגע למטרות לאומיות ערביות (כשם שזכות מקבילה נשמרת לפועל היהודי), שולל מ.ע. חזית מאוחדת כזאת, הן בצד היהודי, הן בצד הערבי ("אל לך להתארגן עם מתנגדיך הסוציאליים").³⁵ מ.ע. כופר בהאשמתו המרומזת של ברגמן, כי פועל-שמאל דומיהם מדיגשים את ה"ריאקציוניות" של התנועה הלאומית הערבית בלבד, אך מגלים סלחנות לגביה אופיה של הבורגנות היהודית. "מבחינה ריאקציונית פוליטית — הוא קובע — אין שום הברל בין הבורגנות היהודית והערבית".³⁶ להלן הוא דוחה בכל תוקף את תוכנית "ברית-שלום" להנהגת מיכסות ליהודים ולערבים לעבודה מאורגנת במפעלים: "שום אחווים! פועל מאורגן ופועל לא-מאורגן, הינה הטרמינולוגיה שעליה לשמש לדעתי. קנה-מידה בהסתדרות".³⁷ לבסוף, דוחה מ.ע. דחיה נמרצת גם את הצעתו של ברגמן כי האירגון המשותף לא יתממש בהסתדרות כאירגון אינטגרלי (הכולל שימורת מקצועיות והתיישבותיות כאחד), כדי למנוע מן הפועל הערבי תחושה של "גר תושב" בתוכה. לדעת מ.ע., ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בא"י תהפוך ל"הסתדרות העובדים הכללית הבינ-לאומית בא"י, על אגורותיה המקצועיות, ועל מוסדותיה הקואופרטיביים, ועל מוסדות קופ"ח שלה".³⁸ עוד שני מאמרים עוסקים בהרחבה, מתוך נקודת המוצא של פועל-שמאל, בסוגיית האירגון המשותף והמשק הארצי. במאמר האחר ("משק לאומי או משק ארצי?")³⁹ שולל ניר (רפאלקס) את האידיאולוגיה של "מאה אחוז (עבודה עברית במשק העברי) ומאה אחוז (עבודה ערבית במשק הערבי)", כמנוגדת "גם לחוקי הכלכלה האוניברסליים, גם למציאות הקונקרטית בא"י, והוא מכריז: "בתנאי של משק ארצי אחד, יש לפועל רק סיסמה אחת ריאליסטית וחיונית: מאה אחוז עבודה מאורגנת! אליה נשאף, עבודה נלחם!". במאמר האחר ("שורשי האירגון המשותף")⁴⁰ קובע ז. אברמוביץ כי הקונפליקט הלאומי (בין יהודים וערבים) נובע מהתנגשות אינטרסים מעמדיים, כאשר "ממד האפנדיס רואה בהתיישבות היהודים, ובייחוד בפועלים יהודיים, את הסכנה לעמדותיו ולהשפעתו בארץ". לעומת זאת, כך הוא גורס, אין קיימת בא"י התופעה הפוקדת ארצות-אמריקאיות אחרות, בהן "הפועלים החודרים לארץ מתנגשים עם הפועל המקומי". נהפוך הוא: העלייה היהודית איננה מהווה גורם עבודה זול ומתחרה. היא "מכניסה אלמנטים בעלי רמת-חיים גבוהה יותר", ואילו הפועל המקומי "רואה כריכוז ההמונים המהגרים את הכוח העלול לשחרר אותו מתחום השיעבוד, ולקבוע בארץ רגת-חיים כללית יותר גבוהה". ובסיכום: "הקרקע

מסכימה לגמרי עם עמדה זו. נימוקי הח' הוגו ברגמן עומדים בניגוד לתפיסה המקובלת ב"אחוות-פועלים". הנקודה המעמדית, הנהוה המלאה — גם הפוליטית, גם הכלכלית — של ענייני הפועל היהודי והערכי, הן גם המכוונות את א"פ.⁵⁰

3. הקיבוץ המאוחד

את הביטוי המובהק והייחודי לקבוצת החברים מן הקיבוץ המאוחד נתן חיים-אנצו סירני. השקפתו בנושא האירגון המשותף היתה שונה הן כיוו של אנשי פוע"צ-שמאל, הן מזו של הוגו ברגמן. היא באה לביטוי במאמר פרוגרמטי שפורסם ב"דבר" זמן מה לפני ייסודה של אגודת א"פ,⁵¹ וכן בדברים שנשא במועצת-ההסתדרות (1929.1.10-7), ואשר פורסמו במלואם על-דפי א"פ.⁵²

סירני חיפש שביל-זהב בין גישותיו כאדם וכסוציאליסט, לבין הלהט הציוני שלו. הוא גרס כי פיתרון בעיית העבודה הערבית חייב להיות חלק אינטגרלי מהשקפה פוליטית כוללת על עתיד יחסי שני העמים. לדעתו, כל-עוד אין הפועל הערבי מאורגן, ויכול הוא לשמש תמיד שוט בידי האיכו כנגד תביעות-השכר של הפועל העברי כמושבה. לכן, אירגונו של הפועל הזול הינו תנאי בל-יעבור לקיום הפועל העברי כמושבה. אולם, המלחמה בין הפועל הזול לפועל המאורגן מסתלפת והופכת למלחמה בין פועלי שני העמים. הקמת האירגון המשותף תמנע היווצרות ניגודים מלאכותיים כאלה כמושבה.⁵³

לטענתו של בן-גוריון, כי רגת-החיים השונה (של היהודים מזה, ושל הערבים מזה) היא-היא שמפריעה לאירגון המשותף, השיב סירני כי הבדל שאינו פחות מכך קיים גם בין הפועל התימני והאשכנזי, ובכל-זאת אין איש מעלה על הדעת קיום אירגון נפרד לפועל התימני... סירני היה מודע לכך כי לא כל הבעיות שבין פועלי שני העמים תיפתרנה ע"י האירגון המשותף והורה בפה מלא כי "הקושי הוא פוליטי". ציונים אנו, (אך כבואנו ארצה אנו מוצאים פועלים ערביים לצידנו. דרוש מצע פוליטי משותף. נקודת המוצא שלנו היא הדיפרנציאציה המעמדית בקרב הערבים". סירני היה מודע לעכבותיהם של הפועלים הערביים, בכל הנוגע לשאיפותיהם הציוניות של עמיתיהם היהודיים: "אם באים ואומרים: איננו רוצים להכא את הפועל הערבי, אך אנו שואפים לרוב יהודי", צריך להיות ברור: כשם שלא רצינו להיות מיעוט בפולניה, כך לא ירצה הפועל הערבי להיות מיעוט כאן".⁵⁴ הוא קיבל את עובדת קיומה של תנועה לאומית ערבית, גם אם באותו שלב היתה קטנה ודלת-חשיבות, וסבר כי ההתפתחות ההיסטורית תוביל בהכרח לכינון פרציה של ארצות ערביות. "אך נתייחס אנו, הפועלים היהודיים, לתופעה זאת? האם נמשיך להופיע כלפי העולם הערבי כשותפי אנגליה, כאויבים-בנפש להתקוממות ולשיחרור של ארצות-ערב, או נמצא פה תפקיד מהפכני, או מעמדי, ונהיה הנפש החיה בתנועת שיחרור זאת?"⁵⁵ סירני האמין כי אם יהיה הפועל העברי שותף לפועל הערבי במלחמתו לשיחרור לאומי, אזי שאלת הרוב היהודי בא"י — שהיא כה מכרעת לגיבוש הלאומי היהודי — תחדל להיות מכרעת ביחסים היהודיים-ערביים בארץ.⁵⁶ כן הפריד סירני בין שאלת יצירתו של רוב יהודי בא"י לבין כינונה של מדינה יהודית (כסוציאליסט, גרס כי עצם המושג "מדינה" טעון קנוטאציה מעמדית. יש, אפוא, לשאוף לרוב יהודי בארץ, אך לא בהכרח לכינון מדינה יהודית).⁵⁷

ג. תגובות להופעת "אחוות-פועלים"

כנאמר, בראשית החיבור הנוכחי, היתה סוגיית האירגון המשותף "אחת הסוגיות הרגישות והכאובות ביותר שנלוו למאבק על עבודה עברית, אשר העסיק את תנועת-העבודה היהודית בא"י מאז היווסד ההסתדרות.⁵⁸ הופעתה של אגודת א"פ, ופירסום הקובץ הנושא שם זה, אשר תבעו את עלבוננו של האירגון המשותף לאחר החלטותיה של הוועידה ה-3 של ההסתדרות בנידון, השחיתו את הוויכוח בסוגיה זו. היה זה אך טבעי, לפיכך, כי הופעתם של האגודה ושל הקובץ יצרו גירוי לתגובה מצד אותם גורמים בהסתדרות, אשר עמדתם בשאלת האירגון המשותף היתה שונה, כרב או כמעט, מזו של הגורמים שיוצגו בא"פ, וכעיקר מזו של פוע"צ-שמאל, הגורם הדומיננטי באגודה. כוונתי בעיקר למפא"י מזה, ול"שומר הצעיר" מזה.

1. מפא"י

כזכור, היה יחסה של אחדות-העבודה לנושא האירגון המשותף בראשית שנות ה-20 יחס נלהב ביותר, ובן-גוריון אף הציע לוועידת אחוות-העבודה תוכנית מפליגה לפעולה בקרב הפועלים הערביים. אך אילו-ציה-המציאות גרמו עדי-מהרה לצינונה של התלהבות ראשונית זו, ולסיווגו של האירגון המשותף בסוגיית של היקף ושל צורת-אירגון (סייגים אשר היוו, מאוחר יותר, את הבסיס להחלטות הוועידה ה-3 של ההסתדרות בנידון).⁵⁹

הסיבות לנסיגת אח"ע מרעיון זה נבעו כנראה מגורמים מעשיים, יותר מאשר אידיאולוגיים. אנשי אח"ע שהלכו לארגן פועלים ערביים גילו טיפוס שונה לחלוטין מזה של הפועל היהודי, בעל מנטאליות של פלאח, בלתי-מושמע, חסר תודעת סולידאריות מעמדית, חסר התמדה בשביתה, מושפע ע"י יסודות דתיים ולאומניים. בנוסף לכן, יצרה הפגישה במקום העבודה המשותף קשיי-הידידות הנובעים מהכרלי לאום, דת ותרבות, והולידה לא רק סולידאריות, אלא גם איבה.⁶⁰ כאשר החל המו"מ בין אח"ע והפועל הצעיר על הקמת מפא"י, היתה שאלת האירגון המשותף בין הנושאים אשר שימשו בסיס למצע המשותף, בו נאמר: "המפלגה המאוחדת (...) קושרת יחסי-חברים את הפועל הערבי, ומטפח יחסי שלום והבנה בין העם העברי והעם הערבי". השוואת מצע זה עם מצעי הפועל הצעיר ואח"ע מוכיחה כי אח"ע קיבלה בסוגיה זו את השקפת הפועל הצעיר.⁶¹ תגובה מפא"י אופיינית לתביעותיה הרדיקאליות של אגודת א"פ בנושא האירגון המשותף, באה לביטוי במאמר חרף וסרקאסטי, כחתימת ז"א (זלמן אהרונוביץ/ארן), שראה אור ב"הפועל הצעיר".⁶² כפתח מאמרו מציין ז"א, כי חרף התהליך הממושך של כיוורים ודיונים בסוגיות האירגון המשותף, מאז הופיעו הצעותיו הראשונות של בן-גוריון בנושא זה, ועד לקבלת החלטותיה של ועידת ההסתדרות ה-3 בנידון, קיימת ההחלטה אך להלכה, והאירגון הקבוע של פועלים ערביים, אותו יש להקים לכינון האירגון המשותף, טרם

קם. "הוא גם לא יהיה קיים מתוך צרכינו-אנו ומתוך המאמצים מצידנו. כל זמן שלא תבוא ההכנה לכך ברעה ובהרגשה של הפועל הערבי עצמו". ז"א טוען כי "אירגון הערבים אינו נתון בידינו, ולא רישול והנחה, ובוודאי לא חוסר הכרה והערכה, אלא סיבות אובייקטיביות יותר עמוקות, הן הגורמות לכך שהחלטת ההסתדרות עוד טרם החלה להתגשם".

להלן עובר ז"א לפולמוס עם בעלי הדעות שהוכעו מעל דפי א"פ, בהגדרו אותם כ"מיכשול פנימי" (מתוך תנועת העבודה), שנחוסף ל"התנקשות מדעת בקיום הפועל העברי מצד חלק מהאיכרים, ולהתנקשות שלא-מדעת מצד הפועל הערבי". הוא מציין בליגלוג כי "בביסוס העיוני של האירגון המשותף אין כלל אחווה באחוות-פועלים", ועובר לטפל באורח כיקורתי בכל אחד מ-3 הגוונים העיקריים שבאו לביטוי בקובץ. תחילה הוא מבקר את הוגו ברגמן, איש "כרית-שלום", שאת דעותיו הוא מסכם כדלהלן: "אירגון משותף על בסיס כלכלי, ביטול המאמצים להחרת עבודה עברית למשק העברי (אין לדבר, כמובן, על המשק הממשלתי, שאינו נזכר אפילו במפתח עם האחווים), ביטול הסתדרות הפועלים העברית, היכולה אמנם להישאר בתור "אירגון תיגוי מיישב" (?), הצדקת מלחמת הפועל הערבי נגד העליה העברית ואיחודו לשם זה בחזית הלאומית הפרוגרסיבית עם פורעי-הכרוך, צפת ומוצא". "סיכום זה" — מוסיף ז"א — "מעורר מסקנות לא לגבי האירגון המשותף, אלא לגבי הוגו ברגמן, וכשם שאין הציטטות שהובאו כאן זקוקות לפירושים, ככה אין, כמדומני, צורך לפרש את המסקנות". (דומה כי הנקודה האחרונה בטיעונו של ברגמן, זו המייחסת אופי "פרוגרסיבי" לתנועה הלאומית הערבית, היא זו המעלה עליו את עיקר זעמו של ז"א).

לאחר-מכן מתייחס ז"א בסרקאזם חריף להשקפתו של ח"ע סירני, הגורסת כי ההסכם בין הפועלים היהודיים והערביים חייב ויכול להתבסס על בסיס פוליטי, והמייעדת לפועל היהודי את התפקיד להיות הנפש החיה בתנועת השיחרור של עמי-המזרח, החותרת לפדרציה של הארצות הערביות. זאת בהנחה כי אז תחדל שאלת הרוב והמיעוט בא"י להיות המכרעת בשטח היחסים בין שני העמים. "איוז תמימות נפלאה!" קורא ז"א, ומציע לסירני לשאול "לאו-דווקא איזה ערבי ארצישראלי, אלא את חכרו הוגו ברגמן, היסכים לכל-הפחות הוא לכיטול המפתח שלו, ולביטול צידוקו את המלחמה נגד העליה על יסוד התעורה ה"מהפכנית", ה"אוונגארדית", שנקבל על עצמנו". עקרונית, אין לו, לז"א, ספק כי עתיד הישוב היהודי למלא תפקיד גדול בתהליך שיחרורם של המוני העובדים במזרח, "אולם אלה יהיו תוצאותיו של יישוב יהודי חזק". את האמונה של סירני כי ניתן להסיר את התנגדות הערבים למיפעל הציוני ע"י "הסכמה-למפרע לכרית עם הארצות הערביות" הוא מגדיר כ"פיתרון יותר מדי קל של השאלה, אשר אין לה פיתרון אלא במאמצים ענקיים של העם העברי (...). בכל אותה התקופה-שחולשתנו בארץ עדיין מרשה להקדם נגדנו סופות של פרוצות והשמדה".

לבסוף, מלגלג ז"א על מאמריו של ערעם, בהם "הכל כה חלק, פשוט, הרמוני, אופטימי, ויחס עם זה גם ציוני, וגם מעמדי, וגם מדעי כביכול". הוא מזים, על סמך נתונים מציאותיים, את הארגומנטים של ערעם, שמגמתם לשלול את עצם קיומו וסיכויו של משק לאומי-יהודי אכסקלוטיבי, על הכרותו של ערעם, כי "נסחתימה תקופת החדירה (כיבוש העבודה) — או בכל אופן עומדת בפני גמר", מגיב ז"א כי "הנחה זו (...) אינה מקורית, את הסיסמה הזאת שמעו עוד ותיקי העליה השניה, ששערוותיהם הספיקו כבר להלכין בתנועה, ושאלת החדירה לא פסקה להיות אקטואלית גם בשביל העליה החמישית". התהליכים שהתרחשו מאז המושבה העברית, תהליכי השתרשות וקביעות, יש בהם המגמה "לכצר ולהרחיב את העבודה העברית בקיימת כמושבה, להבטיח עבודה עברית תורה במטעים חדשים, ולא להגדיל כמשק העברי, את המספר של הפועלים הערבים, שיש להם הזכות המוסרית לתבע את חלקם בעבודות המושבה אחר שהם השקיעו בה שעות-עמל רבות". להלן הוא מלגלג על נטייתו של ערעם לראות באירגון המשותף חיוב מוחלט וכוללני, העשוי לפתור כל בעייה: "שבירת הכוח הפיאודלי הערבי בארץ, ביטול הניגודים הלאומיים וקניית יחס של הבנה מצד ההמונים הערביים לעליה העברית — הכל נקנה בכוח האירגון המשותף...". כן שם הוא ללעג את ראיית האירגון המשותף כגורם לתקונם המוסרי של הנוער העברי והפועל הערבי העולים לארץ.

2. השומר הצעיר

לכאורה, היה זה אך טבעי והגיוני ש"השומר-הצעיר" יצטרף כשותף פעיל לא"פ. זאת, עקב מה שנראה כקירבה רעיונית וקונצפטואלית הדוקה למדי בין השוה"צ לבין פוע"צ-שמאל, בין היתר (ובצורה כוללת למדי) בסוגיית האירגון המשותף. ואכן, יש מי שכלל את עמדת שתי התנועות הלו בנושא זה, כפי שבאה לביטוי בוועידה ה-3 של ההסתדרות, בכפיפה אחת.⁶³ יתר על כן: בכמה מקיבוצי השוה"צ במושבות התפתחו תהליכים מתקדמים של רדיקאליזציה ציונית-שמאלית-מרכסיסטית, דבר אשר הגביר, לכאורה, את הקירבה הבסיסית בין השוה"צ לבין פוע"צ-שמאל, וחיזק את הנתונים להשתתפות השוה"צ בא"פ.⁶⁴

ואף-על-פי-כן, ולמרות צמיחתן של חזיתות ספוראדיות בין השוה"צ ופוע"צ-שמאל (וכן גם חברים מן הקיבוץ המאוחד) בכמה מושבות, לא נסתייע הדבר, ושותפות כוללת מעין זו לא קמה. המוסדות המוסמכים של השוה"צ רחו, חזרו ודחה, פנית של פוע"צ-שמאל לשיתוף-פעולה, והסתייגו שתייגות נחרצת וקונקרטי מן ההצעה שהשוה"צ יצטרף לא"פ.

יש המייחסים את ההימנעות מלהצטרף לא"פ למניעים של "ייחוד אירגוני",⁶⁵ ויש המייחסים זאת למניעים אידיאולוגיים.⁶⁶ בחינה מדוקדקת של עמדות השוה"צ בסוגיית האירגון המשותף ובסוגיה הקונקרטי של שיתוף הפעולה עם פוע"צ-שמאל ועם א"פ, מעלה כי היו קיימים מניעים משני הסוגים, ואין הם בהכרח סותרים אלה את אלה.

ותקנותיה, בעברית, אנגלית וערבית.⁸⁰ המטרה המרכזית של האגודה הוגדרה בפנייה כ"התקרבות כלכלית-מקצועית ותרבותית בין הפועלים של שני העמים: היהודים והערבים". (ראוי לציין כי המטרה ליצור בסיס פוליטי משותף לפועלי שני העמים לא הזכירה אלא בעקיפין ובמרומו, ואף זאת על גבי דגם-טופס של בקשה להצטרפות לאגודה, שצירפו הפונים לפנייתם).

מיד עם קבלת המכתב, פנה סגן-מושל מחוז ירושלים אל מפקד המשטרה ובתי-הכלא במחוז, וביקש את חוות-דעתו.⁸¹ בתשובתו, שנשלחה ב-12 ביוני 1930, חיזרה המפקד את דעתו כי "רישום אגודה זו איננו מומלץ", והוסיף: "יש יסוד להאמין כי זוהי יצירתם של פועלי-ציון, אשר, כפי שאתה בוודאי מודע לכך, מחזיקה בהשקפות קומוניסטיות-מהפכניות, בנוסף לתוכניתה הטריטוריאלית הציונית". להלן ציין מפקד המשטרה, כי הפרוגרמה והתעמולה של האגודה לאחדות בין פועלי שני העמים תנוהל, קרוב לוודאי, ע"פ קווי-השקפתם של פועלי-ציון, אשר עליה נימנים רוב מנהיגי א"פ. "נוכחותם של אישים כמו ד"ר הוגו ברגמן", נאמר עוד בתוכי, "עלולה להחריף השפעה בלתי-רצויה", ולבסוף ציין כי א"פ פירסמה כרוזים בערבית, כחתימתו של ג'ורג' נצאר, שהינו חבר אגודה אשר פוזרה (בעבר) ע"פ הוראת המזכיר הראשי של ממשלת המנדט.⁸²

ב-17 ביוני 1930 שוגר מטעם מושל גליל ירושלים מכתב אל עובדיה מרגלית ומן החותמים על בקשת-ההרשמה, שהוגדר בה כמזכיר א"פ. וכו' נאמר: "אתכבד להזכיר את מכתבו מיום 15 במאי 1930, בקשר עם רישום החברה אחות-הפועלים, ולהודיעו כי מטרת החברה הינן בניגוד להוראות סעיף 3 של חוק החברות העותומניות. אי-לואת, הנני מבקש את כבי' לפרק תיכף ומיד את חברתכם, אשר לא תוכל להיווסד לפי החוק. המשכת קיומה של החברה תגרום לכך כי חבריה יהיו עלולים להיחבצו לדין לפי הסעיפים 12, 13 ו-14 של חוק החברות העותומניות".⁸³

בכך הוכרזה אגודת א"פ כבלתי-חוקית, והמשך קיומה — כפעולה בלתי-עניינית. לא נותר ברירה למייסדי האגודה וחבריה אלא להיענות להוראה המוציאה אותה אל מחוץ לחוק, והיא חדלה מלהתקיים לאחר כחודש וחצי מאז הוכרז על הקמתה. תגובת האגודה על פירוקה באה לכיטוי במאמר חריף שפירסם נחום רפאלקס, ממנהיגי פועלי-ציון, וא"פ (ומשפטן ע"פ עיסוקו), אשר הצביע על ליקויים חזקים-פורמאליים בפעולת השלטונות. הוא קבע כי חוק האגודות העותומניות (שעליו התבסס האיסור) קובע חובת רישום בלבד, היינו: די בהודעה לשלטונות על ייסוד האגודה, ואין כל צורך ברשיון לשם תחילת פעולותיה. בניגוד לכך, הציבה ממשלת המנדט מיכשולים לפעילותה השוטפת של האגודה, לרבות איסור קיומן של אסיפות פומביות "כל זמן שאגודתכם לא אושרה ע"י הממשלה", ולעתים אף ללא נימוק כלשהו. אשר לטיעונו של מושל המחוז, כי "מטרת החברה הינן בניגוד להוראות סעיף 3 של חוק החברות העותומניות", טוען רפאלקס כי "התקרבות כלכלית-מקצועית ותרבותית בין הפועלים של שני העמים" (כנאמר בבקשת-הרישום, לגבי

מטרות האגודה) אינה סותרת את הוראותיו של סעיף זה, האוסר "לייסד אגודות המבוססות על יסוד בלתי-חוקי, בניגוד לחוק ולמוסר, או במטרה להפריע את מנוחת הממלכה ושלמותה, או בכדי להפוך את אופי המישטר הקיים, או להפריד באופן פוליטי בין האלמנטים העותומניים השונים". הבסיס היורדי של החלטת הפירוק רצוה הוא — אומר רפאלקס — אך גרוע ממנו הוא הבסיס ה"פסיכולוגי" שניתן מטעם האדמיניסטרציה היפואית (שהביעה "חשש" שהאגודה תפעל פעילות בלתי-חוקית). ובאחת: "הגיון ההתפתחות הפוליטית בארץ העמית את האדמיניסטרציה האייית בניגוד ליסודות החוק אשר כשומרו היא מופיעה".⁸⁴

מה היה, איפוא, המניע הממשלתי להוצאת האגודה אל מחוץ לחוק? אהרון כהן (איש השוה"צ, באותם הימים מזכיר מ.פ. מגדאל, ולימים מזכיר "הליגה להתקרבות ושיתוף יהודי-ערבי") רומז בסיפורו כי המניע הלטאנטי היה מניעת פעולה משותפת יהודית-ערבית, אשר בה, לכשעצמה, ראה השלטון המנדטורי סכנה-בכוח.⁸⁵ ואולם, אם נקבל את תשובת מושל מחוז ירושלים כפשוטה, ללא חיפוש כוונות נסתרות, עולה ממנה כי א"פ, אשר אנשי פועלי-ציון שאלו היו בה גורם דומיננטי, נחשדה מראש כאירגון הדבק באידיאולוגיה קומוניסטית או קוואזי-קומוניסטית בתחומי המנדט הבריטי.

מעניין לציין כי בישיבת הוועה"פ של ההסתדרות (7.7.30) נערך דיון על איסור פעילותה של א"פ ע"י הממשלה למרות התנגדותו של הרוב המכריע בהסתדרות לדרכה של האגודה ולהרכבה, ועל-אף התנגדות כמה חוגים בהסתדרות לעצם הטיפול בליגאליזציה של האגודה, צויינה בהערכה תוכניתה החיובית של א"פ, והובעה אהדה לעצם השאיפה לראות בצמיחתו של אירגון משותף לפועלי שני העמים בא"פ, זו המטרה העקרונית אשר למען קידומה נוסדה אגודת א"פ.⁸⁶

■ סיכום

אגודת א"פ, והגליון האחד והיחיד של ביטאונה, היוו אפיוזדה קצרה ביותר בתולדות תנועת-הפועלים העברית בא"פ. כל קיומה, מאז פורסמה ב"דבר" הקריאה להקמתה, ועד להודעת השלטונות המנדטוריים על הוצאתה אל מחוץ-לחוק, לא נמשך אלא כ-6 שבועות בסך-הכל.

מאזן הצפייות והביצועים של האגודה מורה על כישלון מכמה בחינות מהותיות, וניתן להניח כי היה כזה גם אילו זכתה האגודה ליותר אריכות-ימים.

הכישלון היה כראש-דורשונה אירגוני. א"פ היה, ללא-ספק, "אירגון-חזית", שיוזמו והגורם הדומיננטי בו היו אנשי פועלי-ציון, ששאפו לצאת מכידודם היחסי, ולהנחיל את רעיונותיהם בנושא האירגון המשותף לחוגים רחבים יותר ביישוב היהודי ובתנועת-הפועלים. ההישג בתחום זה היה דל ביותר. האישים והגורמים מחוץ לפועלי-ציון, שנתנו יד להקמת האגודה, היו מעטים ביותר, וכאמור — היה מרובד בעיקר באנשי "ברית-שלום" וככמה חברים מן הקיבוץ המאוחד, שנציגם הכולט היה אנצו סירני. יתר-על-כן, גם במיסגרת זאת, כפי שנתהוותה, לא שרר שלום-בית רעיוני, הברלי-הדעות בין השותפים-לחזית, ובעיקר בין פועלי-ציון שאלו לבין "ברית-שלום". היו בולטים-למדי ככמה סוגיות-מפתח — בולטים עד כדי-כך שיריביה הפוליטיים של א"פ יכלו לשים ללעג את "היעדר האחווה באחות-פועלים" (כביטוי הסרקאסטי של ז'א), כישלונה של פועלי-ציון שאלו למשוך לשותפות בא"פ

השוה"צ גיבש עמדה מהותית חיובית לגבי צורך באירגון של הפועל הערבי במושבה, כבר בשלב מוקדם למדי (במחנה קיבוץ עין-גנים בפתח-תקוה, 1926), והפך עמדה זו לאידיאולוגיה רשמית שלו, כאשר מרכיביה העתידיים של מפא"י היו עדיין שקועים בוויכוחים פנימיים נוקבים בנושא זה.⁶⁷

במועצה הכפולה של השוה"צ במשמר העמק (1930) התקיים דיון על "עמדתנו כמושבה". היו, אמנם, ויכוחים בעד ונגד העיקרון של "100% אחוז עבודה עברית כמושבה החדשה", אך קר-המחשבה הדומיננטי במועצה זו (אשר, יש לציין, מאיר יערי התייצב ברורות לצידו) היה, כי אירגון הפועל הערבי הינו מרכיב בלתי-נפרד של שיטה, וכי לא מדובר רק על שמירת זכויותיהם של הפועלים הערבים הקבועים, אלא על הצלחת המאבק המעמדי למען עבודה עברית, ואכן, החלטת המועצה דיברה על "הקמת ועדי-פועלים משותפים במקומות-עבודה משותפים", וכן על "קאות-כוח פרופורציונאלית של פועלים ערביים מאורגנים בלישכת-העבודה".⁶⁸

ואולם, עם התגלות נטיות רדיקאליות מעמדיות תקיפות בקיבוץ העליה החמישית של השוה"צ ב-1930 (נוכח רדיקאליזציה גוברת של פועלי המושבה, ויצירת קואליציות מקומיות כמושכות מסוימות בין השוה"צ ופועלי-ציון, אשר הותירו את מפא"י במיעוט), ניכרה אצל מאיר יערי הנטייה להמיר את הגישה הרדיקאלית כגישה זהירה ומאוזנת יותר. אמנם, לקראת הוועידה החקלאית הרביעית הופיע הקיבוץ הארצי עם מצע מיליטאנטי, אשר שלל באורח קטגורי את סיסמת "100% עבודה עברית" והציע להחליפה ב"חוכת עבודה מאורגנת" (מה שגרר התקפות חריפות של מפא"י כנגד השוה"צ), אך בדברי מאיר יערי בוועידה עצמה היתה מורגשת התנגדות אפולוגטית ("אנו מציעים אירגון משותף מודרג זהיר, בהתאם לגידול היישוב הערבי ולריכוז הפועל הערבי. אולם אנו מאמינים בכוח ההתחלה הצנועה, אלא פועלים ערביים מאורגנים ובעלי-הכרה הם כוח מעמדי ופוליטי גדול").⁶⁹ בהתבטאויות מאוחרות יותר, וכמענה להחלטת-הספק מצד מפא"י בנואמנותו הציונית של השוה"צ, כתב יערי כי "אנו דורשים אירגון משותף הדרגתי וזהיר, מתוך התחשבות עם צרכי העליה העברית ועם יכולתה האקטואלית של ההסתדרות".⁷⁰

אכן, דאגתה של הנהגת השוה"צ היתה נתונה להגנה על כשרותה הציונית של התנועה, כדי לא לתת פיתחון-פה ליריבים, וכדי לא לפתוח תחל למצודי האלטונטיב השמאלית בתוך התנועה, אשר גרסו התחברות אל פועלי-ציון. אירגונית, התבטא שיקול זה באומץ לשמור על ייחודו של השוה"צ בגיבוש קרביניים בין מפא"י לבין פועלי-ציון, והשאת אופציה פתוחה לאיחוד-על-בסיס-אוטונומי עם מפא"י. רעיונית, נהגה הנהגת הקיבוץ הארצי בחשד ואף בזילול בפועל-ציון, וראתה בהם גורם שמאלני-הרפתקני המדשדש בשולי התנועה הציונית (וא אף מחוצה לה). על רקע זה, כאמור, נידחו שוב-שוב נטיונות החיזור של פועלי-ציון שאלו.⁷¹

מכאן נתייבבה גם עמדתה של הנהגת השוה"צ לגבי השותפות בא"פ. היו ב-1930 פניות אחדות של ערעם וחברים אחרים אל השוה"צ להצטרף לא"פ, אך הוועה"פ של הקבה"א החליט, לאחר ויכוח נוקב, לדחות פניות אלו.⁷² במכתב אל ערעם הודיע יערי כי הקבה"א אוהד את פעולות פועלי-ציון למען אירגון של הפועל הערבי, אך לא יצטרף אליהן, לא כנוף ציבורי ולא ע"י חברים כורדים, "מכיוון שאין אנו יכולים להשתתף בפעולה שלא בהסכמת מוסדות ההסתדרות".⁷³ בוויכוח בישיבת הוועה"פ של הקבה"א (ח'פד, 14.7.1930), שקדם לשיגור המכתב, צידדו מרדכי אורנשטיין (איש קיבוץ נסי-ציונה) ויעקב ריפטיין (איש קיבוץ עין-שמר) בהצטרפות לא"פ, אך הללו וחבריהם הותקפו ע"י מרבית הדוברים בישיבה (בלטו ביניהם כרוך לינקובסקי לין, יהודה גוטשלק, אליעזר הכהן, וכמובן מאיר יערי), אשר הביעו גליוות את החשש כי התחברות לא"פ תרחיק סיכויים של שיתוף פעולה אקטואלי עם הקיבוץ המאוחד והתקרבות למפא"י בטווח הארוך. מאיר יערי הוסיף לכך את הטיעון כי "קשר עם פועלי-ציון כמוהו כהחלטה על פתיחה במלחמה נגד השלטון הבריטי, (אשר באותם הימים ממש הוציא את א"פ אל מחוץ לחוק).⁷⁴

קיבוץ נסי-ציונה, שצידד בהצטרפות לא"פ, העביר לוועה"פ אירגון-מחאה על החלטתו. הוא הטיל ספק בכנות הנמקות שהועלו בדיון הוועה"פ, ולדעתו היו הסיבות האמיתיות: א) שליטה א-פרוירי של קואופרציה עם פועלי-השמאלים; ב) התחשבות-יתר עם אותם חלקים בקבה"א השוללים התקרבות לפועלי-ציון, אך פועלים למען ביטול הדיסטאנס כלפי מפא"י.⁷⁵

במכתב תשובה לקיבוץ נסי-ציונה קבעו יערי ויינטורב כי "הוועה"פ דחה את ההצעה להיכנס לקלוב א"פ, בעיקר מתוך הערכתו את ההרכב הפוליטי של הקלוב הזה ("ברית-שלום", פועלי-ציון-שמאלים)... הוועה"פ מתנגד לכל הצעה של קואופרציה קבועה ושיטתית עם פועלי-ציון, ויצירת "אופוזיציה שמאלית" מגובשת בתוך ההסתדרות... הוועה"פ חושב את הכתובת הזאת כבלתי-ריאלית בקשר עם הרכבה הממשית".⁷⁶ כן נדחתה הצעה, שהועלתה במכתב-המחאה של קיבוץ נסי-ציונה, לקיים בסוגיית ההצטרפות לא"פ מישאל (רפרנדום) בקיבוץ השוה"צ.⁷⁷ בכך ירדה שאלת א"פ למשך שנים אחדות ממדרג-יומו של השוה"צ. אף-כי במרוצת השנים הבאות (1932, 1935, 1936) שבו פועלי-ציון שאלו להציעו לשה"צ להחיות את א"פ וליטול בה חלק פעיל, בפגישה עם ערעם טען חזן כי "אין אנו יכולים ליצור חזית משותפת אך ורק כדי לפתור את השאלה הערבית", ומאיר יערי, בתשובתו השלילית, הדגיש כי התנאי לכל חזית משותפת הוא חברות בהסתדרות הציונית.⁷⁸

■ ד. הוצאת א"פ אל מחוץ לחוק

כתאריך 15 במאי 1930, היינו: שבועיים לאחר הקריאה ב"דבר" לייסוד א"פ, ו-12 יום לאחר התכנסות אסיפה מייסדת של האגודה, פנתה האגודה כמכתב רשמי, בעברית ובאנגלית, אל מושל המחוז, גליל ירושלים (של ממשלת המנדט הבריטי), וביקשה לרשום אותה כחוק.⁷⁹ על הבקשה היו חתומים 10 אישים, אשר תשעה מהם לא היו ידועים כמנהיגיה הבולטים של האגודה (העשירי — ד"ר הוגו ברגמן), ואיש מהם לא נימנה על הגראניטורה הראשונה של פועלי-ציון שאלו, שלושת הראשונים ברשימה, שהוגדרו כבעלי התפקידים המרכזיים באגודה, היו: אהרון גלצר (יו"ר), עובדיה מרגלית (מזכיר) ודב הירש (גובר), אל הפנייה צורפה רשימת מטרות האגודה

אוניטרול אינקוונטרול

מוצרים לחיסכון במים בע"מ
תעשיות בע"מ

מתכננים יצרנים ויצואנים
של מוצרי אינסטלציה והשקיה
לעידוד היצירה בישראל:

ת.ד. 22181 תל-אביב 61221
טל. 227055, 245817-03

את "השומר-הצעיר" שלל למעשה מן האגודה את האופי הממשי של חזית. ובעצם היה ציונה משהו מעין פוע-צ'שמאל, פלוס סרח-עורף קטן".

הגבלתה של א"פ למימדים של "פוע-צ'שמאל פלוס" מבטאת גם את מיקומה הבלתי-נוח של מפלגה זו בספקטרום של הכוחות הפוליטיים ביישוב היהודי. מפלגה זו נחשדה-מלכתחילה כמי שנמצאת על גבול הנאמנות הציונית, וניצבה (או הוצבה) על גבול הדה-לגיטימציה מנקודת-מבטם של הכוחות העיקריים בתנועת-הפועלים וכיישוב. הטלת-ספק זו הכתיבה מראש את ההסתייגות מא"פ, עוד כטרם התייחסו אל המסר הרעיוני שלה.

מעבר לכל אלה, ביטאה א"פ גם כישלון רעיוני. היתה מידה של צדק בכיקורתו הקנטרנית של דא (ומכאן, של מפא"י כולה) כלפי המתודה והתכנים ה"מדעיים" של ראשי האגודה (ובעיקר של אנשי פוע-צ'שמאל), אשר דיברו גבוהה על "הכרחים היסטוריים" ועל "חוקיות כלכלית בלתי-נמנעת", אך למעשה היו תלושים מן המציאות הקונקרטי של הפועל היהודי כמושבה, מאילוציה הקשים ומהשתקפותה כהלך-מחשבתם של רוב הפועלים. גישה "מדעית" ו"מעמדית" זו נטתה להתעלם מן המבנה-המשותף הפוליטי-לאומי של ערביי א"י, עליו הצביעו, במידה רבה של צדק, הוגו כרגמן ואנשי "ברית-שלום" (אשר להם היו נקודות-תורפה משלהם).

עם זאת, אין להתעלם מן החיוב הבלתי-מבוטל שביטאה האגודה בעצם קיומה ובתכניה הפוליטיים והרעיוניים, ובדאש ובראשונה — התמקדותה בסוגיה חשובה מאוד במיכלול הסוגיות עימן התמודדה תנועת-הפועלים העברית כא"י. התמקדות זו יצרה גירוי לבחינת-דרך וחשבון-נפש הסדרותי וציוני, ותדומתם של חברי א"פ לבחינת-דרך זו הוציאה ראוייה בחלחלת-לציון. ביטוי-מה להערכה, אף מצד יריבים מרים, למניעים המצפוניים שהיו ביסוד קיומה ופעולתה של א"פ, ניתן בדיוני מועצת ההסתדרות, אשר בהם הובעה מחאה על הוצאת האגודה אל מחוץ לחוק.

אם סוגיית "העבודה העברית" הוגדרה ברבות-הימים (ע"י פרופ' אניטה שפירא) כ"המאבק הנכזב", הרי המאבק למען האירגון המשותף, הקשור אורגנית לנושא העבודה העברית, היה מאבק נכזב ומתסכל לא-פחות.

לימים, כשלושים שנה ויותר לאחר האפיזודה של א"פ, פתחה ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים (במדינת ישראל העצמאית) את שעריה לפני הפועלים הערביים, ובכך מימשה לכאורה — ובאיתור ניכר — את רעיון האירגון המשותף. אך נראה כי גם לאחר הגשמתו של צעד זה, על משמעותיותו האירגונית והרעיונית, עדיין נותרו בעינן, כבעייה אקטואלית פתוחה, כמה מדילמות-היסוד אשר אנשי א"פ, וגם יריביהם, התחבטו בהן כזמנם.

מקורות

- א. ספרים
  1. כהן, אהרון: ישראל והעולם הערבי (מרחביה, 1964), ע' 641.
  2. מרגלית, אלקנה: אנטומיה של שמאל — פועלי-ציון שמאל בארץ-ישראל (1919-1946), ת"א, תשל"ז, ע' 458.
  3. מרגלית, אלקנה: "השומר הצעיר" — מעדות-נעורים למארכסיזם מהפכני (ת"א, חשל"א), ע' 399.
  4. שפירא, אניטה: המאבק הנכזב (עבודה עברית 1929-1939), (ת"א, תשל"ז), ע' 420.
- ב. חיבורים אוניברסיטאיים
  1. זית דוד: בין ריאליזם ואוטופיה (קונסטרוקטיביזם, אירגון משותף ודור-לאומיות בהתפתחותו של השומר הצעיר, 1926-1942, עבודת-גמר לתואר M.A באוניברסיטת ת"א (ת"א, תשל"ט), ע' 361.
- ג. כתבי-עת:
  1. אהוות-פועלים, קובץ מאמרים מוקדש לכירורג שאלת האירגון הבין-לאומי של הפועל הארץ-ישראלי (ת"צ"פ, יוני 1930), ע' 66.
- ד. ערכים אנציקלופדיים
  1. "ברית פועלי ארץ-ישראל", מתוך ר. כנעני (עורך), אנציקלופדיה למדינה-העברה (מרחביה, 1962), כרך א', ע' 727.
  2. "ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ-ישראל", שם, כרך ב' (מרחביה, 1964), ע' 179.
- ה. מאמרים בעיתונות:
  1. דא (אהרונוביץ, זלמן): "אהוות פועלים (בשולי חוברת אחת)", הפועל הצעיר, גליון (33) 4.7.1930, ע"ע 8"10.
  2. רפאלקס, נחום: "אהוות הפועלים והחוק הא"י, דבר, 14.7.1930.
- ו. תעודות ומיסמכים
  1. גינון המדינה, חטיבה 23, תיק 3939/675, מיכל מ/839, תעודות א"י"ר.

1. שפירא, ע' 64; 2. אנציקלופדיה, כרך ב', ע' 179; 3. שם, ע' 4; שפירא, ע' 65; 5. שפירא, ע' 64; 6. שם, ע' 7; שם, ע' 65; 8. שם, ע' 70; 9. אנציקלופדיה, כרך ב', ע' 179; 9. שפירא, ע' 71; 10. אנציקלופדיה, כרך א' (הערך "ברית פועלי ארץ-ישראל"), ע' 727; 11. שפירא, ע"ע 54-55; מרגלית, שמאל, ע' 222; 12. שפירא, ע' 58; 13. שם, ע"ע 62-63; 14. מרגלית, השוה"צ, ע' 171; 15. מרגלית, שמאל, ע' 222; 16. א"פ, ע"ע 7-א; מרגלית, שמאל, ע' 17; א"פ, ע"ע 3-5; מרגלית, שמאל, ע' 8; שם, ע' 19; שם, ע' 20; א"פ, ע"ע 7-א; 21. שפירא, ע' 74; 22. שם, ע' 23; מרגלית, שמאל, ע' 223; 24. א"פ, ע"ע 9-1; 25. שם, ע"ע 11-12; 26. א"פ, ע' 3; נתונים של המיסמכים — ראה פרק ראשון בחיבור הנוכחי); 27. שפירא, ע' 74; 28. שפירא, ע"ע 74-75; 29. א"פ, ע"ע 12-20; 30. א"פ, ע"ע 42-31; 31. א"פ, ע' 41; 32. ראה להלן, בחיבור הנוכחי; 33. א"פ, ע' 26; 34. שם, ע' 27; 35. שם, ע' 36; שם, ע' 37; שם, ע' 38; 38. שם, ע' 28; 39. שם, ע"ע 29-32; 40. שם, ע"ע 43-52; 41. שם, ע' 52; 42. שם, ע"ע 55-56; 43. שם, ע' 44; 44. שם, ע"ע 42-44; 45. ראה ע' 8 בחיבור הנוכחי; 46. ח. כרגמן "על האירגון המשותף. א"פ, ע"ע 19-24; 47. שם, ע' 20; 48. שם, ע' 24; 49. שפירא, ע' 75; 50. א"פ, ע' 24; 51. ח"א סיני, "לחוכמת עבודתנו כמושבות", דבר, 30.17.30; (המובאות מתוך שפירא, ע"ע 76-75); 52. ח.א. סיני, "מהפועל כמושבה לשאלת האירגון המשותף", א"פ, ע"ע 52-55; 53. שפירא, ע' 54; 54. שם, ע' 54; 55. שם, ע' 56; 56. שם, ע' 57; 57. שם, ע' 58; 58. ראה ע' 1 בחיבור הנוכחי; 59. ראה ע"ע 2-3 בחיבור הנוכחי; 60. שפירא, ע' 71; 61. שם, ע' 72; 62. דא, "אהוות פועלים (בשולי חוברת אחת), הפועל הצעיר, גליון (33) 4.7.1930, ע"ע 8"10; 63. אנציקלופדיה, כרך ב', ע' 179; 64. שפירא, ע' 73; 65. שם, ע' 76; 66. מרגלית, השוה"צ, ע"ע 377-378; 67. זית, ע' 190; 68. שם, ע"ע 192-193; 69. שם, ע' 54; 70. שם, ע' 196; 71. שם, ע' 179; 72. מרגלית, השוה"צ, ע"ע 205; 281; 73. זית, ע' 117; 74. שם, ע' 74; 75. שם, ע' 118; 76. שם, ע"ע 377-378; 77. זית, ע' 78; 78. שם, ע' 119; 79. גנון, חטיבה 23, תיק 3939/675, מיכל מ/839, תעודות 1-1א; 80. שם, תעודות 1א-1.5; 6.5; 81. שם, תעודה מס' 2 (מתאריך 21 במאי 1930); 82. שם, תעודה מס' 3; 83. שם, תעודה מס' 4; 84. רפאלקס, "אהוות הפועלים" והחוק הא"י, דבר, 14.7.30; 85. כהן, ע' 189; 86. שפירא, ע' 362 (הערת שוליים מס' 8A).

למד לשונך

קיה

יודע תשיר תשי"א
תרגמת המכירות המגיות של האקסיה לשון תכניות
ערכה שושנה בום

חור כאריג, בדרך כלל מעובד
מכוי, המשמש לריכיטת נפתור
וכי"כ באגלית hutchinson
הכחן בין אבקה לבין לולאה.
הלולאה היא רצועה קטנה של
אריג או של חוטים - מחוברת
בשני קצותיה - לשם רכיטת
הנפתור או להשתלת חגורה
וכי"כ באגלית thread loop eyelet

אבקה

השם רבים אבקאות

חתיכת מתכת שאריכת כעין
מסמר, המחוברת לאבזם
ועוברת ליד האבקה.
באגלית presser hook

לשון האבזם

רוכסן מתפרד
רוכסן הנפתח עם שולי הבגד.
יודע בלשון השם "רוכסן
"פאסנס" באגלית separating zipper

תף

כל אחת מן היחידות, שהתפר מספרה מהן
כמה סוגי תפים הם, ואלה קצתם:

תף מלל
תף בשפת האריג כדי לשפרו
ההפירורית

תף הכלקה
תף בתפר ארצי

תף קבוץ
תף בתפר הומה לתפר כמותה
בתכים נדולים, ופאספר קבוץ אריג
בשפית התום

תף נסתר
תף הנסתר בתוך הקיפול

תן דעתך: הכלקה, הכליב, מכליב, משרוש כל-ל-ב הם, רעיונים חפירה בתכים
גסים, הקפד אפוא לכסא את הבית הרפה בסוף התיבה במלים
הכליב, מכליב ודומיהו, ולא תישמענה פניו מחליף וכו"ב

הסנה
החברה הישראלית לכתוב בתי

שלושה ב"טעמים"

דינה קטן בר-ציון

**"לונגינוס": על הנשגב; תרגום, הערות ומבוא: יורם ברונובסקי.
פול ואלרי: שלוש מסות בפואטיקה; תרגום ומבוא: יורם
ברונובסקי.
פרידריך שלגל: פרגמנטים; תרגום ואחרי דבר: טוביה ריבנר.
סדרת "טעמים" מבחר כתבי-מופת באסתטיקה; הוצאת הקבוץ
המאוחד וספריית פועלים; תשמ"ב.**

"עץ הוא עלון פרסומת
לידידות:

ענף מענף נובע
ענף בענף נמסך

אני מחזיר את העדר מן המרעה
נגדיים חלב נמסך

זה כל כך פשוט,
עד נדמה שמאום לא למדתי

ש

יר קצר זה, שנמצא לי בימים אלה* העלה ברוחי משה מן ההרגשה המלווה את הקורא כפגישה עם שלושת הספרונים האלה, המעוררים תשומה לב כתופעה מו"לית שיש מן הייחוד בתכנה ובצורת הגשתה לקורא: שלושה טקסטים שונים, העוסקים בפואטיקה ובאסתטיקה, כתובים בידי יוצרים מרכזיים בתקופתם, מתורגמים ומבוארים, בצירוף מבוא/אחרית דבר מאת המתרגם, ובו פרטים על הכתוב ועל הכותב, על מקומו, זמנו והרלבנטיות של הטקסט כמונחי תקופתו.

"לונגינוס" כתב את דבריו במאה הראשונה לספירה (ואולי השלישית) — על כך יש חילוקי דעות; פרידריך שלגל — בראשית המאה התשע-עשרה ופול ואלרי — בסוף המאה התשע-עשרה וראשית העשרים. כל אחד משלושת הטקסטים מעלה, בדרכו שלו, שאלות, לבטים, רעיונות, מושגים ותפיסות שאנו מוצאים, אם כמישרין ואם בגילגוליהם, גם בביקורת בת ימינו.

בניין-העל של עולם המושגים המורכב של ביקורת ספרותית כימינו, ביצר מתייחס הוא למערכת המתוחכמת, ולא רק ביחס לזמנה ומקומה, של הבחנות שהבחין, מונחים שהעמיד ואיפיונים שאיפין "לונגינוס"; או לאותו אלמנט של מלכות-האידיאה, של העמדת הקונצפט, היסוד הטרוסנצנדנטי, במרכז — בהגותו של פול ואלרי; או למקוריותה של בשורת הקרע כמהות, העולה מתורתו של בעל "פרגמנטים", פרידריך שלגל — על התהיות האלה ייתן בוודאי כל קורא תשובה משלו.

שלושת הספרונים שלפנינו, המביאים בפני הקורא מעט מהגותם של אידאולוגים בביקורת הספרות, וזאת בתרגום לשון עכשווית, במטבעות לשונית-מושגיות של תקופתנו, מכילים את היסודות המושגיים שלא רק בעקבותיהם, אלא הם עצמם, מצויים כמרומה בלב לבה של הביקורת הספרותית החדשה, המתוחכמת, המשופעת באוצרות מינוח, אך התוהה אולי אותן תהיות עצמן עכשיו, כבימים האחרים.

"לונגינוס": על הנשגב

"על הנשגב", כך אנו למדים מן ההקדמה לספר, מהווה קול בוויכוח הגדול שנישט במחצית המאה הראשונה לפני הספירה, בין חסידי השימוש בלשון העממית וחידושיה לבין שומרי גחלת המלומדות, המבקשים להשתמש רק בלשון הטהרנית, כשחיבור זה מביע תמיכה בחסידי הלשון העתיקה וספרותה. תפיסתו של לונגינוס מזכירה ביסודה תפיסות שרווחו באירופה בשלהי המאה ה-18 ובמחצית ה-19, ומעל לכל בטענה שסגולת השגב האמיתי וגדולתה של היצירה אינם בציות לחוקים נוקשים וקפדניים, אלא במכלול האמצעים שבהם ניכרת הבקעה של רוח גדולה, וכי הנשגב הוא בראש ובראשונה "הד של נפש גדולה". מכאן שלא דיקרוקי עניית ועמידה במבחנים חמורים היא שמעניקה ליצירה את גדולתה, אלא יסוד כמעט מסטי שבנפש היוצר.

מהם איפוא הד פעמיה של אותה "נפש גדולה", וסימניהם כיצירה הנשגבת? עיוניו הקפדניים בטקסטים השונים משמשים ל"לונגינוס" מקור להתחקות אחר דרכי ה"זהויות" של השגב האמיתי: הימנעות מן ההגזמה (בלתי אם כאמצעי מודע להשגת תכלית מסוימת); הימנעות מניפוח מלאכותי, מפשטנות ילדותית, מפאתיות יתירה; חשיבותה העליונה של המידה הנכונה. בעיוניו נמצא אלמנטים רבים של ניתוח פרסודי, מבני, מורפולוגי, סמאנטי וכד', המוכרים לנו מכל טקסט ביקורתי בן ימינו:

* ערך ברימדומי ערב, מירוסלאב דימיטרייבין. פורסם בעיתון ספרותי היוצא לאור ביוגוסלאביה — "קנייזבה" ב"ן", גליון 191, 25.6.82.

ניתוח הסוגים השונים של שימושים לשוניים והאפקטיביות שלהם כמונחי הטקסט והקשריו; בדיקת הצורפים, השימוש בדרך הקיצור והשיפעה; ררכי ההרחבה, שימושים בדימויים ובצירורי לשון, גורמי הפתעה, מיקום; ניתוח האפשרויות השונות של שימוש אפקטיבי במלים ובערכיהן השונים, השימוש בזמן ועוד. הקו המנחה את עיוניו והבחנותיו של "לונגינוס" מנוסח באופן הבא: "האמנות מתעלה לשיאה כשהיא נדמית לטבע"; הטבע משמש לו כעין קנה מידה "מוחלט", וזאת מתוך אמונה כי "הטבע אינו רואה כנו, בני האדם, יצורים נחותים ונטולי אצילות, אלא בהכיר אותנו אל העולם ואל החיים, כהביא לאיזה כינוס חגיגי, הוא עשה אותנו גם לצופים ביצירותיו הגדולות וגם למתחריו בתחום זה, ומלכתחילה הפיח בנו הטבע אהבה שאין להכריעה לכל מה שהוא גדול ואלוהי אף יותר מאיתנו" (עמ' 63).

עיוניו של "לונגינוס" מפתיעים במימד העומק הפרדוקסלי: למרות משקלם הסגולי המכריע של האלמנטים השונים והנפרדים, שבהצטרפם יחד הוריס לשגב והם מסימניו הניתנים לזיהוי של "הנשגב", הרי קיימת גם ההכרה באמת היותר מורכבת, זו של תלות דיאלקטית בין ההפכים: "בעלי הגדולה הטבעית הם אלה הפחות משוחחרים מן הטעויות, שכן תקנות גמורה מחייבת קטנוניות מסוימת בכל, ואילו כאשר מדובר בגדולה יש צורך להקל ראש בפרטים הקטנים, כפי שהדבר קורה בצבירת נכסים גדולים. מי יודע אם אין הכרח בכך שהללו אשר מטבעם הם קטנוניים וכינוניים, דווקא משום שאינם מסתכנים במאומה ואינם שואפים אל הפסגות, הם משוחחרים עקב כך מן הטעויות ואף מבוטחים מפני הנפילות: בעוד שהללו שטבעם גזול, מעוד ימערו לעיתים מחמת גדולתם דווקא." (עמ' 60).

"השאלות שמעורר לונגינוס נשארות בעינן", אומר יורם ברונובסקי בהקדמה שהקדים לתרגומו — "באיו מידה 'הגאון' הוא מתנת הטבע ובאיו מידה הוא פרי הלימוד, מה היחס בין המוסר ובין הכשרון הספרותי וכיו"ב — שאלות שבהן מתחבטת גם תקופתנו."

פול ואלרי: שלוש מסות בפואטיקה

"בכל פעם שאני מנגן, משהו
בי מתנגן" / נתן זך

שלוש המסות שבספר עוסקות ביחס הדיאלקטי שבו היוצר ליצירה, בהיות כל יצירה בבחינת נסיון "המנגן" להבקיע אותה הבקעה אכסורית, נבצרת, אל כוליות "המנגינה": אכסורית, בגלל נבצרות ההבקעה; מבקיעה — כיון שבעצם התגשמותה בכלי ההכרה האנושית וסמליה, הבאים לידי ביטוי במסגרת של תפיסה אסתטית, הריהו בבחינת התגלמותה של אותה אי-אפשרות אימננטית, באפשרות אסתטית מסוימת. האיכות הרנטגנית של פלא-ההתרחשות הזאת היא אחת מסגולותיה של דרך העיון של פול ואלרי בשלוש המסות האלה, במערכת הקשרים — אלה הגלויים, או הגלויים-לכאורה, ואלה הסמויים — שבין פואזיס וראציו, בין ההכרה, התודעה, המצפון — ובין אפלטון-בראשית היוונית, ובמקומו, כתפקידו, אם לא ביעודו, של המשורר ושירתו במערכת של סתירות קיומיות שהמודעות להן היא אם הספקנות.

פול ואלרי, המשורר הצרפתי הסימבוליסטי, כפי שהקורא למד מן ההקדמה של יורם ברונובסקי, הוא בהגותו אבי הזרם המזוהה כקונצפטואליזם, והגורס את עליונותו המוחלטת של הקונצפט על פני ביצועו של הקונצפט. הוא שייך לתיאורטיקנים שעוסקים בתיאוריה של אמנות השיר נפעל מהיותם משוררים, ייחודו הוא בכך שאצלו, מעצם ההנחה של תורת הרצון שלו, חשובה התאוריה עקרונית יותר מן הפרקטיקה, והפואטיקה, תורת השיר — חשובה מן השירה עצמה. אחת המסקנות שהוא מגיע אליה היא זו של נאמנות גמורה לקונוונציות החברתיות והספרותיות, שהן בעיניו יצירתו היציבה ביותר של האדם וביטוי לתחושת האבסורד העמוקה שלו; ואולם הוא מגיע לאמונה בחובת הציות המוחלט למוסכמות החברתיות ולאמונה בחשיבות הכללים הקלסיציסטיים הנוקשים של הפואטיקה הצרפתית דווקא מתוך ניהיליוזם מוחלט — תשובה מקורית ברור של מרידות הסוריאליסטים והדראיסטים, הציות למוסכמות, כפי שאנו למדים מן ההקדמה, הוא אצל ואלרי ביטוי לספקנות עמוקה, והחשתית הפרדוקסאלית הזאת מעניקה לעיון עומק ורלבנטיות.

השטח הפרוץ של החויה האסתטית, דהיינו אי הודאות ואי הקביעות ביחס לתקפותה ולמשקלה הסגולי כנפעל מכל דרכי ההתודעות שבהן מתודעת היצירה לקוראה — היש כאן כעין מכיזם "סודי"? מערכת "קסמים"? טכניקה צרופה? צורפי מקרים? אינטראקציה בין "רוח" למכניזמים לא-מודעים בשעת השימוש בהם ומפליאים, שבאמצעותם מתרחשת אותה "הבקעה" שמבקיעה הרוח, מצד אחד, והעברתה, כלומר כשרה או סגולתה לעבור מן האובייקט (המשורר) אל הסובייקט (הקורא); מהו היחס בין האקראי והארעי לעומת המהותי, הסגולי, הקבוע ועומד — שאלות אלה ואחרות נדונות ב"שאלות של שירה", הביקורת הנכונה נתפסת כהעמקה ב"אמצעים" הספרותיים כמגלמי מהויות, לאו דווקא בדרך הקלה יחסית של גישה לדיון ביצירה מבעד ל"השפעות", "מקורות", "פסיכולוגיה", "חוגים" ו"מקורות השראה" וכיו"ב, כי אם דיון בבעיות האורגניות של ההכעה וגילוייה.

בפרק "שירה ומחשבה מופשטת" נדונה זיקת הגומלין בין אופני השנוניות שברוח היוצרת, שבמצבה ההיולי יש בה מתכונת הלוגיקן כשם שיש בה מכשרון המשורר; נדונים המצבים הגבוליים שבין שירה וחלום, המקריות הפלאית של הופעת ההשראה השירית והמקמקמות; נדונים המעברים שבין המלים, שהם כגשרים על פני חללי-התהום.

המשורר מוגדר כאמן של מכלול אמצעים — צליל, משמעות, הממשי והדמיוני, ההגיוני, התחבירי, הזימון הכפול בתוכו ובצורה, כאשר באמצעות מכלול של "אמצעים" מועבר "המצב הפואטי" ממנו אל הזולת — הקורא, בתהליך מורכב של טרנספורמציה המתרחש, למרבה הפלא, באותו אמצעי — הלשון — שמעצם טבעם של מרכיביו (המלים ומשמעותן הסמאנטית) משמש לצרכים פרקטיים, "מזדהם", מבצע את כל המלאכות האחרות הכרוכות בקיום היומיומי, בשעת השימוש בלשון המדוברת.

ואולם, כיון שהמנגינה קיימת מעבר למשורר, לשיר ואף למיפגש המקרי שביניהם,

אליהו קיָדָר

חג

לא בית־כְּנֶסֶת. לא תפלה. ואף אֱלֹהִים
שׁוֹכֵן בְּעַרְפְּלֵי־אֵין.
זֶה־ר חַלּוֹת הַחַגִּים
הַקְּלוּעוֹת
דוֹלֵק בְּעִמּוּדֵי תְמוּלִים
כְּמִנְיַת אֲנָדִית

בְּכָל זֶאת חַג הַיּוֹם. בְּמִרְחָק
נִדְלָקוּ נְרוֹת קִדְשָׁה.
אָמַא עֲטוּרָה שְׂבִיט לְכֹן
מְעַלְעֵלֶת בְּכַתְבֵי קִדְשׁ
וּמִוֶּחֶה דְּמַעוֹתֶיהָ בְּסִתְרָה.
אָבָא כְּפוּף בְּרֹאשׁ הַשְּׁלֶחָן
בְּעִינָיו רְז־קְרוּמִים מְשׁוֹטֵט
וּבְצִהָר מְשַׁקְפִיו תְּקוּעִים
דְּגָלִים שְׁחֹרִים.

אֲחֵי הַקְּטָן מִשְׁחָק בְּחַתְלֹתָיו.
עַד שֶׁנִּשְׁמַע קוֹל־אָב רֹעֵם
וּבְצִלְחוֹת מִהֶבִיל מְרָק
יוֹם־טוֹב

וְגַם פֶּה חַג הַיּוֹם. חֲגָא
אֶפְלָה. מְרוּטָה. שְׂמִיכְתֵי הַצְּחוּרָה
הַאֶפְיָרָה וְסִדְקִים פְּעוּרִים
בְּגוּפָה הַקְּרוּעֵה.
לְבָדֵי שׁוֹכֵב אֲנִי פֶה.
בְּמִדְחֹם זְנִיקָה בְּסִפְתֵי.
בְּכַפֵּת מְצִי אֲזַעֲקֶת
דְּלֶקָה
וּבְסִדְנַת נִפְשֵׁי דוֹהָרִים
קְרוֹנוֹת־מֶנֶת

לְבָדֵי לְבָדֵי. לא גָּבֵר. לא אִשָּׁה
אֵין דְּפִיקָה בְּדִלְתֵי
רַק הוּא. מְלַךְ הַצְּלָלִים. אֹרֵב
בִּירְכַתֵי מִשְׁתֵי.
פְּתָאָם מְגִיִת לְעִבְרֵי.
זוֹעוֹת־גֵּרָם מְלַפְפוֹת
צִנְאָרֵי.

פִּי הַקְּפוּא דְּבַק בְּשִׁפְתוֹתֵי
וּבְחִבּוּק גּוֹעֵשׁ נִחְגֵּג
חַג הַשְּׁטָן

פגישתי עם מלאך המוות

הִיָּה שְׂבֵת אַחֲר־הַצְּהָרִים. הַכְּפָר
לְהַט בְּחִנּוּרָו שֶׁל אֱלֹהִים.
בְּחִשְׁבַת חֲדָרִים מוֹגְפִים נִחְרָה
הַמְּנוּחָה הַחֲגִיגִית. וְאֲנֹכִי
רְדַפְתִּי אַתָּר צְפָרִים צְבָעוֹנִית
בְּאֶבֶק הַרְחוֹב הַדּוּמָם

חִפְצֵתִי לְהַתְּלוֹת בְּכַנְפֵיהֶן
הַנוֹצְצוֹת.

בְּצִיּוּצֵי מְקוֹרֵיהֶן שְׂמַעְתִּי כְּרוּצֵי
מְרַחֲקִים מְפִלְאִים
וּבְנוֹצוֹתֵיהֶן נִצְנְצוּ זְהָרֵי
עָרִים מְקַסִּימוֹת.

שֶׁם הַבְּתִים גְּדִלִים עַד רוּם־רִקְעֵה
וּפְנִסִים יוֹקְדִים מְצִיפִים אֶת הַלִּילָה
בְּאֶדָם זוֹהָר.

וּבְעִרְבֵי שְׂבֵתוֹת בְּרַכְבַּת מִהִירָה
כָּא מְשֶׁם הַבִּיָּתָה אָבָא שְׁלִי
וּמִבִּיא בְּפָנָיו הַנְּעוּפוֹת
שְׂרָכִיט הַהֶעֱנֶשָׁה

כֶּף הַתְּרוֹצְצֵתִי אָנָּה נְאֻנָּה בְּעִלְיוֹת
וְהַפְּרָחֵתִי עֲפִיפוֹנֵי חִלּוּמוֹת.
בְּעוֹד הָאוֹרֵב זָחַל בְּמַחְתָּרֶת
בְּגִלְגָּלֵי עֲגָלָה

וְכִפָּה עָלֵי אָכְפוֹ הַשְּׁחֹר
בְּפָרְסוֹת סוּסִים הוֹרְסוֹת.

דָּם נָזַל וְצָבַע רַגְבִים
שְׂטוּפֵי־שֶׁמֶשׁ

וְיָלַד עֲלוּף שְׂכָב בְּעֶפֶר
בְּמִנוּחַת שְׂבֵת אַחֲר־הַצְּהָרִים.

הרי שתפקידו האמיתי, העיקרי, של המשורר איננו כעצם היענותו לתחושה הסובייקטיבית של "המצב הפואטי" שבקרכו, כי אם בכך שהוא מביא להיווצרותו של מצב פואטי זה עצמו אצל זולתו, דהיינו לכושר לקלוט את המנגינה, כלומר לאותו מצב של "השראה" בעת קליטת השיר על ידי הקורא בו. דבר זה יושג כאשר לשון השיר אינה משמשת לפי חוקי שימושיה הפרקטיים, אלא מתייחדת כלשון־בתוך־לשון. תוך אינטראקציה בין הצליל למשמעות.

המסה השלישית, "שיעור ראשון בסדרת הרצאות על פואטיקה" עוסקת ברמות השונות של האינטראקציה בין ה"יצרן", היצירה והצרכן ובמכלול הזיקות המתקיימות, בכוח או כפועל, כחוג המשולש הזה: באיזה אופן מתקיימת יצירת הרוח? כיצד יש לגשת לשיר תוך מודעות לזיקה המתמשכת בין "הקול הקיים" לבין "הקול המגיע" או "הקול החייב להגיע", אחדות היצירה לעומת הריכוזי שכרות; הדיאלקטיקה של חרות מתמעטת שביצור לעומת היישומים הנוגדים שברוחנו כקוראים. קוראו של פול ואלרי שבוי בקסמו של הנסיון למקד את ההבחנות באופן רציונאלי ומדויק, ואולם חדרו כל העת בתחושת הפלאיות, במודעות לנוכחות הטרוסצנדנטית של "הרוח" כסיבה ומסוכב, לחידות שמאחורי הניגולות, לאיכות הפרדוקסלית של מגעיה באדם: "כאשר הרוח היא הסיבה, הכל הוא סיבה; הכל הוא אנדרלמוסיה. וכל תגובה על האנדרלמוסיה הזאת גם היא ממין האנדרלמוסיה. והנה מבחינה מסוימת אנדרלמוסיה זו היא התנאי של הפוריות: בה חברה ההבטחה, שכן פוריות זו תלויה בלא־צפוי יותר מאשר בצפוי, ובעיקר היא תלויה במה שנעלם מאיתנו ובגלל מה שנעלם מאיתנו, יותר מתלותה במה שידוע לנו."

פרידריך שלגל: פרגמנטים

"פרגמנט כמוהו כיצירת אמנות קטנה, חייב להיות מובדל כליל מן העולם הסובב וכולי בתוך עצמו כמו קיפוד." מתוך "אתינאוס", 206.

"איזה קטע!" אומרים כיום בני־העשרה בתגובה על כל תופעה, ארוע, דיבור, בהגבים ככל הראה על עולם שנקלט בהם כרצף של קטעים אוטונומיים ובאופן זה כמעין מהות קליידרוסקופית, כאשר מכח סגולותיהם ותכונותיהם של שבוי צורות כמשחקיהם החילופיים, מגלה שפופרת־המראות לעין חילופים צבעוניים בצורות משתנות הנתונות בתנועה מתמדת, אף כי במסגרת קבועה לכאורה, שבאופן זה נקלטת בעין הכביטה כיריעה מתנועת של שבוי צבעוני, השונה ממערכת סטאטית כלשהי של צורות משיחות משבוי זכוכית צבעונית, כחלונותיה של כנסייה, למשל התנועה הלא־פוסקת מעניקה לשבוי הצבעוני שבשפופרת־המראות אותה מהות סגולית של דבר והיפוכו, לכאורה: רסיסים, שבוי צורות עצמאיות, אוטונומיות־לכאורה, היוצרות בזרימתן זו אל זו את אשליות כוליות המאסה העשויה מזיקות גומלין סמיות, חולפות, הנתונות בתנועה של השתנות מתמדת. האמנות הקינטית לסוגיה מעוררת בנו תגובה דומה: ביסודה משחק הפלא בין הפרגמנט ובין הכוליות הזורמת, או הכוליות בזרימתה.

פרידריך שלגל, אחת הדמויות המרכזיות בתחום הביקורת, מייסדי האסכולה הרומנטית בגרמניה ומראשיה, והתאורטיקן שלה, הוא אולי אחד ממבשרי הקרע כמהות ראייה, כאיכות חדשה: "כמי שחי בנפשו את המתחים של 'האדם (ה)קרוע', אומר טוביה ריבנר באחרית־דבר שכתב לספר, 'כו' אמנות וחיים חלוקים, אשר מגמות סותרות מתרוצצות בו מבלי שידע לפייס ביניהן, וכמי שבא אחרי גיחה ושילה, שבחיההן ניסו, אחרון, לגבור על אותו קרע — נתן שלגל ביטוי, במישרין ובעקיפין, לפיצול הפנימי." שיטת ההגות הביקורתית המגיעה אל הקורא בדמות אפוריזמים, לעיתים בתכנית קצרצרה, חד־פעמית ופעמים אחרות בקטע הכולל משפטים אחדים ובהם פיתוח של רעיון, פועלת על הקורא מכח השאיפה הפרדוקסלית במהותה למבע הכוליות הפלורליסטית — מבע הנבצר מעיקרו, בתכנית הקצרה, החד־משמעית; לפיכך חדרים האפוריזמים, כל אחד בנפרד, כשם שחדרה היריעה כולה, במה שמכונה כפי טוביה ריבנר כ"כפל מגמה — בקשת השלם במבע המקוטע."

מבחינה תמאטית היריעה רחבה, הנושאים סוככים סביב הסופר, היצירה, החרות הפנימית, הרציה, אפשרויות הביטוי השונות, כאשר אופן העלאתם חדרו כרוח בוננות, שיפוט ומודעות לסיטואציה קיומית הקרובה לחוויה הנפשית המודרנית, לא דווקא ברמת המינוח, כי אם בכנייה של האינטרוספקציה: "מראית עין פיוטית היא משחק של השגות, ומשחק הוא מראית עין של מעשים". הפרגמנטים הביקורתיים חדרים רובם ככולם באלמנטים אנטינומיים: פשר/חידה; תום/התחפשות; חוש לאמנות/מדע; סתירה לאין התרה בין מוחלט ומותנה, בין אזלת הביטוי והצורך למסור הודעה שלמה. משום קרבתם המושגית לאחדות שבהיפוך יוצרות, קרובים הפרגמנטים קירבה אינטימית לתודעה המודרנית.

בספר פרגמנטים העוסקים בחלוקה ובתת־חלוקה לז'אנרים, בפרובלמטיקה של האינטגריות האישית, באסתטיקה הסופיסטית, בגבול המיפגש בין אמנות, פילוסופיה ומדע, בכוחות הדר־סתריים והפרדוקסאליים הרוחשים בעומק ביחסי בריתות בין הפכים: "השקפתה המרכזית האמיתית של הנצרות היא החטא"; "תוהו אינו אלא אותו סבך שממנו עשוי לקום עולם".

בפרגמנטים אחרים ניתן ביטוי למבוכן הקיומי של דפוסי אינדיבידואליות לא־נפגשים, גם כאשר הם לכאורה צומחים באותה קרקע (סוגי דת, סוגי שירה).

ואולם הטעם המתוק לגבי קורא בן־ימינו, שהמבוכן קרוב לו קירבה אינטימית, ימצא בפרגמנט שלא קשה לאהוב:

"אלוהים הוא, פשוטו כמשמעו, כל שהוא מקורי ונשגב ביותר, כלומר האינדיבידואל עצמו כפוטנציה הגבוהה ביותר, אך האם אין גם הטבע והעולם בגדר אינדיבידואלים?"

שירים מסדנת היזע (4)

יהודה גור-אריה, נתן יונתן

בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים, בעקבות גזירות ופרעות כיהודים ברוסיה ובכל רחבי מזרח-אירופה, החלה הגירה של יהודים ממחוזות אלה, לארצות מערב-אירופה הליברליות, אך ביחוד – לאמריקה, בתקווה להצלת הנפש ולשיפור רמת החיים. "בארץ האפשרויות הבלתי-מוגבלות". פלג דק מן הזרם הזה הגיע גם לארץ-ישראל, הלא הם אנשי העליה השנייה. אולם רבים מהם, וכיחוד אלה שהיו נטולי כסים אידיאולוגי איתן, ירדו כעבור זמן קצר והמשיכו לארצות-הברית, לדרום-אמריקה ואף ל-אוסטרליה הגיעו. הפועלים-הפרולטארים היהודים שנחלצו ממזרח-אירופה בעור שיניהם וקיוו למצוא את מזלם באנגליה ובארצות-הברית, מצאו עצמם כעבור זמן קצר מאוד, במצב גרוע אך יותר, באותן Sweat Shops – סדנאות היזע בווייטצ'פיל של לונדון, או במרחפים מצחינים בלונג-איילנד של ניו-יורק, כאן, בנוסף על קשייהם

הרגילים כפרולטארים, ניספו גם בעיותיהם המיוחדות כמהגרים, ללא ידיעת השפה האנגלית, בקשיי דיוור ושנוני של הווי החיים בכרך האמריקני, לעומת מה שהיו רגילים בעיירות שמהן באו. כעבור זמן קמו והתבלטו ביניהם יוצרים מובהקים, משוררים פרולטארים, שראו בשירתם לא רק עניין אישי של ביטוי אינדיבידואלי, אלא הם ראו עצמם במפורש משוררים "מגויסים", בעלי יעוד חברתי-פוליטי-סוציאלי ברור: לעורר את הכרתו ותודעתו של הפועל היהודי, להתארגנות ולמאבק על זכויותיו ולתקווה לעתיד טוב יותר. בין הבולטים שכמשוררי יידיש באותה תקופה, היו ארבעה: מוריס וינטשבסקי (1856-1930), שנחשב "הסבא" של השירה הסוציאליסטית היידיש; דוד אדלשטאט (1866-1892), שבמשך תקופה קצרה של ארבע שנות יצירתו ביידיש, קבע את מקומו בתולדות היצירה הפרולטאריה ביידיש; יוסף בובשובר (1873-1915) שראה עצמו תלמידו וממשיכו של אדלשטאט.

הוא זכה גם להכרה מרובה כמשורר באנגלית וניבאו לו עתיד מזהיר בספרות האמריקאית, אך מחלת נפש שמה קץ לכושר היצירה שלו. (מסה פוליטית על דמותו, מאת מאנגר – בגליון הבא); מוריס רוזנפלד (1862-1923) "המשורר-החייט", שהעלה את השירה הפרולטאריה היידיש להשגים מרשימים ביותר בזכות סגנונו המלוטש וערכם הספרותי של שיריו, שכמותם לא נכתבו עד ימיו. (עליו ומעט משיריו – באחד הגליונות הקרובים). תחילת פעילותם של ארבעת המשוררים היתה עוד בארצות מוצאם, אך עיקר יצירתם הספרותית, החברתית-פוליטית, וכמיוחד בתנועה האנרכיסטית היהודית, הטרנס-סוציאליסטית, היתה בשנות התשעים של המאה הקודמת ובעשורים הראשונים של מאתנו, לאחר הגירתם לארצות-הברית והתערותם בה. שיריהם שראו אור בכטאוניס הסוציאליסטיים היידיים עברו מפה לאוזן – וללב, רווחו ברחוב היהודי, בבתי המלאכה, במתפרות ובכתי החרושת של ה"איסט סייד" בניו-יורק ובערים אחרות באמריקה. ■

מוריס וינטשבסקי

בגשם ברוח בקור

מה עושים אפרוחים קטנים, שנים, ברחוב בגשם, ברוח, בקור?
הנדים כפואות, הרגלים לחות
השפתיים כחולות, הלחיים חנוורות
בעולם איפה יש להם בית ואור?
וביתם איפה הוא – פה ביתם, שח הרחוב
בגשם, בקור, ברוחות.
אן ילכו הילדים הקטנים היום
בגשם, בקור, ברוחות?
מה זה, ככה, בלי אבא, בלי אם בלי חבר?
יחמים מסכנים, מה ראיתי פתאם –
שאחד מן השנים עור!
זה אני החבר שלהם, שח הרחוב
בגשם, בקור, ברוחות.

(מיידיש: נ.י.)

דוד אדלשטאט

עורו

עד אנה, עד אנה תדעו אף שעבוד,
תשאו אזיקי הקלון?
תרכבו עשר רב, לזה הגזול
פרוסת להמכם בידון?
עד אנה תוסיפו גבכם להרכין,
נדחים, נמקים בקרעב?
כבר שמר! הקיצו! פקחו עיניכם!
תראו כחכם פי הוא רב!

פכשו החרות מאחרי המתרס,
קדשו על ערין מלחמה!
רצון ועז-נפש יסלו השביל –
לקראת נצחון ותקומה.

הכל ימגר הפועל בחרכו –
כבלים וכסאות-מלכים;
וארץ כלה משחררת תלבש
שלמת נגוהות ופרחים.

יתנער היקום לחיים ולבלוב
במאי המזהיב, רב-האור;
הה, שוב אל תשתחו, אחים, לערין –
תייכם, כי קרא לכם דרור.

צלצלו בכל פעמוני החרות,
כנסו כל עברי החבל –
וערכו את הקרב הלוהט ללא-חת
בעד נצחונכם הגואל!

(מיידיש: י. גולדשמידט)

יוסף בובשובר

דרור

אלי שלום ודרור נכסף עוד העולם,
העכד, חזונו נושא ליום-יבוא,
זה יום אשר נחרץ מאז ומעולם,
אלי עורג אדם כלהט לקבו.

את ערך עצמותו מכיר איש העמל,
ופנימה כנפשו לוחש-רוחש זיק-אור;
יש יום ודרור ינשם חזונו הנגאל
ולא ידעו חזיו שוב סבל ומחסור.

עוד אור גדול יופיע, אור העתידות,
איתן יקום אדם, כמתדש נולד,
רשעות דורות תחלף לכלי אחרית נאות
ונאל משאת נפשו יושיט היד.

(מיידיש: א.ש. עמיאל)

מח: סימנין צבר

הנפח: (1962)

חופש, מוסר, דמוקרטיה

א

ני רוצה לפרוש חלק מן הרקע התיאורטי המופשט, שנוגע לשאלות של חופש הריבון, חופש היצירה, חופש ההתבטאות. אני רוצה ליצג את נקודת המבט המוסרית ויותר מכל רכר אחר, אני רוצה להסתכל בשאלה מה הם העקרונות שצריכים להנחות אותנו, כאשר אנחנו שואלים את עצמנו מה מותר ומה אסור בתחומים האלה. אייפאשך לצאת ידי חובת העניין, מבלי להזכיר גם דוגמאות מענייני דיומא, משאלות מלחמת לבנון, או משאלות הצנזורה על סרטים ומחזות וכיוצא בזה, אבל לא זה לב העניין שלי, אלא מה שמעסיק אותי הן השאלות העקרוניות.

כאשר מדובר במוסר, הכוונה למערכת המגבלות העליונה, שהיא בסופו של דבר השופט העליון, לגבי המותר והאסור בחיים המשותפים שלנו. חיים משותפים, של בעלי דעות שונות, ערכים שונים, אידיאלים שונים, אשר רוצים בכל-זאת לחיות יחד. ומערכת הנורמות המוסרית, היא הקובעת את המגבלות האחרונות בהן אנו מתחשבים, כשלב המכריע, כבואנו להחליט מה בסופו של חשבון מותר לנו לעשות ומה אסור לנו לעשות.

הדמוקרטיה כזה אנחנו אמורים לקיים את חיינו המשותפים מוצדקת רק על יסוד בסיס מוסרי זה. אותי לא מעניינת הדמוקרטיה כתור איזו שהיא שיטת מימשל יעילה, המקדמת או מקצרת את הדרכים להחלטה בעניינים ציבוריים. לא מעניינת אותי הדמוקרטיה משום נקודת מבט, אלא מתוך-כך שהיא היחידה המאפשרת חיים משותפים הוגנים של בעלי עמדות וערכים שונים.

כניגוד להרבה מן הדעות הרווחות, אני סבור שהדמוקרטיה היא שלטון הרוב, משום שאם אנחנו מסתפקים בהגדרה של שלטון הרוב, פירושו שאנו נותנים אפשרות לרוב להיות שרירותי, להפעיל את עריצות לבו ולעשות במיעוט כל שליבו חפץ. זאת לא דמוקרטיה. כאשר מדובר בדמוקרטיה, מדובר ראשית על הזכויות האנושיות והאזרחיות הבסיסיות, ואלה חייבות להישמר בכל מחיר ובכל תנאי, תהיה דעתו של הרוב אשר תהיה. ומעבר לזכויות הבסיסיות, מעבר לשמירה על חירויות האזרחים וביחוד המיעוטים; מעבר לזה שם שולט הרוב, כלומר באיזה צד של הכביש תיסענה המכוניות, או איזה סוג כלכלה תהיה לנו — ליברלית או סוציאליסטית או קפיטליסטית, ומה יהיה האחוז השולי של מס ההכנסה, כמה שנים ילמדו ילדים בבית-הספר חינוך חובה וכמה בחינוך רשות — אלה שאלות שלא נוגעות במישרין ובחלקן אפילו לא בעקיפין, לחירויות הבסיסיות, ולכן הן נתונות לשלטון הרוב. אבל שלטון הרוב לא יכול להחליט לסתום למיעוט את הפה, לגרש את המיעוט ממקום מושבו, להרוג את המיעוט, להכניס אותו לבית-הסוהר או כיוצא בזה.

כלומר הדמוקרטיה מתבטאת בהרבה יותר מטכניקה של שלטון הרוב — בארגון כזה של המוסדות האזרחיים והמדיניים, ששומר מכל משמר על החירויות הבסיסיות ורק מעבר להן נוקט בשיטה של הכרעת הרוב. ההבדל בין נקודת המבט המוסרית ונקודות מבט אפשריות אחרות, מתגלה כשתי גישות רווחות אפשריות לשאלת הזיהוי של הציונות. "על רגל אחת" ובצורה טלגרפית, שותפים כל הציונים לרצון לחת לבני העם היהודי חופש לאומי. לשאלה — למה מגיע לבני העם היהודי חופש לאומי? — אנו מוצאים שתי תשובות שונות לחלוטין זו מזו. אחת נעוצה בגישה המוסרית, והשנייה — בגישה אחרת, התשובה המוסרית, מוצאת ביטויים מפורשים בציונות הקלסית, אצל חיים ויצמן, ואפילו במשפטים מסוימים שבהכרזה על הקמת המדינה וזו הנמקתה: החופש

הלאומי מגיע לבני העם היהודי כשם שמגיע חופש לאומי לכל אדם. לכל בני-האדם יש חירויות מסוימות, בין השאר — החירויות לטפח את שייכותם הלאומית, בין השאר — החירויות לעצמאות לאומית. חופש זה מגיע לכל אדם הוא מגיע גם ליהודים. היהודים לא שונים בהקשר זה משאר בני-האדם. החופש מגלות והחופש משעבוד של בני עם אחר, והחופש מעול מכל מיני סוגים אחרים שלו, מגיעים ליהודים, כמו שהוא מגיע לאחרים. וכאמת בהכרזה על הקמת המדינה, מדובר על כך — על זכותנו הטבעית להיות "ככל עם ועם". עומד כרשות עצמו במדינתו הריבונית.

הגישה השנייה, האלטרנטיבית, מסתכמת, ולא בהלצה, בתשובה שנתן שר החוץ לפני כמה ימים, לשאלה למה אנחנו רוצים לחיות בארץ-ישראל. תשובתו שתיכנס בוודאי לתולדות-הציונות כבדיחה היתה זו: למה אנחנו רוצים בזה? — "ככה". ההסברים שנתן לאחר מעשה אינם מעלים כמובן ואינם מורידים. ואני אינני מתייחס לדברים כאל הלצה. מפני שאני חושב שיש בהם ביטוי אוטנטי, אפילו קיצוני באוטנטיות שלו, לגישה אחרת, לתשובה אחרת לשאלה למה מגיע לבני העם היהודי חופש לאומי. והיא הגישה והתשובה הלאומנית. במקום העליון לפי גישה זו לא נמצא האדם, אלא העם, והעם לא חייב דין וחשבון אלא לעצמו. והעם, אם הוא יכול, ואם הוא רוצה, הוא עושה. וכאשר שואלים אותו: למה אתה רוצה — הוא לא חייב דין-וחשבון לאיש. הוא חייב דין-וחשבון רק לעצמו. והתשובה שיכול העם לתת לזולתו היא: למה? — ככה. משום שכל האחרים נמצאים ממילא רק בשולי דרך חיינו הלאומית, הלאומנית. והוא מביא בחשבון את האחרים, רק כאשר נשקפת לו מהם איזו סכנה. כלומר כאשר מדובר על יחס למיעוטים, בין כמד הימני של הקו הירוק, ובין כמד השמאלי של הקו הירוק, אנחנו מפסיקים להיות דמוקרטיה ומתנהגים כמדינה קולוניאליסטית. ש- משתמשת בתקנות הגנה שרירותיות, שרשויות לה לעשות כילידים הנחותים ככל שעולה על רוחה.

חופש הביטוי ופגיעה ברגשות

על רקע כללי זה, כרצוני להשמיע כמה טענות כלליות בקשר לחופש הביטוי. צריך לברר מהם עקרונותיהם של כל הטענות בעניין זה.

כאשר מדובר על חופש הביטוי, אני רוצה להדגיש שמדובר בשאלות המותר והאסור בכל תחומי ההתנהגות המולולית. בין כאשר מדובר על הבעה יזומה וכן כשמדובר בתגובה, גם על דברים שאני אומר מפני שמתחשק לי לומר אותם, וגם על דברים שאני אומר בתור תגובה לדברי מישהו אחר. וקודם כל, צריך להיות ברור שכאשר מישוה דורש מזולתו להחריש, להימנע מלדבר, עליו חובה ההוכחה, ולא — על הדובר להוכיח שמותר לו להשמיע את מחשבותיו, שמותר לו לבטא את רחשי לבו ואת הרהורי דעתו. על תובע השתיקה החובה להראות מדוע אסור לי לומר את מה שאני רוצה לומר, מפני שזאת אחת מחירויות הבסיסיות. כל החירויות הבסיסיות הן אלה הנוגעות בסופו של דבר למהותו של האדם, ובמהותו האדם הוא יצור חושב ושוקל, יצור שיכול ללמוד מאחרים וללמד אחרים, להשתכנע מאחרים. לנסות לשכנע אותם, שהוא מעוניין בשיקולים אלה — שלו ושל אחרים, כדי לדעת מה מן הדין לעשות, מה טוב לעשות ומה רע לעשות. וחופש הביטוי הוא אחד מן הגילויים של היסוד המהותי הזה בחיי האדם ובטבעו, ולכן לא על הדובר חובת ההוכחה. ואין זו שאלה של משחקי פרקליטים, אלא משחמע ממה שאני אומר, שמותר לי לומר כל מה שלבי חפץ. אלא אם כן יש לי נימוקים טובים מאוד לשחוק. בניגוד לדעה הפוכה שיכולה לומר: חובתי לשחוק, אלא אם כן יש נימוקים טובים מאוד לומר את

מה שיש לי לומר. עיקרון שני באותו הקשר: בכל תחום בחיינו בו מותר להביע דעה אחת בנושא כלשהו, מותר להביע גם את כל הדעות האחרות שאין בהן פגיעה בחירויות הבסיסיות. אין תחום, אין נושא, אין שעה ואין מקום שבהם מותר להשמיע רק דעה אחת. אנחנו נותנים רשיון אוטומטי לכל אחד להביע את דעתו, בכל מקום ובכל שעה, שבה אנו עצמנו מכיעים את דעתנו ובכל שאלה שהיא. כדוגמא קונקרטית אני יכול להעיד על עצמי שבשבועיים הראשונים למלחמה, למרות שכבר היו מודעות בעיתונים, בסגנון של: דין לא חתמתי עליהן, בין השאר מתוך הרגשה שאין לי עדיין מספיק אינפורמציה על מה שקורה ועל איך זה קורה, אבל באמצע יוני, כאשר ככל העיתונות הישראלית התפרסם שראש הממשלה אמה בוועדת החוץ והבטחון, שאם יהיו 50 אנשים חפים מפשע בבית מסויים, והיטלר ביניהם מותר להפציץ בית זה, על היטלר שבו, ועל חמישים האנשים האחרים החפים מפשע, אז ראיתי לעצמי את הרשות הגמורה לקום ולומר שלדעתי ההיפך מזה הוא הנכון. ואני לא מדבר כאן על השאלה מי צדק — בגין מנקודת מבט, או אני מנקודת מבט, אלא, על החופש להביע, ברגע שמישהו טוען שמותר או אפילו חובה לעשות מעשה כזה וכזה, מיד ניתנת הרשות לכל אחד אחר, לבוא ולבטא באותו ענין את דעותיו, הוא תהייה אשר תהייה. לעיקרון זה סיפקה לנו המלחמה האחרונה דוגמאות מכריעות. וכל הטענות וההתייחסויות כדבר האיסור לתקוף במהלך המלחמה את מטרותיה ואמצעיה נראים לי פסולים, מעיקרם, מנקודת מבט מוסרית, משום שברגע שמישהו הרשה לעצמו לדבר בעד המלחמה, ניתן היתר אוטומטי לדבר נגדה. הדמוקרטיה היא סימטרית לחלוטין ביחסיה אל הדעות. ואני מוכן להכניס לתוך הרשות הסופת הכללית בזאת רק מגבלות קטנטנות, ממש קלושות, בקשר לעיתוי. כלומר, אם תפקידי כרופא, הוא לנתח חולים אנושים אינני יכול לומר: עכשיו אינני מתעסק בחובתי הרפואית אלא יוצא אל הרחוב, עולה על חבית, ודן בשאה — האם מותר או אסור להפציץ. בוודאי שהחובה להציל אדם פצוע שמונח לרגלי, החובה הרבה יותר מהחובה לנסות לשנות בדרך של הטפה ונאומים את המדיניות הכללית של מדינתי. אבל זה רק בנסיבות מיוחדות ממש, לעומת זאת אני אזרח חופשי, כלומר שלא גוייס למילואים, ואין לי שום תפקיד אזרחי מכריע כמו רופא או כיוצא בזה, אני יכול לומר מה שאני רוצה גם בשעת מלחמה, כאשר מדובר בשאלות של הצדקה הכללית, השימוש באמצעים מסוימים וכדו'. נימוק המוראל שעלה לעתים כל-כך קרובות, אינו חופש. אן מפני שגם למוראל יש דרישות מגוונות. כשם שהיו אנשים שטענו שרבריהם של אנשים כמוני פגעו במוראל שלהם; כך היו תלמידים שהגיעו אלי אחרי המלחמה ואמרו שרק אחרי ששמעו טענות כמו שלי ושל חברי, יכלו להמשיך לשאת בעול המלחמה, בידעה שהם לא נלחמים בשביל איזו מעצמה אבודה, ובעלת צבע חום, אלא שעדיין נלחמים בעד דמוקרטיה.

כן אבל לא רק ברמה המעשית, אלא גם ברמה העקרונית. דרישות המוראל, דרישות השמירה שלך על המוראל שלך, אינן עדיפות על הזכות הבסיסית שיש לי לבטא את דעתי. אין עדיפות למוראל שלך, על חופש הביטוי שלי. ההרגשה הלא-הטובה שיש לך אין בה יסוד חשב, בוודאי לא יסוד מכריע, כאשר מדובר על מניעת, שילול זכויות מן הזולת. יש כמובן הבדל בין הבעת דעה לבין הטפה למעשים מסוימים, ונצטרך להבדיל כאן בין רמה עקרונית לרמה מעשית. לא כל מה שמותר לי כאשר מדובר על הבעת עקרונית של דעות מותר לי מיד להטיף לכיבוש, ובודאים שאסור לי להטיף בפועל למעשה המנוגד לעקרונות המוסר.

מֵאֵרַת הַזִּיכְרוֹן הָאָרוֹךְ

אולנשפיגל? הסקוטים, אמנם, עוד לא לגמרי מחלו לאנגלים (אותם הם מכנים, בחצי-היתול, "סאסקנים", היינו, סכסונים) את התבוסות המרות שנחלו מידיהם בעת החדשה, והם אוהבים לדבר על סקוטלנד כעל "מושבה אנגלית". אבל הם כעצמם מלגלים על כך, ועל "הזיכרון הארוך" הזה, שאין לו משמעות בחיי התרבות שלהם.

וזהי קללתו של האזור בו אנו חיים, של אגן הים התיכון, וביחוד חציו המזרחי — וזהי גם תכונתו הנוגעת ללב ביותר. מבחינה זו אנו היהודים היושבים כאן שייכים לאזור במלוא מובן המלה. גרנו אחרינו את השוכל הארוך והכבד של זכרונותינו על פני כל ארצות הגולה, והזרנו אותו הביתה. טרולים ומכשפות אין פה — שמש המזרח התיכון שרפה אותם כליל לפני אלפי שנים — אבל יש לנו חשבונות פתוחים עם כל העולם, ותכונה זו, המרגיזה כל כך, אובדת כעת במהירות אצל היהודים בחו"ל, וזהו אולי האות המובהק ביותר להתבוללותם. מעיף לסחוב את השוכל הזה, לפעמים צריך לצאת מכאן ולאורר את הראש באחת הארצות ה"צעירות", כמו צרפת או אנגליה, אבל כשלעצמי, אם אי-פעם יצליח הפרוייקט הנסתר לחתוך את מדינתנו בעזרת "תעלות ימים" למיניהן, לנתקה מן היבשת ולהשיטה אל לבים — אני אשאר כאן, במזרח התיכון, כלבנט העתיק, המתוסבך, היפה, והאהוב עלי מכל. ■

גם שם לא סוגרים חשבונות, ולעזאזל עם השאלה איפה בכלל האויב, והמוסלמים עד עצם היום הזה נלחמים ביניהם, כאשר מקור מחלוקתם היא שאלת יורשו הלגיטימי של מוחמד. הרי זה כאילו מלחמות השושנים לא היו מסתיימות לעולם! וכמצריים, הקופטים טוענים שהם ורק הם צאצאי המצרים הקדמונים ויורשי תרבותם המפוארת. כאילו שאר אוכלוסיית מצרים יצאה בהמוניה ממדבריות ערב במאה השביעית ובאה והתיישבה בעריה וכפריה של ארץ הנילוס.

אותה תכונה נמצאת גם בתרבותם של בני האי כרתים, למשל. הקורא את "הדר"ח לגרקו" מאת ניקוס קאזאנצאקיס מגלה גם שם את השוכל הארוך והמסורבל של זכרונות וחשבונות שאינם נסגרים לעולם.

וזהי דרכו של האזור בו אנו חיים, אזור שתרבותו כה עתיקה שלעומתה בני צפון ומערב אירופה נראים כבני-תשחורת שלא מכבר הצטרפו אל המין האנושי, ולא רק אצל הסקנדינבים, שיצאו מן היערות רק לפני מספר מאות שנים, עוד מסתובבים שדים וטרולים למיניהם — כפי שעיון כיצירותיהם של איסכן וסטרינברג ועד אינגמר ברגמן בימינו מגלה עד מהרה — אלא גם אצל האנגלים, הפרוזאיים כל-כך, יש עוד לא מעט רוחות ושרים: ראה הצלחתו המסחררת של טולקין, ממציא ה"הוביט", "שר הטבעות" וכו'. אלה הן מחלות ילדות, בסך-הכל.

אבל שם, בתרבות המערבית המודרנית, אין מטפחים את המטען הרגשי של זכרונות העבר הקולקטיבי, על חשבונותיו, ויהיו רוויי דמים כשיהיו. (קורה, כמובן, שהחשבון פשוט איננו יכול להיסגר, כי המאבק עורנו נמשך — כמו באירלנד, למשל, אבל לא בכך עסקינן.) עוד לפני זמן לא רב — במושגים שלנו — טכחו קתולים ופרוטסטנטים זה את זה בהמוניהם ובהנאה רבה, והיום אין לזכרונות אלה כמעט כל משמעות רגשית. קשה לתאר שהוצאת ספרים הולנדית תמנע מלפרסם ביוגרפיה טובה של קרלוס החמישי, או אפילו של בנו המגעיל, פיליפ השני, אשר עשו שמות נוראות בארצות השפלה במאה ה-16. (זוכרים את טיל

"... זכור את אשר עשה לך עמלק?" מישוהו ראה עמלקים בזמן האחרון? — במאה השנים האחרונות? — באלפיים השנים האחרונות? לא משנה. את עמלק עלינו לזכור, ויש מי שדואג להזכיר לנו. ההסבר המקובל הוא שהעמלקים היו מנוגלים במיוחד, אויבים אכזריים מאין כמוהם. אבל "בת ככל השודרה" נשמע לא הרבה יותר מעודן, וכמו עמלק, אין צורך לומר, לא שכחנו גם את הפלשתי, היווני והרומי, שלא לדבר על הצלבנים והמלניצקי הצורך, קוזאקים ועוד כל מיני זרים שמוזמן עברו מן העולם.

אצלנו לא סוגרים חשבונות, כאשר לא מכבר העליתי את הרעיון שמן הראוי להוציא לאור בעברית את "זכרונות אדריאנוס" מאת מרגריט יורסנאר, הסבירו לי כולם שהדבר בלתי אפשרי, שהרי אדריאנוס קיסר הוא "אדריאנוס שחיק-עצמות" שרמם של עשרת הרוגי מלכות בראשו, עד עצם היום הזה, זה שהוא מת לפני כ-1900 שנה ומאז חלו אי-אילו שינויים בעולמנו לא שייך לעניין.

נוכחתי בכך כאשר חזרתי וקראתי לא מכבר את "הברדלס" של ג'וזפה די לאמפדוזה, גם שם, באי המשולש סיציליה, לא סוגרים את החשבון עם אף אחד, ולא משנה כלל אם הוא עוד קיים. שם עוד זוכרים את הפניקים ואת היוונים והערבים והאוסטרים, ומיידע-מייעוד.

ובלבנון, שכנתנו, היתה תנועה "כנענית" שקדמה לזו שלנו, ושאפה לחזור אחורנית, אל הצורים והצידונים, אל התרבות הפניקית הקדומה. משורריה של תנועה זו קראו לעצמם תמוז ואדונים, ועסקו במוטיבים לקוחים מהמיתולוגיה השמית הקדומה של סוריה רבתי. כאשר אחד מטובי המשוררים של אותה תנועה, סעיד עקל, כתב מחזה על נושא כה יפתח (סיפור פאגאני מאין כמוהו, מן הפרימיטיביים שבמקרא!), נוף בו אביה הרוחני של התנועה, אנטון סעדה, על שבחר לו נושא "יהודי מובהק, עויין לתרבות הסורית", והציע לו להעמיק במיתוסים של ארצו ולתקן את דרכיו, ואכן, עקל ישב וכתב מחזה פויט בשם "קדמוס", על אותו אבי-קדמון שלפי המסורת לימד את בני יוון את מלאכת הכתיבה...

חופש, מוסר, דמוקרטיה (המשך)

אסור לי בחירות הבסיסיות של האזרחים. אסור לי להטיף לרצח, להרג, להרג של קבוצות שלמות. אסור לי להטיף למשל, לגירוש הערבים מישראל, או מארץ-ישראל, אסור לפי דעתי, להטיף למעשים שיש בהם פגיעה בחירות הבסיסיות של האזרחים.

אי-הזכות לשתוק

סוג אחד מסוים של התנהגות מילולית הוא תשיקה, ואנחנו צריכים לשאול את עצמנו מתי יש לנו זכות לשתוק, האם בכל מקום, בכל עת ובכל שעה, יש לנו הצדקה מוסרית לשתוק? לדעתי יש הקשרים מסוימים, בהם אין לנו רשות לשתוק, מפני שבהקשרים מסוימים מתפרשת תשיקה כהודאה, וכל זמן שאני שתוק, אני מבטא הסכמה מובלעת עם כל מה שקורה, ואני נושא באחריות חלקית לכל מה שקורה. הדרך היחידה להתקומם כנגד הנעשה הבלתי-צודק והבלתי מוסרי (אע"פ שמבחינה פרוצדורלית אין בו פגם) היא על-ידי הביטוי החדי-משמעי, של ההסתייגות המוחלטת מן המטרות שמנסים להשיג או מן האמצעים שנוקטים בהם, או מצעדים אחרים של המרינויות הכוללת.

חובת הצעקה

בצד זכות ההתבטאות ישנה חובת הצעקה, החובה להסתייג ממעשים מסוימים, ומי שלא מסתייג

הערה שליליים: תורתו נחונה לידידי אנטון שמאס, שהסב את חשומת לבי למאמרו של ג'וזף זיידאן, "מיתוסים וסמלים בשירה הערבית המודרנית", שהופיע ב-"Journal of Arabic Literature" בארה"ב, בו מצאתי את האינפורמציה על התנועה הלאומית הסורית והשפעותיה החברתיות.

Handwritten signature: 'Fr 18/10'

חתום על
עתון 77
 לשנת 1983

Handwritten signature: 'Fr 18/10'

דירות מרווחות וקוטג'ים ברובעי מגורים חדשים בכל רחבי הארץ

הרובעים החדשים:

● משרדי מכירות.	● פרדס חנה	● נוף העמק
● באתרים	● קרית ראשון	● נצרת עלית
● בחיפה רח' נתנזון 28	● אבן יהודה	● כרמיאל
● ככר פריז טל' 04-671860	● גבעת עמוס	● אילת
● בתל אביב	● אורן הכרמל	● יקנעם
● רח' דיזנגוף 128	● טירת הכרמל	● נוה יעקב
● טל' 03-233103	● קרית אתא	● רמות, ירושלים

סיג

חברה לבנין, פיתוח ועבודות אזרחיות.

דו דרוקר זכריה בע"מ

הדאדאיסטים, אשר עירערו על הקטגוריות של אסתטיקה מוגבלת ומנותקת מיצירותיות פעילה... זוכים בימים אלה... להתעניינות מחדשת וערה במיוחד בקרב אנשי הספרות. התעניינות זו מרוכזת, בין היתר, ביוצרים כצארה ויאנקו אשר השתדלו לשכלל אמצעים חדשים, הומוגניים, ספונטניים ומעשיים יותר לתפישת עולם הדמיון והעולם הממשי כאחד. מאמצים אלה הובילו אותם לגלות מחדש כמה מן העקרונות של החגיגה המסורתית ולשאוב ממנה מוטיבים חדשים ליצירותיהם. מתוך הנחה זו העלינו את הסברה שהצייר תרם לא פחות מן המשורר... להגדרת מרחב חדש שהדף הכתוב והבד המצוייר הם תולדותיו.

מרסל ינקו וספרות הדאדא

דוד מנדלסון

המדור לאמנות פלסטית מוגש בחסות מפעלי "פולגת"

ה לפני זמן לא רב, עוררה תנועת דאדא עניין מוגבל יחסית בקרב היסטוריונים של האמנות בכלל וחוקרי הספרות כפרט. לאמיתו של דבר, נוצרה התנועה על-ידי אמנים וסופרים שמוצאם ממחוזות פריפריים למרכזים התרבותיים הגדולים של אירופה (כמו רומניה או חבל אלזס), מחוזות אשר תרבותם היתה מעורבת אם לא הטרוגנית ושפות הדיבור שלהן רבות ומגוונות (גרמנית, צרפתית, רומנית, אלזסית, שלא לדבר על עברית וידיד שכן התקיימה בהם פעילות אינטלקטואלית אינטנסיבית של המיעוט היהודי). קשה לפיכך, לחשוף את קרקע צמיחתם של מפעלים של אמנים וסופרים אלה ועוד יותר מכך קשה להצביע על מכנה משותף לכולם. אמנם, בשוויץ הם מצאו שטח "נייטרלי" מבחינה פוליטית וחברתית, אך גם בו לא היתה להם, אפילו רצו בכך, האפשרות להתפתח. זה הרקע לאופי הנחפו והפרוגרמטי של פעילויותיהם היצירתיות, שההומשו בעיקר בתצוגות פחות או יותר מאלטרנטיביות-קפה ספרותיים. כאימפרוביזציות "מוסיקליות" וקוליות ("קונצ'רטו" של רעשי, של מצילות וכיוב'), בגזרות, קולאגים ומונטאזים של "אובייקטים" (פסלונים הטרוקלוטיים, תבליטי-קיר, מישרים של חוטי ברזל, מסכות, תלבושות וכיוב' שהיו, כמידה מסוימת, חדשניים יותר מצוירים); ולבסוף — בפירוטמים של מניפסטים וחברות שירה דקיקות אשר לא התכרכו, לכאורה, כרוחב ובגודל של "יצירות אמנות" אמיתיות.

למעשה, הקיפו יצירות אלו, כמעט בהיסח הדעת, תחומים נרחבים ביותר של העשייה האמנותית והפואטית. אולם, דווקא עובדה זו היא שהפריעה להתייחס אליהן לפי הקטיגוריות המקובלות על הבקורת "המקצועית". גרוע מזאת, יצירות אלו נוצרו כתופות במשותף על-ידי חברים אחרים בקבוצה אך אף אחד מהם לא טרח, לפחות כאותו זמן, להכריז על אבהותו עליהן. מתוך כל אלה התייחסו לתנועת דאדא במשך זמן רב כאל השלב הראשון, הרסני בעיקרו וכמעט ניהליסטי, של התנועה הסוריאליסטית, אשר התאימה את עצמה טוב יותר לנורמות של מרכזי התרבות האירופאיים והאמריקניים הגדולים ונתמכה על ידי אמצעי התקשורת (גלריות, כתבי-עת) כאמצעות שפות נפוצות בקנה-מידה בינלאומי.

ינקו, שהיה אחד ממיסדי התנועה, כיחד עם טריסטאן צארה, הוגו באל וריכארד הולסנבק, סבל במיוחד מגישה אסתטית זו. כמבט לאחור כיום, לאור המהפך אשר בוצע עם גיבושה של הנטיה המוגדרת כ"פוסט-מודרניזם", נראית גישה זו לוקה בחסרונות העיקריים של ה"פוזיטיביזם" המולך כסיפה: הפרדה מוגזמת ל"מגרות" של גילויי הידע והיצירה ("ההתמחות" הקיצונית); "לאומנות" תרבותית ולשונית אשר מונעת את הבנת היחודה של תנועת דאדא, שהיתה בעת ובעונה אחת "עירונית" (במובנה הרחב של המילה, והיינו, קוסמופוליטית במהותה) ו"אירופאית" (שוב, לא כמובן המופשט של הביטוי, אלא תוך התחשבות בחלוקות המשנה הפנימיות וה"פריפרייות" הרבות שלה); דחית התרבות המריכרת הקשורה להתנהגות של קבוצה מסוימת ולחלל וזמן "ריאליים" של "האירוע" החברתי, של החגיגה ושל הטקס; הענקת סמכות כל יכולה לטקסט הכתוב ולאמצעי-תקשורת חומריים של היצירה, ולבסוף חיסולו של "הסימבול", שהיה מקובל הן במישור הממשותף והן בתחומי הביטוי השונים של הדמיון, לטובת "הסימן" שנותק מכל מקור וכמעט מכל משמעות עד שקפא כתבנית של טקסטים, של ציורים ושל תכלילים מוסיקליים אשר בודדו זה מזה בקפדנות.

"החסא" של ינקו היה ארץ מוצאו, שערכי תרבותה לא נבעו ממנה עצמה אלא נקבעו לפי קנה-מידה מושאל מן המרכזים האירופאיים הגדולים בהם היתה קשורה במשך התפתחותה ההיסטורית. כלומר, תרבות שבה שלטה התענינות כ"מפגש-תרבותי" וב"תרבות מגוננת" דהיינו — כפלורליזם תרבותי. נוסף לכך ינקו את הכשרתו, כמו גם ירידו צארה וחברים אחרים בתנועת הדאדא (ומאוחר יותר בתנועה הסוריאליסטית), בסביבה חברתית אשר המכנה המשותף הבולט ביותר לחבריה היה השתייכותם ליהדות פחות או יותר מתבוללת, אשר ביטוייה האידיאולוגיים ובמיוחד האסתטיים טעונים כדיקה. כאשר לצארה — קשריו עם היהדות הוכחשו במשך תקופה ארוכה, אולם בעלי מחקרים שפורסמו לאחרונה מוכיחים כי בן ונכד זה למנהיגי הקהילה במקום הולדתו (מוינסטטי; שמו האמיתי היה שמואל רוזנשטוק) הוטרד מקשר זה הרבה יותר מכפי שהיה נהוג לחשוב עד כה. דבר זה בא לכלל ביטוי בתפיסתו האסתטית יותר מאשר ב"נושאים" הכולטים ביותר שלו. ניתן למצוא ביטוי לכך, בין היתר, בזימורים, (1916) ו"דילוג לכן גבישי" (1917). עובדה זו נכונה על אחת כמה וכמה לינקו אשר בחר, מצידו, לעלות לישראל. מכאן נשאלת השאלה, האם עת כמה השפיעה הקשפת העולם של קהילה זו על עיבודם של חלק מסממניה המוקדמים של תנועת הדאדא? והכוונה היא לקשר אל השפה או, ליחר דיוק, אל מכלולו השפות אשר בהן עשתה שימוש; לחשיבות שייחסה לטקסי הפולחן גם במישור הלא דתי (יתכן ש"בית-הכנסת" חפץ כאן, במידת מה, את "הכנסיה" אשר לדברי מלרמה, מייסד התנועה הסימבוליסטית הבינלאומית, יכולה היתה לשמש גם, לא בהכרח דתי, למקום של "המוצג המודרני"); ולבסוף ליחס מסוים אל הטקסט הכתוב הנחפש מצד אחד דרך איפיונים צורניים ופולסטיים של "הספר" וסימניו ומצד שני דרך הפרשנות הקולית שלו, דרך ניגונו.

במישור אחר, כללי יותר, הנוגע ליחס שנוקם בין קהילה זו וסביבתה לבין התרבות הצרפתית, נותרו מחקרים מעורפלים למדי. אנו יודעים למשל שצארה וינקו ייסרו ב-1912 בבוקרשט כתבי-עת בשם סימבולול ("סימבול") אשר, כפי שמעיד עליו שמו, היתה לו זיקה לסימבוליות ובמיוחד לסימבוליות הצרפתי. האם תרמו כתבי-עת זה והזרם שהוא ייצג בספרות הרומנית לעיצובם של כמה מן "המקורות" של דאדא? זו היתה טענתו של יוח' יונסקו, "המומחים", לעומת זאת, מסייגים מטענה זו. אולם אמות-המידה הטקסטואליות בהן הם עשו שימוש בלעדי הנין מוגבלות ביותר. למעשה, המקורות בהם אנו דנים הונחו למדי, בין השאר מפני שחברי התנועה עצמם הקפידו להשמירם. לא נותר אלא לבדוק גם כאן, באיזו מידה תרם כתבי-עת זה או אחר, ועוד יותר מזאת האקלים האינטלקטואלי שהוא שיקף, לתיאום מוקדי ההתענינות של המשורר והצייר.

לבסוף יש לציין כי ינקו, מפאת ייעודו כצייר, לא הירכה לנסות כוחו בכתיבה; אי לכך כאשר פירסם את הצהרותיו וזכרונותיו, צריך היה להתבסס במידה רבה על כתבי חבריו הסופרים. על מנת להעריך את תרומתו הכללית לתנועת הדאדא, אולם נראה, שעל-אף רצונם העז של סופרים אלה לבטל את הגבולות שבין הספרות לאמנות, הם נטו להבליט בזכרונותיהם את העדויות הכתובות של התנועה ולרחוק למקום השני את ביטוייה האפיווריים — "המוסיקאליים", הפולסטיים או — באופן כללי יותר — הקוליים והחזותיים וזאת במידה רבה מכיוון שנאלצו להסתפק ב"תיאור שלאחר מעשה" של אותן יצירות והתרחשויות. הפולמוס בו פתח צארה כנגד יורשיו הסוריאליסטיים אשר מהרו, בניגוד להכרזותיהם, לחזור לתלם ה"ספרות", חיזק עיוות זה. באותה תקופה, שחלה בעת עלייתו לארץ — כבר לא היה ינקו מסוגל להעמיד את הדברים על דיוקם. מכאן נובע כי הפרסומים המוקדשים לדאדא הגבילו את חלקו בתנועה — למעט יצירותיו — לתפקיד "תפאורן" של האירועים השונים בהם השתתף ול"מאייר" של כתבי חבריו ובעיקר כתבי צארה. בכך חזרים פרסומים אלה לתפיסה המסורתית של ה"היצג" התיאטראלי השגרתי, אשר לפיה ה"טקסט" הדרמטי (או הפיוטי) מקדים בהכרח את ה"בימוי" (או, למשל, את הקריאה בציבור), את עיצוב התפאורה, הלבוש ושאר אביזרי הבמה (ובספר — מקדים הטקסט הכתוב את האיור והעימוד). תפישה זו מתעלמת מכך שדאדא שאף לחסל את הגישה המסורתית הזו ולפנות לעקרונות של "תיאטרון טוטאלי" ששאב השראתו, בין היתר, מהספר של מלרמה שנקרא מעל הבמה בקול רם, דף אחר דף, בפני קהל שנתבקש לקחת חלק בעיבודו. במסגרת התיאטרון הטוטאלי ניתן היה לטשטש את הגבולות בין מציאות ודמיון, בין "אירוע" חברתי לבין חגיגה או טקס ריטואלי, ולבסוף — בין החיבור הכתוב של "אירוע" זה לבין ביצועו במרחב ובצליל.

מרסל ינקו בעין-ההוד

מבט לאחור על המיפגמים העיקריים של דאדא מוכיח כי תרומתו של ינקו, לא נפלה מזו של יוזמיהם האחרים וכי לא ניתן לקבוע בודאות שהרעיון אשר הינחה אותם נוסח בכתב לפני שעוברו המרכיבים הקוליים, החזותיים או התחושתיים-מוטוריים (עיצוב המרחב ושימוש בחפצים שונים), ארברא, נראה כי הרעיון המרכזי למיפגמים אלה עובד, בדרך-כלל, כמשותף ע"י צארה, ינקו, באל, הולסנבק וחבריהם וכי קשה להעריך את חלקו האישי של כל אחד מהם. מכאן ניתן להסיק כי ינקו לא הסתפק בתפקיד של "תפאורן" או "מאייר" אלא לעתים קרובות נטל יוזמה והגה רעיונות אשר, רק לאחר מכן, נמצאו להם מקבילות כתחומי יצירה אחרים, כולל הטקסט הפיוטי. כדי להיווכח בכך, מספיק להתבונן באותם השירים בהם צארה מצהיר בפירוש על חובו לינקו לא רק כמחווה של ידידות אינטלקטואלית, כפי שניתן להסיק מן ההקדשות שלו, אלא כדי להרגיש את הזוהר שביניהם במישור האסתטי וכתחום העיבוד האמנותי של הטקסט. בין השירים האלה נציין, למשל: סיבוב דרך הירח והעצב (1916) ודילוג לכן גבישי (1917), שכבר הוזכרו וכן כתב העת דאדא (1916); שירים מפוזרים: דאדא 1 (1917), תנועת דאדא — מרסל ינקו (1917), מרסל ינקו — נוף (1917) ולבסוף — דאדא 5 ושיר רעשי, אשר פורסמו לראשונה בשנת 1975. בשירים אלה מתגלות, כפי שציינו כמה מבקרים, "ההתייחסויות רבות לציור ולצבע" שהופכת כמה מהם ל"תעתיקי אמנות" של ממש. ככאלה הם שואלים כמה מן המוטיבים המועדפים של הצייר, מוטיבים שהיו מוכרים היטב לידידיו. אולם ה"השאה" ה"ממטית" מספקת אמצעי להשוואה שיטחי מאד הנושא לעיתים אופי מקרי. יחד עם זאת ברור שאנו נוגעים כאן בכמה מעקרונות היסוד של היצירה הדאדאיסטית במישוריה השונים. ההתייחסות ל"קירקס", ברוב השירים האלה, — הכוונה כמובן ל"קירקס הדאדא" — ובאמצעותה ההתייחסות למסורת עתיקת היומין אליה הוא מתקשר, מתגלית כאן כעקרונות ביותר. היא מחזירה אותנו ל"קירקס" המוגדר כ"קרנבל" אשר נוצר בתרבויות העתיקות בהזדמנויות של חגיגות ושל טקסים כביכול ריטואליים וכן ליצירות קולקטיביות אחרות. האמנות המודרנית

העיקרון שעליו מושתתת שירתו: תימטיקה זו חוצה את הטקסט ככיוונים שונים בצורה זיגזגית ומהווה מעין "עץ" או "שלד" של כרוזל הקובע, כמדיה מסוימת, את המבנה הפלסטי ואפילו הצלילי שלו. מבנה זה קובע, בסופו של דבר, את המשמעות של הטקסט.

ה"קיר" ו"חוט הברזל" מראים, למרות הכל, בצורה מופשטת מדי כיצד נבנה הייצוג של עולם הדמיון כאמצעות רשת של עיוותים מבוקרים. יצירות אחרות של ינקו מתייחסות בצורה מוחשית יותר ליקום הקרנבלסקי. המדובר הוא, פרט ל"בובות", בתלבושות, בחפופות, ובמסכות, אשר כבר נזכרו כאן, ואשר משתמעת מהן "התחפשות" כללית של המרכיבים השונים של המציאות: יצורים חיים, חפצים ו... שפה. כי בעולם זה, הנמשל לעולמה של בכל המזכירה את התהדרובוהו של המטרופולין המודרנית, נפגשות השפות ולאף אחת מהן אין עליונות מוחלטת כל האחרות; כל ביטוי מתפצל, לפחות בשני מישורים: של שפה הנחשבת כ"גבוהה" כלומר, סמכותית יחסית ושל שפה "נמוכה" המשבשת כמירח מה את הראשונה וכך במעבר משפה לשפה הוא מתפרק לבסוף לצלילים ולרעשים נטולי כל משמעות לכאורה. לפיכך לא ניתן לשחזר את משמעותו של הביטוי על-ידי פעולה פשוטה של תרגום מכיוון שההיכטים המרחביים והצליליים שלו נוטים לגבור על משמעותו המילונית. עם זאת הטקסטים, למרות השוני ביניהם, מצטרפים ומתיישבים זה על זה והקורא חופשי לפרשם כראות עיניו בהסתמך על האסוציאציות שמעוררים בו הצורות, הצלילים והרעיונות הנובעים מהם. מבחינה זאת, המעבר משפה לשפה דומה כאן לפעולה של הסרת "תחפוש" מן השפה הלא-ירועה: כל מילה, כל שם, כל אנומטופיאה, במידה שלא ניתן לשייכם לרפרנט מוכר, נתפשים בראש ובראשונה בחומריותם הצרופה, זו של אובייקט פטישיסטי. בכך הם מהווים מעין "מילים" – מסיכות" שיש להסירן על מנת לחשוף את המילה השאובה מלשון היום-יום והמגלה את המשמעות ה"אמיתית". יש להדגיש בהקשר זה, כי הציריים הקוביסטיים קשרו את ה"מסיכות" שלהם לאמנות האפריקאית וצארה עצמו. בתחום השירה, היה מראשוני המשוררים אשר שילבו בשיריהם ביטויים רבים ואף קטעים שלמים של טקסטים בשפות אפריקאיות שונות. כמוכן זה, ינקו, אשר לקח חלק ביצירת כמה משירי הבלטים של צארה (שיר כושי 1 ושיר כושי 2, 1916). ואשר יצר מסיכות ששימשו כשפת קריאתם של שירים אחרים (כשי בתנועה, של צארה ואולסנבק, 1916) גם לכך שמסיכות אלה ישמשו כמודל לעיבוד החומר האמנותי, לא רק במובן הפלאסטי, אלא גם הטקסטואלי.

דוגמא אחרונה תאפשר לנו להמחיש עוד יותר כיצד התבצע, מתוך שילובן של השפות השונות, המעבר מן האמצעים של האמנות הפלאסטית לאלה של הפיוט. הכוונה ל"שיר" האדריכל מחפש בית להשכיר של צארה, ינקו ואולסנבק, אשר "כביצע" ב-31 למרס 1916. "טקסט" זה, בדומה לפרטיטורה של מוסיקה, הורכב למעשה, משלוש סדרות של קטעים כתובים בשלוש שפות שונות ומשולבים בצלילים וברעשים שונים: אולסנבק קרא את הקטעים הכתובים גרמנית, צארה את הקטעים הכתובים צרפתית וינקו... שר את הקטעים באנגלית. הרעיון שהניחה חיזור זה נשאר ללא ספק ממקורות ספרותיים (מלרמה ומארינטי) אבל למעשה הסתמך על ספר לימוד מוסיקה (קולות, מקצבים ושירים סימולטאניים מאת ה. בארזון) רעיון זה מצא ביטוי מוחשי יותר בתחום הציוני, בעיקר במעברים בין עצמים וצבעים בכדיהם של הציריים הקוביסטיים הראשונים, פיקאסו ובראק. אין ספק לכן כי ינקו, הצירי שבחבורה ה"זמר" לא היה במקרה זה אלא "תחפוש" היה מקורב יותר לסוג זה של השירה. עוכדה היא כי התישלוכת הצלילית הזו, כפי שהועתקה אל הכתב, קיבלה כראש ובראשונה מימד פלאסטי אשר הודגש על ידי צארה עצמו כשציין כי טקסט זה "אינו נתון תיאור מוסיקלי" אלא מבליט "את הרושם הוויזואלי של שיר סימולטני". לשון אחר, הקורא מתבקש להפעיל את ראייתו במידה שהוא מפעיל את שמיעתו, ואף יותר. כך נוצר סוג של קריאה הקורש בין שפות וקטעי טקסט חסרי קשר לכאורה ואף מרכיבם אלה על אלה (כפי שעשו מלרמה ואפולינר וגם ג. ג'וזיס שהיה אף הוא תושב ציריך באותם ימים) על מנת להשליכם למרחב של תפישה חזותית אשר מצמצם את מרחב הקריאה ומתעל אותה למסלול פתוח של אינטרפרטציה. זהו כידוע, אחד הקרונות המנחים את תפישת המרחב בציון המודרני; אולם, לפי טקסט זה, אפשר היה גם לבסס עליו סוג מסויים של קריאת טקסט פיוטי, שדע היום לא נתחזר ודי צרכו ואשר אפיין, עם זאת, את הגישה הנועזת עד מאוד של השירה ה"מורדנית". איזכורו (בקטע שבוצע על-ידי אולסנבק) של ה"ברבור", הלייט-מוטיב העיקרי של הסימבוליזם, מדגיש את הקשר הזה ומבשר את "מישחק הברבור" של ג'וז' קייג' – יצירה פיוטית, פלאסטית ומוסיקלית כאחת. כך חוזרים אנו אל תפישת האמנות והספרות המוגדרת כ"פוסט-מודרנית" ואשר שינתה, במידת מה, את הגישה המסורתית אליהן ואת אמות-המידה לשיפוטן.

הדאדאיסטים, אשר עיצרו על הקטגוריות של אסתטיקה מוגבלת ומנותקת מיצירתיות פעילה והוכיחו כי האמצעים החדשים של היצירה עתידים לשבש בהכרח את החלוקה המקובלת של שטחי "היישום" שלה, זוכים בימים אלה של "מהפיכת המדיה" ושל ריבוי קשרי החליפין הבין-תרבותיים והבין-לשוניים להתעניינות מחודשת וערה, במיוחד בקרב אנשי הספרות, בעוד הסוריאליזם, שמבחינות רבות היה מעוגן יותר במסורת, נראה עתה כפרי מאוחר של הסימבוליזם. התעניינות זו מתרכזת בין היתר ביצורים כצארה וינקו אשר השתדלו לשלל אמצעים אדמים, הומוגניים, ספונטאניים ומעשיים יותר, לתפיסת עולם הדמיון והעולם הממשי כאחת. גרמו להם מאמצים אלה, כפי שראינו, בראש ובראשונה, לגלות מחדש כמה מעקרונות החגיגה המסורתית ולשאוב ממנה מוטיבים חדשים ליצירותיהם. מתוך הנחה זו העלינו את הסברה שהציר תרם לא פחות מן המשורר לעיבודו של עולם הדאדא ולהגדרת מרחב חדש שהדף הכתוב והבד המצוייר הם תולדותיו. הנחה אחרונה זו מתחילה למצוא לה סימוכין לאט לאט, כי עד כה שמר הספר, יותר מן התמונה, על עליונות כמעט מוחלטת שרק לאחרונה מערערים עליה אמצעי התקשורת החדשים. אולם בעקבות רעיונותיהם של הדאדאיסטים, כפי שבאו לידי ביטוי ביצירות ינקו ו"כפירוש" של צארה מתגלות אפשרויות חדשות אשר מתממשות כ"פריפריה" של מרכזי התרבות העכשוויים. ■

ביקשה לשמר התיחסויות אלו כלב-ליבה של החברה התעשייתית אשר, מצידה, לא יכלה שלא להיות עויינת לה. את "היקום" הזה ניתן להגדיר בצורה סכמטית כשיבה אל תוהו ובוהו היולי אשר קדם ל"סדר" האלוהי ההיסטורי ובהיפוך זמני לפחות, של היארכיית הסמכויות החברתיות, של הממשי והדמיוני, של הרציני והגרוטסקי, של הטקסט הכתוב (כבסיס של החוק המשעבד) והדיבור (המשחרר) ושל השפה "הגבוהה" (הנשלטת ע"י מוסכמות חברתיות) והשפה "הנמוכה" (גסה, מתפרקת, ומגבלת לקולות של הגוף). "יקום" זה מכונן, אם כן, במרחב היכול להיות תחום של מפגש חברתי אך הוא ממוקם, לזמן נתון, ב"חלל דמיוני" המכיל מבנים וחפצים נתונים לתהליכים שונים ומשונים של עיוותים ומתחמק מן הסדר המוגדר ע"י הטבע והכרונולוגיה. סימניו הבולטים והמוחשיים ביותר הינם, לבסוף, ההתחפשות והמסכות המאפשרות למחוק את כל ההבדלים, חברתיים או אחרים, בין אדם לאדם. כל המאפיינים האלה חוזרים, כידוע לנו, ב"קירקס הדאדא" והודות להם נוכל לאתר טוב יותר את חלקן של כמה מן היצירות הבולטות של ינקו – התבליטים הצבעוניים שלו, התחפשות והמסכות – בתהליך יצירת המרחב הפלסטי והטקסטואלי של תנועת הדאדא.

הנאי הראשון ליצירת "יקום" כזה נערץ באפשרות לממש את המסגרת וביתר דיוק את המישורים המוחשיים של הממשות אשר מעניקים לו את צורתו: קיר דר-מימדי ומרובע של בנינים, ובהקבלה – הדף של כתב-היד אשר עליו מתבצעת ההעברה כ"מבנה" הספר (מלרמה). כשייצר ינקו את ה"קירות" המפורסמים שלו הוא התרחק בראש-ראשונה מן התפישה לפיה הדקורציות, הפרסקות, המוטיבים או התמונות חייבים להתאים עצמם לצורה ולמשטח של המסגרת שלתוכה נוצקו.

מהתרחקות זו נובעת הקונספציה של עיבוד פלסטי ותמונתי אשר גורם לעיוות מסגרת זו ועל-ידי-כך משתנה, לפחות כאורה עקרוני, האדריכלות של המבנה ומעבר לה גם זו של היקום שהוגדר באמצעותה. צארה היה רגיש במיוחד למשמעות של מפעלו של ינקו. בהערות על כמה ציורים (1917), הוא כותב: "אני מבחין אצל ינקו בנטייה נמרצת לשלב את הציון והחיים בצורה אורגנית. האדריכלות, היציבות, הוואריציות של העוצמה, גלישתן של הצורות זו על גבי זו מסביב למרכז בשקפיות מכוונות...". ב – מרסל ינקו ויצירתו הלא פיגורטיבי (1917), פורסם ב"57" הוא מפתח את התחושה הזו: "התבליטים הצבעוניים משתלבים בפני הקיר בדומה לחלקים של אדריכלות אורגנית". והוא מדגיש: "בדומה לאסוציאציות ולתגודות המאורגנות של המחשבה הוא מחלק את הצבעים מסביב לנקודה מרכזית. דימויו מתקיים בזכות השקיפות הרחוסות להפליא והצירופים של חלקי המשטח הקטועים". בקיצור לפי צארה "קירות" אלה הינם "הנסיין הראשון ליצור משטחים מובנים יציבים שיש להם תלות בקיר ואשר לא זו בלבד שהם מייצגים מחאה נגד המסגרת אלא הם מוצאים בקיר עצמו את הפיתרון לבעיית המשטח. מה שהיה בציוני בבחינת אשליה – המשקל – הופך בתבליטיו לממשות". הערות אלו מפנות אותנו אל העיקרון של עיבוד הטקסט הדאדאיסטי אשר גם הוא "נבנה" מנקודת ראות "אדריכלית" ובמיוחד אל השירים המוקדשים לינקו: הדף נתפס שם כקטע של "קיר" עליו מושלכים קטעי הטקסט העשויים לגלוש זה על זה, לכסות חלקית זה את זה ולהתפרש מנקודה מרכזית של קריאה, הקובעת את האינטרפרטציה שלהם. באופן כזה מגדירה "עין" את ה"גיאומטריה" של השיר, ולהפך (שתי מילים אלו – "עין" ו"גיאומטריה", "פותחות" ו"מסיימות" את השיר סיבוב ררך הייתה והצבע). בנתונים אלה גם התחבר, וגם ההגיון הלינארי "מתפרצים" (הערה בכתב-עת דאדא): החומר של הטקסט ("החרוז", המילה, ואופן קיבוץ) הוא המגדיר את תבניתו. השיר בדומה ל"קיר" הופך למושג הדימוי, במשמעות המופשטת של הביטוי.

האם פירוש הדבר שבמרחב כזה כל העיוותים וכל המטמורפוזות, אף השרידותיות ביותר, אפשריים? כלל וכלל לא: דאדא אינו מתמכר ל"מקורות האובייקטיביים", כלומר לתורת ההסתברות של הרמיון, כפי שעשו מאוחר יותר הסוריאליסטים. הוא מתבסס על מעין דטרמיניזם סובייקטיבי החותר לשמר, אפילו באילתורים וביצירות קבוצתיות, את חלקן של הבחירה ושל האינדיבידואליות. והראיה לכך שיר כגון האדמירל מחפש בית להשכיר (1916) אשר "סודר" כרומנית על-ידי צארה ינקו ואולסנבק והורכב, כפי שנראה להלן, מטקסטים שונים ביותר זה מזה. "רציתי ליצור שיר", כתב צארה, "המבוסס על עקרונות (...) המאפשרים לתת לכל מאזין לקשור אסוציאציות הלמות. המאזין בוחר במרכיבים ההולמים את אישיותו, משלב אותם, קוטע אותם וכו' ונשאר בכל-זאת בכיוון אשר הותווה על-ידי היוצר (...). ובכך הוא "נוטה להחזיר למישור האינדיבידואלי את הרושם של שיר סימולטני המקבל מימד חדש". לשון אחר, הקומפוזיציה והאינטרפרטציה של טקסט כזה מציינים, להפתעתנו הרבה, לקו מחשבה מוביל.

אצל ינקו קיבל "קיר" מחשבה זה ממשות חומרית כאשר עיצב קומפוזיציות מחוטי כרוזל המבטאות, לא פחות מה"קירות" שלו, את מקוריותו כיוצר. צארה הכין את חשיבותן של הקונסטרוקציות מחוטי כרוזל והוא מזכיר אותן בטקסטים עיוניים ובשירים רבים ובמיוחד באלה המוקדשים לינקו. כ"מרסל ינקו – נוף, למשל, הוא מדגיש כי ינקו "השתמש בחוטי-הברזל ככרישום במרחב / בפעם הראשונה"; וברשימות על "האמנות" (1917) הוא מעלה את חוטי-הברזל לדרגה של סימבול אסתטי... ומסויר: "אנו מבקשים להחזיר לבני-האדם את היכולת להבין כי האווירה היחידה קיימת באותו רגע של עוצמה בו היופי והחיים, מרוכזים ברמה של חוטי כרוזל. מתעלים לדרגה של זוהר, של רטט כחול המתקשר לאדמה באמצעות מכשירי הממוגנטים". חוטי-הברזל של ינקו מסמל איפה, לפי שורות אלה של צארה, עיקרון של אחדות בעלת אופי מגנטי וכמעט מיסטי. עקרון זה המוצא ביטוי במימדו הרחב ביותר, ב"סבכה" של חוטי-הברזל, (אף זה נושא הקרוב לליבו של צארה), הוא המתבנת והמחוק את "קיר" היצירה גם בפיתוליו הנועזים ביותר; הוא המרכיב את ה"שלד", נוקשה וגמיש כאחת, של "עצמים" בעלי צורות המקמקות כגון "בובות" או "כינויות כרוזל" להם מעניק ינקו את ה"רטט הכחול", כלומר את ה"ויבראציה הוויזואלית (ומכאן גם הצלילית) אשר מסלולה מקשר בעקבות המבט – "עין הברזל" – בין "המרומים" וה"ארמה", בין ה"יופי" וה"חיים". אם נעקוב אחרי התימטיקה של חוטי-הברזל בשירתו של צארה, ניוולח כי היא ממחישה למעשה את

וורנר הרצוג ו"תרבות הפרא"

זכור לי כיצד נפרדתי מן האינדיאנים עמם חייתי. פרידה זו נחלקה לשנים: בתחילה מן המשפחה, הילדים והאישה — בדממה, ללא מלים, באמצעות נשימות כנדות ועינים בדהות לחלל, בנסיון לחדור אל הטווח שיפריד בינינו מעתה והלאה, ולאחר מכן בקימה ובהליכה כשכיל הצר המפותל אל 'התרבות', כשעיניהם מלוות אותי והקול בלתי-נשמע, ובשנית, כשאבי המשפחה בא להיפרד עם בן דודו, בעיר, כשהוא מבקש ממני להפעיל את הטייפ ומקליט למעני את ברכת הדרך ומביע בקול רגשי ידידות כלפי. והמלים אומרות בשפתו מה שאומר ליבו, ומבטאות את חוסר האמון באפשרות שנתראה אי פעם בעולם הזה.

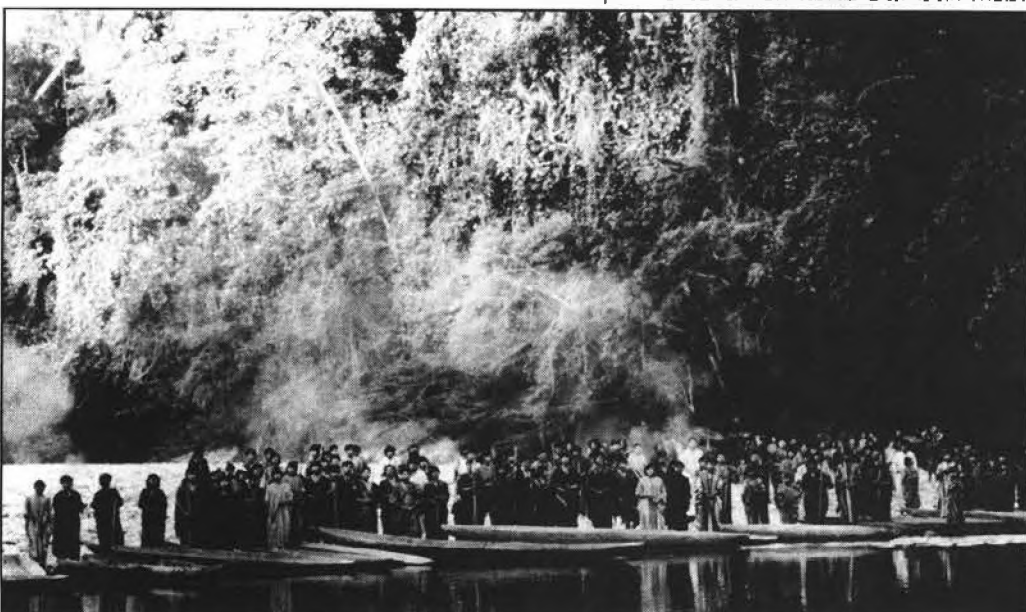
כשהספינה שטה ברכה אל מקום הסתעפות הנהר, מסה הר הגרמפון של פיצקראלדו להתחרות ברעם התופים המגיע מתוככי הסכך. אנשי הצוות יודעים טוב יותר את דרכם של הפראים, ומנסים לפרש את התנהגותם ותגובותיהם של אלה להופעתם של הזרים. לאחר מכן, לאתר היווצרות המגע הראשון, כלילה, עם בואם של מנהיגי האינדיאנים אל הספינה, משועבדת כל ישותם לרעיון הקונצפטואלי אדיר הממדים, והם הופכים למכונה משומנת היטב, שתכליתה למלא את מאווייו של האמן-התסריטאי הרצוג. כאן הופך הכל מיציר אולפן ל"חיים אמיתיים". שנים נמצאים תחת הספינה, והספינה עצמה עומדת להתפרק עד להצלחה הסופית.

אין כאן גם מקום למוטריות יתרה. אין גם טעם לשאול "כמה הוא שילם להם?" כי שכרם של אינדיאנים אלה בעבודת סלילת הדרך הטראנס-אמוזנית אינו גבוה יותר. אך האם אין פה עוול, מעשה השחתה, של ניצול ופגיעה בפרחי בר מוגנים שעדיין שרדו? והאם כל זאת נעשה לצורך אמנות-לשמה?!

המעגל מתחיל ונסגר באותה נקודה: יציאתו של קספר האזור מן המרתף, ומותו של "הגולם" מיד יוצרו בלב העולם המתורבת, רומזת אולי בצורה החזקה ביותר על תחילתו וסופו של מסעו המעוות של פיצקראלדו, כפינה נידחת ב"עולם החדש" — אך בעצם באותו מקום.

צילום: אריאל זילבר

* הכותב הינו אנטרופולוג, שחקר במשך שנתיים שבט אינדיאני בדרום-מקסיקו.

כן, בהשתמשו בתפישה האמנותית-המושגית, הוא מעלה את הספינה אל ראש ההר באמצעותם של הפראים ומעבירה לעבר השני של הנהר — ובכך יוצר כאילו קולוניאליזם אסתטי.

בואו של קארוזה, גדול זמרי האופרה, אל הג'ונגל, והפיכתה של הספינה למונומנט, דומה להפליא לגישתו של האמן המושגי קריסטו שכיסה סלעים באוסטרליה ביריעות פלסטיק או לאמן הישראלי שהקים לא מכבר מונומנט כהרי ההימלאיה והנציחו בסדרת צילומי ענק. כל אלה חותרים לתירבותו של הפרא, או הטבע — שמהם ניתקנו מזה זמן רב. בחקותנו את הגלים, או את מזבחות העד של 'הפראים', חוטאים אנו בראש ובראשונה לעצמנו, ולמסר האמנות האמנותי בכלל.

הלבן, הגואל, אשר אליו נשאו עיניהם האינדיאנים כשאיפתם לתחייה בקץ הימים, מתגלה כאן כמשעבד, המשתמש בהם ככוח עבודה (זול) והגשמת טירוף. ניתוקם של כבלי הספינה הינו הקטרוזיס בסרט זה. זוהי היתנתקות של זעם ויאוש שעושה 'הפרא' מ"מתרבתו" הקולוניאליסטי. ניתוק זה הוא גם כישלונו האבסולוטי של הרצוג, מכיוון שההתפתחות כאן גלשה מירדיו ומידי הגיבור אשר נצחונו — כביכול — במבצע הכפול של העברת האניה ושל הבאתה של האופרה למחוז הנידח — נותרים ככלים ריקים עם סיום הסרט.

הרצוג טוען, שהתכוון להביא לשינוי מהותי בראיה הקולנועית בכצעו את ה"משימה" בזמן ובתנאים ריאליים לחלוטין ולא באולפנים. באולפן, לפחות אנו נותרים עם כליו וימרותינו האסתטיות, בלי שנעשה נסיון לשעבד את הפרא לתרבותנו אנו. בלי תהליך קולוניאליזציה שעובר על הטריטוריה הבתולית, ההולכת ומתרחקת ומתגמדת לנגד עינינו.

כתמונה למעלה: וורנר הרצוג במאי הסרט "פיצקראלדו". למטה: האינדיאנים בג'ונגל הפרואני בסרט "פיצקראלדו".

קספר האזור (השחקן — ברונו ס.) חולם חלום. בחלומו הוא רואה שיירת גמלים במידבר לוחט, הנעה לאיטה ובראשה המנהיג, המוליכה לנווה, לארץ המובטחת. קספר יצא לא מכבר מן המרתף הטחוב בו כילה את מחצית חייו והוא נראה זקן. יוצא לעולם הגרול, לאור, והוא חסר שפה. האנשים סביבו מתייחסים אליו כאל 'פלא', כשם שמטפלים ב"איש הפיל" המיפלצתי. ללא מלים, ללא הקוד התרבותי — המפתח לחברה המאולפת — נחרץ גורלו של קספר ברגע צאתו-לאור. הוא מגיע לקרקס, כשאר היצורים שנועדו להיות ניצפים בטווח חוסר המגע וללא פחד. חלומו של קספר מורכב מארכיטיפים-היסטוריים-יוניאניים, המקשרים בין החברה המאולפת ובין "כבואת הפרא" של עצמה, המשתקפת מיצורים כקספר. זאת ללא ידיעת טווח ה"עבר" כזמן ובלי המעבר למלים הכונות את נידבך הקוד התרבותי. הצפייה אחורה אל כבואה זו היא קשה, אך מעוררת כמיהה עזה לדלג על שלבי האילוף אותם עברנו. אך המרחק בעצם אינו רב בין המרתף שבו הסתתר קספר ובין מרכז העיירה הגרמנית הנינוחה.

השיבה לאחור, או 'הביקור', הינו פאראדוקסאלי אם לא בלתי-אפשרי, כמעט כ"אנליזת המעמקים". אך האם זאת הונאה עצמית?

זכור לי היטב, כיצד במהלך הדרך המפרכת שהייתי עושה בדרכי אל כפר השבט שחקרתי בדרומה של מקסיקו — עברתי את שלב הכרידות שכמעט בלתי-ניתן לשאתו. המעבר אל טריטוריה פראית, בלתי-מיושבת, בעלת חוקים וקודים משלה, ביטא גבול בלתי-נראה, אך מודגש היטב בין המוכר לנו, לבין מאה אחרת לגמרי בשלב מסוים. לאחר הקילומטר ה-10 בערך (וזה היה מאד מוחשי), ידעתי שהרקע, התפאורה בה גדלתי, נותרו מאחור — וכאן יש לפנות מקום לחלקו האחר של עולמנו. לאחר מכן הייתי מגיע לאגם גדול בו היו עורכים האינדיאנים את מנוחת המסע. כאן כבר היתה שפה אחרת, ואותם כלים בהם למדתי להשתמש כציביליזציה אינם תופשים עוד. מה שקובע הוא האינסטינקט, האמון החייתי, ללא שארית ה"לבוש".

ב"שטרוסק", עורך ברונו ס. את המסע בכיוון ההפוך, אל אמריקה. מסע זה מותיר אותו בודד, חסר מסגרת ומושפל שבעתים. לא פלא שהרצוג בחר כרקע ל"פיצקראלדו", את תחילת המאה — והכלי המקשר בין ה'תרבות' וה'פרא' הוא הגרמפון הענק המשמיע ללא הרף "אריזות" לעבר הג'ונגל הסבוך שמסביבו. טירופו (גאוניותו?) של פיצקראלדו, ומושבת הקולוניאליסטים השמה אותו ללעג, משרתים היטב את תפישתו של וורנר הרצוג.

אך המסר המרכזי של הסרט, דומני שהוחמץ, שני זרמים חזקים ביותר באים כאן לידי מפגש, עימות, ונתק-טראומטי: הזרם הראשון הוא טירופו של פיצקראלדו בשילוב עם התרבות 'המאולפת' וערכיו האסטטיים של הרצוג. השני — תפיסת הגאולה ואחרית הימים של 'הפראים', הרואים באדם הלבן גואל. הזרימה, האחד לעבר השני, הינה בלתי-נמנעת — וברגע שחל המפגש בין השניים, מפגש שהוא מסע ישן נושן שהחל עם חלומו של קספר — גם הנתק הוא בלתי-נמנע. עת הספינה של פיצקראלדו ניהקת פיסית מכבליה ומושלכת, כשהיא מטלטלת במערבולות, עד אשר עוכרת היא למים רגועים, אל עבר התרבות, המפלט הבטוח מפחדנו התת-הכרתיים. האם אין מסע זה פאראדוקסאלי? האם כל זאת נועד מראש לכשלון? לאחר הכל, הרצוג עצמו הוא שעורך מסע זה ומשתמש בכלים שאותם היה חייב להשאיר מאחור זמן רב לפני

מומחי הבנק שלנו מציעים מגוון רחב של תוכניות חסכון והשקעה.

יוסף גרונר, סניף רעננה

ולכל אחד - התכנית המתאימה לו.

- תכניות חסכון: "נח", "כח רבית כלית", "כח גמיש", "כח לבטחון", "כח צמוד דיור", "כח צמוד דולר", "כח דולר מדד", "כח נעורים", "כח לחיילים", "חסך וסע", "כח חידוש".
- מטבע-חוץ: "דולר סל", "יורוסל", "S.D.R.", "דולר מרק סל", "פת"מ פיצויים", פקדונות לתושבי חוץ ועולים חדשים, "קרנגראנד".
- קופות גמל: "עצמה", "תעוז", "שיאח", "קשת", "קופה מרכזית לפיצויים", "שגיא", "צור", "רימון".
- קרן השתלמות - קה"ל.
- עוגן - קרן פנסיה • ניירות ערך: השקעות במניות, באופציות, באגרות חוב להמרה, באגרות חוב צמודות מדד, באגרות חוב במטבע זר, השקעות בבורסות בח"ל • קרנות נאמנות: שמיר, אופיר, גביש, פיא, מרגלית, בדולח, יהלום, קלע, תרשיש, ענבר, טופז, אודם, צמיד, צמרת.

טל-ארז

אנשים לשיג אנשים

 בנק לאומי

תמחיר החכמה

אבל מזל הוא עניין של שכל, והמבקר החכם ידע להזהר מן הנמקיים קמאש. בתום הציטוט — הפסקת תהמה, מורכבת מראש לכן, נקודות שחורות ומקפים ללא מוצא.

אחרים: ציטוט שירנים) להשוואה, שנכתבו) בידי משוררים) אחרים) בנושא דומה ובתערוף דומה — תוך הרגשת השיפורים והשיפוצים והעדיפויות אצל האחרים). (משוררים זרים על פי רב, רצוי בתרגומי המבקר עצמו — קרן שפע צדדית). אחרים: פסק התפעלות מן ההבדל (אקסטזה לבנה עם סימני קריאה שזופים). אחרים: המבול!

בתום המבול יש לפנות, בממוצע, 3 גויות של משוררים מקומיים, וארבע ערימות כתרים של מבקרים (קולגות). מגופף השיר המקורי לא רק שלא נותר דבר, אלא שהובהר לכל כי מעולם לא היה בו דבר, ונותרה רק התמיהה: אם לא היה — על מה המאמר? על-כך עמדת הנחרצת: יש כהחזרת השאלה האין קסם העולה על כריאה מן האיר ליש! תמה התשובה הראשונה, ומתחילה התשובה השניה, שאינה כופרת בראשונה אלא פשוט מזלזלת בה. הפתגם — לא משל הוא למה שהוא לא, אלא הוא קיים, וקיום כה מאיים עד כי מוטב לעורך לכלוא אותו בין עמודיו, מאשר להימצא חנוט לנצח באחת משורותיו. מה, לדוגמה, לא היה משלם אותו רומאי אציל כדי להשתחרר מ"גם אתה, ברוטוס?" ולהיכנס לפתגם המשופץ "רק אתה, ברוטוס!"... פתגם אינו איזה פרוזה שאינו מעלה או מוריד. פתגם יכול לקבוע באומץ וללא כחל ושרק מין שטות שכזו שלא תמצא ידך ורגליך גם מקץ עשרה מאמרים! אבל, תוך פירפור בסכך תחביריים השטניים — אתה עלול לשקוע במחצות חכמה שלא חשדת בקיומם, ורק הצירוף הסוריאליסטי של אמירה דגנרטית ואודיסיאה אקדמאית הובילתך שם!

אין ספק! בפתגם, כבאנרגיה גרעינית, אפשר להרוס טוטאלית — וגם לקומם קונצפטואלית! די שתצטט "מאז חרב בית המקדש — לא נתנה הנבואה אלא לשוטים" — ולפני שאתה מספיק לומר "א.ד. גורדון" — הרצל מוכרז כשוטה הלאומי, ואילו השוטה הלאומי מוכרז כנביא!!! לכן שום עורך, כולל עורך עיתון זה, לא יפסול את מאמרי, פן אפתגמו כך, ששום שיפוצים לא ישעוהו.

הנה כוזה גורלו של הכותב הקטן והנכזי, שאינו מסוגל להועיל לעצמו אך להזיק לזולתו — אדרבא, מה פלא שהעורך האחראי, האחראי גם לכבוד משפחתו, שעה שיספור את סימני-הדפוס במאמרו של הגרפומן הזעיר, יביא בחשבון גם אותם סימנים שלא נכתבו, אך יכתבו, ובעיתון המתחרה, אם לא... טכניקת-הישוב זו, הקרויה "תוספת-פתח" מכירה בערך החומרי של אופציות מרושעות שלא הוגשמו, ומנפחת את התשלום לסופר המתגבר על יצרו עד להמחאה אסטרונומית של 247 שקל — וזאת ללא איזכור אגרות!!! בניכוי דמי המינוי השנתי, אין הסחטן הערמומי חייב לשלם לעורך דבר — להוציא סכום מגוחך הניתן לכיסוי בעזרת 3-4 מאמרים, כלומר פחות משלושה חדשי עבודה!

ולסיכום, לכל אדם יש מחיר — והעורך והסופר אינם יוצאי דופן. אולם, כשהסופר חכם, הוא מתמרון עצמו כך, שמרוכב פתגמים אינו יודע ימינו משמאלו, ולא חש יותר עד כמה משפיל ובלתי-אפשרי הוא להתקיים מספרות.

אינין זכרי

- 1 עתון 77 גליץ 36 עמוד 50. הקנה זו הנה שיטה ודנית לכפות על הקורא האינטליגנטי, שהחחמק בחוש אינטואיטיבי מזהיר מן המאמר בעת פרסומו, את קראתו באיחור.
- 2 פתגם סיני יכול להיות גם פני קוריאני, ובכלל: כל אמירה שאינה ניתנה לאמוח במזרח-התיכון, אני יצרהי כמו ידי, עיי גזרי עתונים, אלפי פתגמים סיניים מצטיטות בלי-תאומנה של אישים ישראלים. הנסיון שרכשתי משך השנים, מאפשר לי עתה ליצורם בעצמי בתהליך אוטוסינסטיבי של בחוק מן המציאות, מבלי להזדקק יותר למנותקיני הרשמיים.
- 3 שמו שמור במערכת.

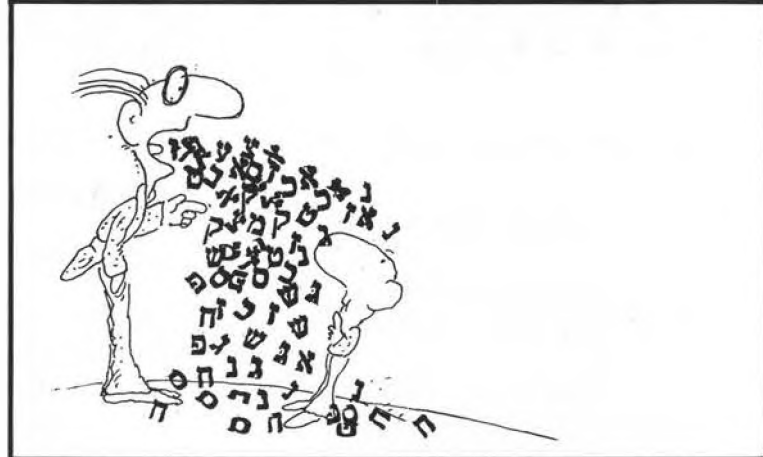
מבצע "שיבה טובה"

מאפשר לאזרח שתי דרכי השתתפות:

- א. בקרן "שיבה טובה", שכל הכנסותיה קודש למבצעי חימום ושיפוץ של בתי קשישים, וכן לתשלומי שכר-דירה. לקן זו עובדת בשיתוף ותוך ייעוץ עם אגף הרווחה. מסי החשבון לתרומות: בנק דיסקונט 933333.
  - ב. בתרומות חפצים למחסן הצידו לבגדים ולרהיטים (תנורים, טלוויזיות, מקריים וכד'). המחסן נמצא במגרשי התערוכה הישנים (אזור נמל ת"א, בסוף רחי דיזנגוף), ביתן מסי 26.
- כתובת לפניית בנושא: טל' 451872
- שלך אייבי נתן

נפתח בוידוי: את מאמרי הקודם¹ נתן היה לכתב בעשירית המלל ובבהירות פי עשרה. שאלה: ההיה הכותב שרוי או בדמדומי סמים? תשובה: מעולם לא היה כה שפוי וחד-שכל! כל תלמודיו במתמטיקה ניצבו מולו ערוכים בקשרים לוגיים ובמותיים — ומסיבה אלמנטרית ביותר: כל המכיר את כללי התשלום של אגודת-הסופרים יודע, כי מילה אינה כסלע אלא בחציץ קטון, ושתיקה היא בתרי חפצים רק כשהיא מפורשת כרווח-הלובר בסוף שורה קצרה, ומשולמת כאילו פוטטטה השורה עד סופה המר.

לכאורה — לבנות-שתיקה אלה הן תמריץ עלאי לקצור — אך מניין ישאב הסופר את תעצומות הוודאות כי העורך הנבל אכן יערוך גדודיו כבמסדר-שלג משתלם — ולא באותו גוש אפריקאי צפוף ופושט-רגל? לא נותר לו אלא שישתמש, כאמת מידה למצפונו הספרותי, בפתגם המשופץ: "מלה כסלע, שתיקה בתרי, ושלוש מלים בשלושה סלעים עדיפות על שתיקה בשתיים ואיך זיל גמור"... כלומר: החכם נוטל על עצמו סיכון בלתי מחושב, כאשר הוא מגדיר רעיונותיו בקיצור ובבהירות. מחכמה שכזו לא יתעשר לעולם, ובהכרתנו — זו הגדרה עקיפה לטפשות נצחית.

לכן — סדר הרצאת דבריו חייב להיות מכוון להסתברות אופטימלית לתשלום מקסימלי, וסדר כזה יוצע להלן. ראשית: כותרת מגלוקנית, הכוללת בקרבה גלקסיות של סימני קריאה, שאלה, מקפים ונקודות, מרחפים בקוסמוס של ריקים לבנים, שעל כולם נכוא חשבון עם הגזכרות. שנית: ציטוט הפתגם המקורי, תוך הקפדה על עריכתו כשורות קצרות (חריזה אסטמחית או מנהקת — מחוללת פלאות. עדיפה — שיטת הכתב הסיני מלמעלה למטה, כאשר בכל שורה מופיעה אות גלמודה. להגברת האמינות, מומלץ להשתמש בפתגם סיני מקורי.²

שלישית: הצעת פתגם משופץ, בעל אורך בינוני כאשר הפתגם המקורי משוכן בו פעם נוספת בצורה הרווחית ביותר.

רביעית: מבול החוכמה האינסופי, הדן במעלות ומורדות הפתגם המקורי, ובתוספתות ובגמרות שתרם השיפוץ, והיאך הן פותרות את פגמי המקור ויוצרות פגמים חדשים. כאן המקום להיסתף אל עולם האגדה והקבלה והגנבה מדעת ושלא מדעת — ובעיקר: אל קסמי האמנות הביזנטית של חיסול יריבים למקצוע ברעל חמוץ-מתוק, תוך אריזה שייריהם בפתגם מתאים, משופץ למידותיהם המקוצצות. מבול זה הוא הביטוי האוטנטי של החכם, המוקא ממנו אינסטינקטיבית כאקט קיומי, ולא רק אקט צרכני — לכן קשה לצפות שיצא עורך בצורה הרווחית ביותר מבחינת היחס לתלמי-שורות-רווחים. כאן אין לחכם המקיא אלא לקנות, כי אף העורך הקשוח ביותר — עדיין בנוי ביסודו על קליטת חמצן ופליטת דו-תחמוצת כלשהי, ובעמדו מול השנה המזנית זו — יחוש לפתע תעוקה-זוטה, ויזום אי-נפש לקנים כדי לנשום — בטרם ייגרף שנית אל ביובי המעמקים. זו זכותו — אבל עבור נופש יש לשלם! לפי התעריפון!

יכול הקורא האינטליגנטי לתמוה, ובצדק: לשם מה לו, לעורך, להסתכך בפתגמים? מדוע לא יזרוק מראש את כל המאמר לסל, ויבטיח לעצמו כך אספקת חמצן סדירה? ובכן: לקשישה יש לפחות שתי תשובות מוחצות.

הראשונה: כי אין הפתגם אלא משל, והנמשל הוא כל גרעין מרוכז של יצירתיות. למשל — שיר: היעלה על הדעת כי העורך יפסול מראש דיון בשירה אך ורק בגלל סיכונים כריאתיים?? וכך, בנמשלנו זה, יהיה החכם מבקר-שירה, והכותרת המלומנית יכולה להיות משהו מעין:

"...הנה שיר??!... מי שמתחלק??!... אני??!?! הא-הא-הא...!"
ופה, לאחר פסוק פתיחה, קצר ועובדתי כנפילת גיליוטינה, כמו: "נתגלגל לידי הזבל כדלהלן" — יצוטט השיר כולו, עבורו יקבל המבקר, כבר במפת הפתיחה, העריף-שירה, כאילו הוא עצמו כתבו, ללא הביזיון הכרוך בכך. אך השיר הוא עניין של מזל.

יש לנו 17 תכניות ביטוח חיים

ואפשרויות בלתי מוגבלות לשילוב ביניהן
אחת מהן היא בדיוק
התכנית שתעניק לך
ולמשפחתך
בטחון מלא!

פנה אל סוכן "ירדניה-הלבנון"

מה יצא לך מזה?

בטחון
שאם תלילה יקרה משהו,
יש מי שידאג.
מישהו אחראי, איתן, אמין.
מישהו שאפשר לסמוך עליו תמיד.
את זה קיבלת מן הביטוח
ולכן אתה משלם כבר עשר שנים.
הרעיון הוא שלך והוא טוב.

יותר מעשר שנים אתה משלם
לביטוח.

מה יצא לך מזה! מה קיבלת?

אם היה לך מזל ולא נגרס לך
שום נזק: לא תאוונה, לא שריפה,
לא פריצה, לא גניבה...
כסף לא יצא לך מזה.

אבל קיבלת הרבה.
קיבלת את הדבר העיקרי
עבורו שילמת.
בטחון.

ביטוח.
הרעיון הוא שלך.

הנחות שלהם כהווה, שבה ומחזירה אותנו לתהליכים קרובים מבית. שהם חוויות-יסוד של סופרינו, ויוצרינו בני "דור בארץ". הללו שמראות השתיה שלהם במלחמת-השחרור ובמערכת הערכים הלאומיים-חברתיים המאושרים של החברה המגשימה דאז ואשר עלה כגורלם בהמשך הדרך. כלומר: הרחקת העדות אינה אות וסימן לאי-יכולתו של המחזאי להתמודד כמישרין עם ארץ-ישראל, אלא עדות היא לחתירתו לתפוס בעיות קיומנו תפיסה רחבה ואוניברסלית. דרום-אמריקה של "הנסיכה" קרובה אלינו, אך היא גם מרחב-חיו של האדם המודרני ובעיות קיומו, שהגיע עד משבר. היא אף מרחב-מחיתו של הדראמטורג המודרני, המבקש עדיין לשמר בתיאטרון את ערכיו, במציאות של סרטי-פרסומת לחדל, המוקרנים אמנם בשלל צבעים, אבל אפורים הם עד להחריד.

ההתרחקות של המחזאי מנופי "מראות השתיה" בדראמה כמו "הנסיכה" אינה גזירת בהכרח התרחקות מחוויות ומריתמוס-היסוד של תבנית-נוף-מולדתו. הללו ממשיכים לפרנסו גם כשהרחיק ממנה. אמנם במחזה "הנסיכה" הרחיק אלוני עדותו על אתגר המציאות, אך מציאות זאת נוכחת במחזה בעצם נאמנותו לחוויות-היסוד של עולמו האמנותי. המלך כוניפאציוס-ויקטור-פליקס לכית הוהנשוואדן, מלך כחסד אלוהים על כוגומאניה הגדולה, נסיך אוגוסטה עילית ומרקוז חבל פוק", חי את עברו וחולם על שיבתו. הבן פרדי, שעיך חיו עשה כאפרודיט הגלות, נכנע לה ומחפש בה את תחליפי-הוהרה שהיא מציעה לכס מלוכה אמיתי. וכל זאת הרחק מנופי מולדתם, ובתהליך נמשך והולך של פיתוח המציאות. מול האב הנאבק עדיין, ניצב הבן המוכן ליטול הכל. בלא הבחנה, ובלבד שיבטיח לעצמו מעמד של זוהר מודרני, אפילו עם כתר יהיה של פח ושרביטו של קרטון. האם צריך להוסיף על קירבתו של הרחוק, אלוני אינו מציג לפנינו ב"הנסיכה" את עולמו-עולמו כנתינתו, אלא מתוך תגובה עליו ועל גילויו עולה הדימוי, שהוא המחזה. רק בחינתו של הדימוי — ולא קבלתו כפשוטו — מאפשרת לראות את קירבתו לעולמו. שהרי אין ההבעה התיאטרונית אלא תהליך נמשך והולך של התייחסות אל עצמנו ואל עולמנו בדרכים שונות. וכדבריו של אלוני:

אתה מנסה כל הזמן ליצור בתוך המסגרת של תיאטרון משהו כמו פרפטום מובילה — מין משחק בלתי-פוסק. זה אינו יכול להיעשות אם אתה לא שם כל מיני מראות משקפות כל מיני דברים באורות שונים. [קשת, שם] אחד מאורות אלה היא הרחקת העדות וההפלגה לנופים רחוקים, השבים וכמו מבעד למראה מגלים את דיוקנו וקלסתרנו לא כנתינתו אלא, כנתינתו של האדם לאמת את התמונה שיש לו מעצמו. ב"הנסיכה האמריקאית" היו אלה: מלך גולה, בנו, נסיכה אמריקאית ועולם הקולנוע. האם כה הרחקנו עדותנו?

נגה נעלי גבעת השלושה

טל': 03-912232 03-905462

מייצרים:
נעלי עבודה, נעלי צנחנים,
נעלי בטיחות, נעלי ספורט
נעליים חזאיות,
נעלי חורף עם פרווה.
חנות למכירה במקום
עודפי ייצור במחירים
מוזלים.

בתי

חברה לבנין ופתוח בע"מ

תל-אביב: מגדל שלום מאיר
טלפונים: 03-652818, 03-657366
ירושלים: קרית יצחק וולפסון
טלפונים: 02-637874, 02-668448

מבצעת מבני ציבור, תעשייה ומגורים

רמת אשכול

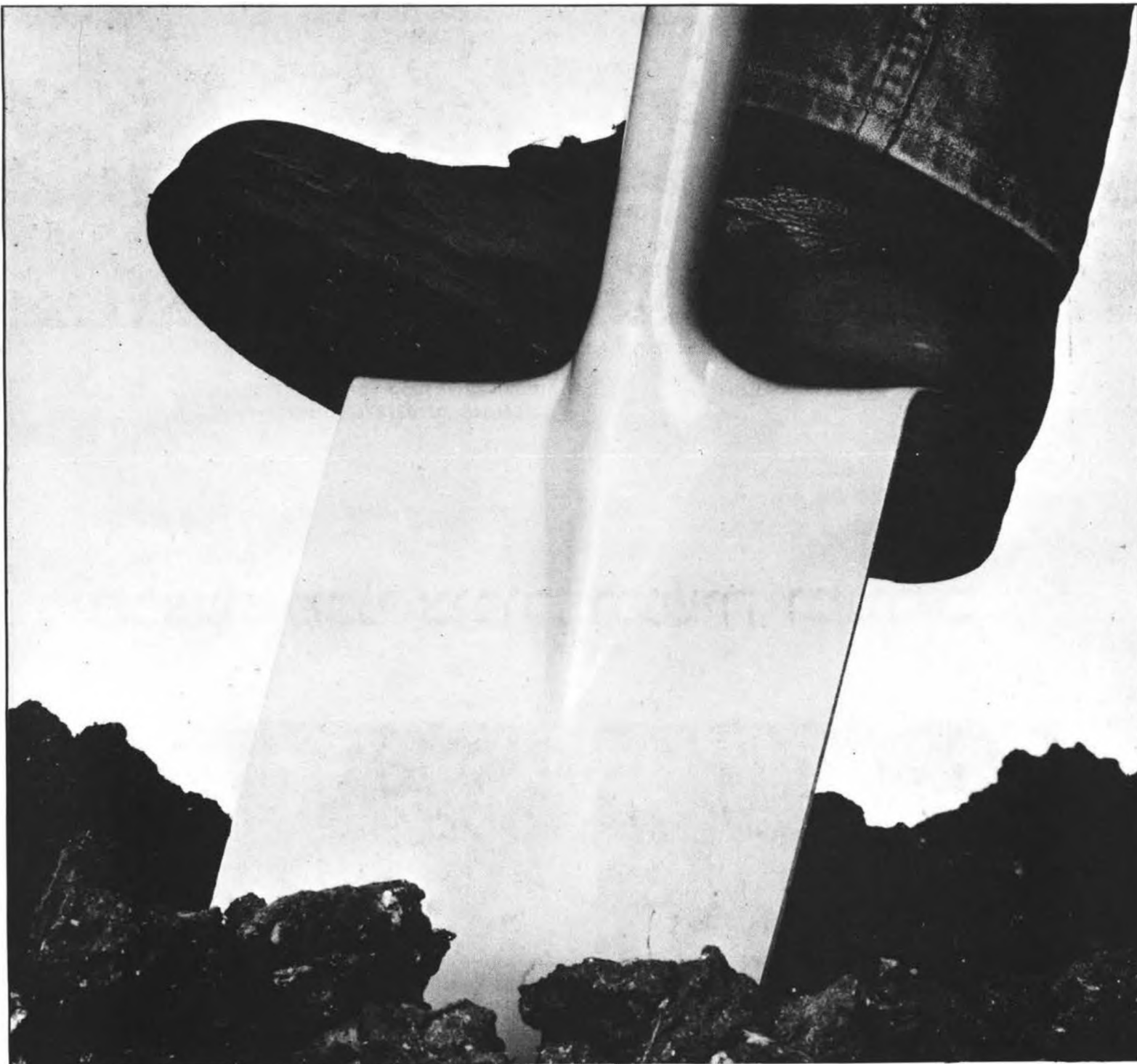
בנק ישראל

רמת שרן

עתיבות מדע

יש עם מה לעבוד איסגן

ניתן מערכות תדמית

אבן גבירול 2 ת"א 64077
טל' 03-251448, טלקס 341474
כמפעל קרית-גת טל' 051-825181.

איסגן, כלי עבודה לחקלאות
לבניה ולגן, קשיחים, עמידים
ומעוצבים היטב. כשיש לך
איסגן אתה על קרקע מוצקה.
איסגן, סידרת כלים תוצרת
איסכור, ספק הפלדות הגדול
בישראל.

ניתן להשיג בחנויות מוכחות של
- ציוד חקלאי וכלי עבודה.

האנכל מצוין
הנוף מדהיב
האוויר צלול
האגים רחבי ידיים
החברה נעימה
האווירה חופשית

עתה הזמן לצאת לנופש
בסגנון ארץ ישראל היפה
באחד ממרכזי הנופש של קופת חולים,
וליהנות מחופשה טובה המשולבת
בטיולים, פעולות כידור ותרבות.

לנופש אנכל באמת לא צריך יותר

בתעריף מיוחד הנהוג בבתי ההבראה של קופת חולים

- בית גוטספלד - מעלות טל. (04)979881
- ארזה - מוצא-ירושלים טל. (02)539291
- בית רמז - זכרון יעקב טל. (063)90070
- בית שפרינצק - נצרת טל. (065)73006
- בנדורי (מגידו) - חיפה טל. (04)81414
- בית צינמון (מבטחים) - זכרון יעקב טל. (063)90345

אגטרות לעריכת כנסים, השתלמויות
וקורסים - מחירים מיוחדים לקבוצות.

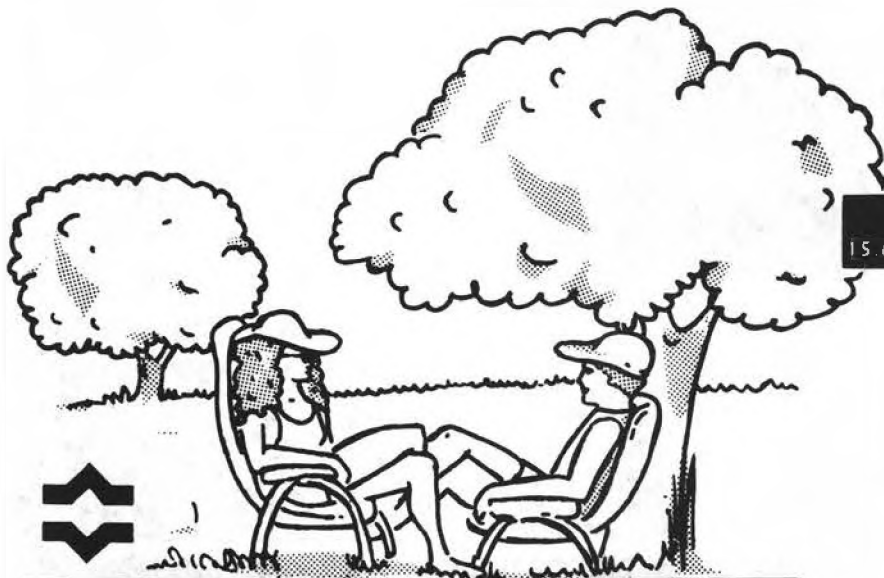
לפנסיונרים הנחה של 20 מתעריף האירות
לשהייה בת 5 ימים למחות בתקופה 10.10.82 עד 15.6.83

במרכזי הנופש דלהלן מתקיימים רק
קורסים והשתלמויות או אירוח קבוצות בסופי שבוע:

- בית ניסן - נתניה טל. (053)31444
- בית יערי - ביתן אהרון טל. (053)34293
- כנען - צפת טל. (067)308345
- טבעון - קרית טבעון טל. (04)934337
- שבי ציון דולפין - שבי ציון טל. (04)924113

פרטים נוספים והזמנת מקומות:

- אצל רכזי ההבראה במחוזות קופת חולים
- במוקד ההזמנות, רח' ארלוזורוב 148,
- ת"א טל. 03-227 155 ● מדור נופש והבראה
- חיפה, טל. 04-664241 ● ישירות בבתי
ההבראה.

קופת חולים בשרות בריאותך

קופת חולים של ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל

מכבי מציגה:

אנחנו מוכרים לכם את

(וגם בפחית)

אנשים שחיים את הרגע

פותרים קופת גמל בבינלאומי למען הרגעים הטובים של העתיד

אוהבים את החיים? למה לא ליהנות מכל רגע ולמצות אותו עד תום? גם בעוד חמש, עשר או חמש עשרה שנה, תרצו ליהנות מכל רגע. כשתרצו לממש תכניות ותזדקקו לכסף, תעמדו לרשותכם קופת הגמל שלכם, הדרך הטובה והכדאית ביותר ליהנות מחיסכון. במשך השנים עושה הקופה את העבודה עבורכם: הרווחים פטורים ממס ואתם מקבלים סכום כסף ניכר. קופת הגמל בבינלאומי נותנת לכם מיגוון אפשרויות לחיסכון. אם אינכם קופת גמל... פיתחו שתיים. אל תפסידו רגע מיותר.

קופת הגמל של הבינלאומי:

קרן השפע: הקופה הריווחית ביותר לשכיר ולעצמאי.

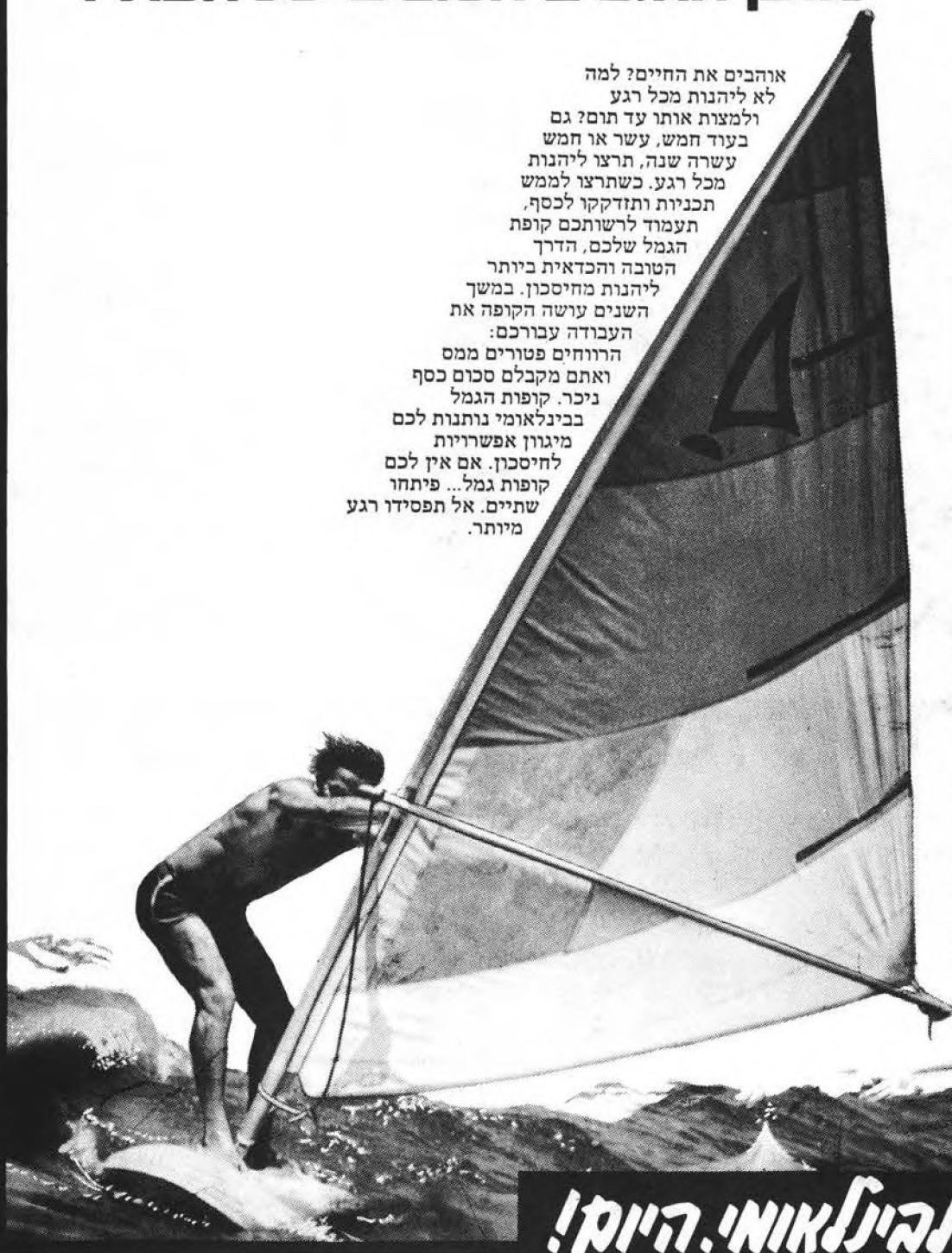
משתלם: קרן השתלמות לשכירים המצטיינת ברווחיה הגבוהים.

מיטב: קופת גמל לעצמאים המשלבת חיסכון וביטוח חיים.

עתידות: קופת תגמולים מרכזית לשכירים עתידות: מיועדת לשכיר ולעצמאי ומשלבת חיסכון וביטוח חיים.

אני עובר לבינלאומי. היוק!

הבנק הבינלאומי הראשון

בנק פועלי אגודת ישראל. מקבוצת פ.י.ב.י.

מבצע פרסים!

מה מכילה קופסת פריגת?

פרס ראשון: תכשיט זהב ויהלומים של **קרן אור** בשווי \$1,500. התכשיט - לפי בחירת הזוכה.
פרס שני: 4 TOASTER-OVENS **אמקא כל ינוב** הטוסטר-אובן הרב-תכליתי והמתקדם ביותר בעולם!
פרס שלישי: אספקה שנתית של מוצרי פריגת - חינם! (סה"כ 365 יחידות)

אם אתה יודע את התשובה, שתה פריגת, מלא את התלוש המצ"ב ואתה עשוי לזכות בפרסים מדהימים. פריגת המיץ היחידי שאין בו כלום פרט למיץ טבעי.
איך תזכה בפרסים?

גזור את הסמל "גת - גבעת חיים" מ-10 קופסאות פריגת, מלא את התלוש ושלח הכל יחד במעטפה אל גת-גבעת חיים. בכל חודש יוגרלו 2 פרסי ביניים (ראה רשימת הפרסים) ובתאריך 10.9.82 יוגרלו 3 הפרסים הראשונים בקרב כל המשתתפים במבצע. (סה"כ 14 זוכים) ההגרלות תיערכנה בהתאם לתקנון המבצע.

שים לב! ככל שתשלח יותר מעטפות יגדלו סכוייך לזכות.

פרסי ביניים: 8 תלושי קנייה בשווי \$60 כל אחד בתכשיטי **קרן אור**

2½ ק"ג פרי טבעי בקופסת פריגת.

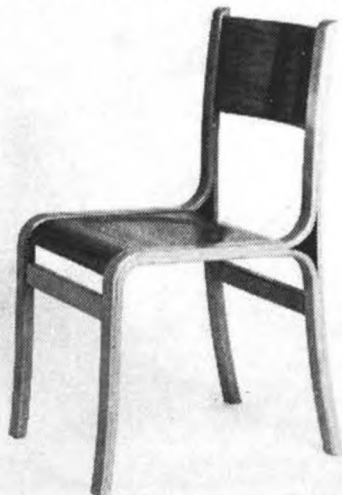
גזרה שלח, נזכה בפרס!
 לכבוד
 גת - גבעת חיים
 קיבוץ גבעת חיים, 38100
 כמה ק"ג פרי טבעי מכילה קופסת פריגת?
 האם יש עוד מיץ פרט לפריגת שהוא 100% טבעי?
 שם
 כתובת
 מיקוד
 טל

רהיטי שמרת הזורע- סיבה טובה להביט לקנות וליהנות.

פינת הישיבה הסלונית
שלאורחיק יהיה נוח לשבת
ולך יהיה נוח לקנות.

מחלקה חדשה
לדיוט משרדי

תשלובת ספנקריט

יעול ותחכום בבניה
מגוון שרותים ומוצרים

פלטות חלולות מבטון דרוך.
קורות ועמודים מתועשים.
שרותי מנופים.
שרותים הנדסיים.
הספקת שלדי בנין מתועשים.

מנופי פלגור

טלי 03-999441, 03-915103, 03-914690

חברת עגורים בע"מ

רח' וולפסון 26, פתח תקוה
טלי 03-915103, 03-914690

ספנקריט ישראל

קיבוץ פלמחים, טלי 03-999441

ספנקריט אשדות-יעקב

טלי 067-51640, 067-51463

קורות ועמודים אשדוד

טלי 03-999441, 03-915103

החברה הגאוגרפית טיולים בסגנון אחר.

טיולים בסגנון אחר

מה עומד מאחורי סיסמה זו?
הדרכה: אנו שמים דגש על הדרכה מעמיקה ומפורטת מפי מדריכים אקדמאים, הבקאים במקצועם – גיאוגרפיה, ארכיאולוגיה, תולדות האמנות, זואולוגיה ובוטניקה. מדריכי החברה הגיאוגרפית מנוסים בהדרכת טיולים ורבים מהם רכשו את ניסיונם כמדריכי שדה בארץ.

מסלולים: מסלולי הטיולים הוכנו על-ידי צוותים שלנו, שיצאו לסיורים מוקדמים ו"חרשו" את אזורי הטיול במגמה להראות למטיילים את המעניין, המיוחד, האופייני ואף הפיקאנט. בדרך-כלל שותפים לבניית מסלול הטיול מי ששהו תקופה ממושכת באזור ומכירים אותו היטב. לפעמים אנו מעדיפים לוותר על נוחיות ובתי מלון מעולים כדי לשהות באזור מעניין ומיוחד, שאינו נמצא על מפת התיירות השיגרתית. המגמה – להכיר את הארץ שבה אנו מטיילים ולא מבעד חלונות האוטובוסים בלבד.

ניסיון: ארגון מסע בהרי ההימאליה ושייט בסירות קאנו ביובלי האמזונס דורש ניסיון, ידע וקשרים הדוקים עם סוכנים מקומיים לנו יש הניסיון והקשרים הללו.

גמישות: הרכבת למאצ'ופיצו מתאחרת בחצי יום! יוצאים לטייל באתר מעניין שלא כלול בתוכנית המקורית. "אלאטליה" "שכחה" לשלוח מטוס לבומביי? המדריכים מכירים את רומא ומארגנים מיד סיוע, בתי-מלון ואוטובוס צמוד. כאשר יש ידע, ניסיון ומכירים את העולם אפשר להתארגן בכל מצב.
אמינות: נבטיח רק מה שנוכל לקיים. לא נבטיח מלון בן 5 כוכבים במקום בו אין כלל מלון כזה.

ניצול זמן מלא: יום חופשי עולה למטייל למרות שאין הוא מקבל דבר תמורתו. כמות הזמן הפנוי בטיולינו היא מצומצמת והזמן מנוצל במלואו. לא נציע לך לטייל בעצמך כי אתה לטייל איתנו.

אווירה נעימה: מי שמחפשים את כל אלה בחברת טיולים באים אלינו. לכן המטיילים שלנו הם אנשים שנעים לטייל בחברתם ואתה יודע כמה חשובה החברה בטיול מאורגן.

סגנון: המשותף לטיולים שלנו הוא איכות המסלול וטיב ההדרכה. רוב הטיולים אינם דורשים כושר גופני ומיועדים לכל הציבור. מיעוטם, כמו מסעות בהימאליה ובהרי האנדים, מיועדים למיטיבי לכת. בוא אלינו ונספר לך בפירוט על טיולינו.

תוכנית הטיולים 1983

יוגוסלביה

טיול אביב יוני 83 (15 יום)
טיול סתיו ספט' 83 (23 יום)

תורכיה

טיול פסח 25.3.83 (15 יום)
טיול קיץ 5.8.83 (15 יום)
טיול סתיו 20.9.83 (15 יום)

סקוטלנד

נופים ואתרים יולי 83 (17 יום)
פסטיבל אדינבורו אוג' 83 (17 יום)
טיול סתיו ספט' 83 (17 יום)

ארצות-הברית

שמורות המערב 11.7.83 (30 יום)
טיול סתיו 5.9.83 (30 יום)

אמריקה הדרומית

בוליביה, פרו ואקוודור 22.7.83 (41 יום)
למיטיבי לכת
אקוודור, פרו ובוליביה 22.7.83 (37 יום)
לכל הציבור

מצרים

עד פסח ומספטמבר (ל-7, 8 ו-12 יום)

תת-יבשת הודו

הודו נפאל 17.3.83 (24 יום)
מסע בהימאליה 19.4.83 (24 יום)

לשומרי מסורת

קשמיר, לדאק וזנסקר 28.7.83 (30 יום)
הודו ונפאל 16.11.83 (30 יום)

מזרח אפריקה

טיולי ספארי לקניה עד פסח ומאמצע יולי עד אוקטובר (ל-9, 16 ו-23 יום)

ספרד

הפירינאיים 17.8.83 (15 יום)

לחובבי הליכה

אנדלוסיה 21.9.83 (15 יום)

כרתים

מפסח ובחודשי הקיץ (8 ימים)

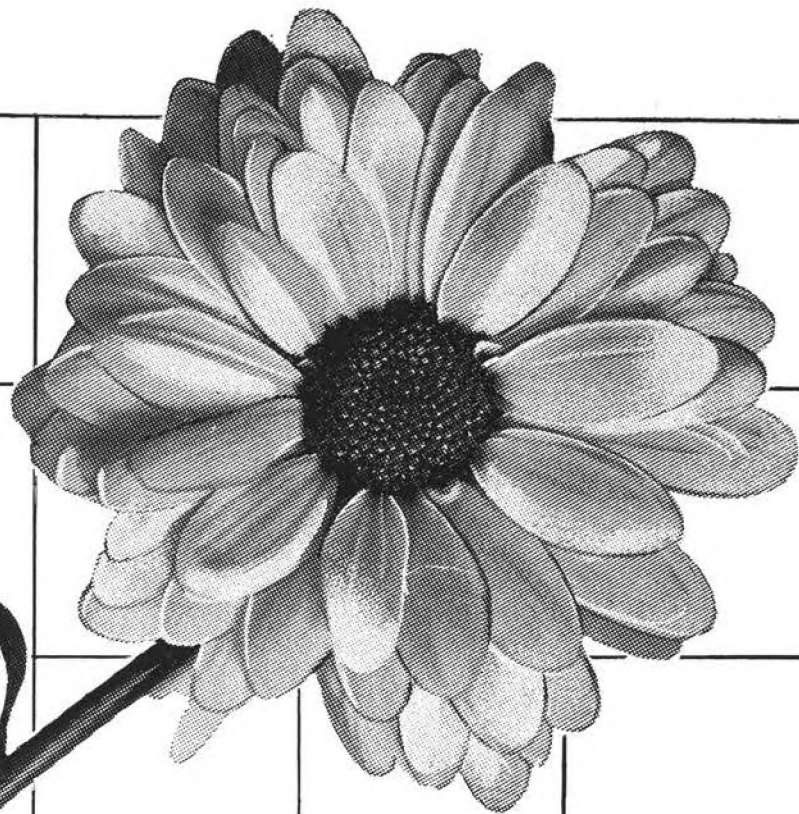
איטליה

האלפים האיטלקיים 25.7.83, 22.8.83 (15 יום)
לחובבי הליכה
מרכז איטליה 10.8.83, 21.9.83 (12 יום)

סיציליה

בפסח ובחודשי הקיץ (8 ימים)

**קח
הלוואה-**

ופתח לך תכנית חסכון

אם תצטרף עכשיו לתכנית החסכון "מטמון ברירת רבית" או "חסן רב תכליתי", תוכל לקבל הלוואה בגובה סכום החסכון בתנאים מועדפים.

מטמון ברירת רבית

תכנית החסכון החדשה המבטיחה לך בתום תקופת החסכון הצמדה מלאה למדד + רבית, או רבית בגובה הרבית על אשראי. הגבוה מבין השניים.

חסן רב תכליתי

תכנית החסכון הגמישה, המאפשרת לך להחליט בעצמך כיצד לבצע הפקדותיך, ולמשוך את הכסף באופן ובזמן הנוחים לך ביותר.

ההסדר מוצע לך לתקופה מוגבלת. אנחנו נותנים הלוואה ואתה חוסך.

היום חסכון זה הדבר הנכון.

בוא לגדול אתנו.

בנק הפועלים

הגיע הזמן שיהיה לך חשבון בנק עם שיקים משלך.

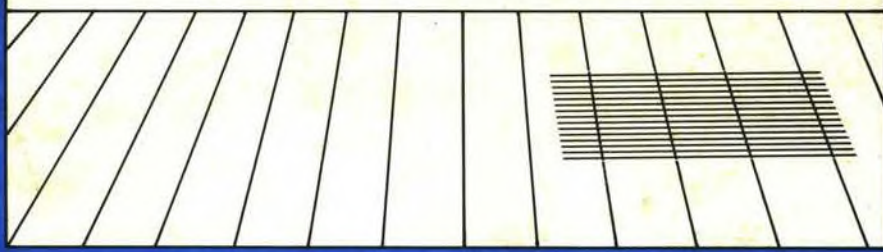
דגל
השם המשל: לוגו

18 דולר
חוג הצעירים
בדיסקונט

כן, הגיע הזמן.

77

שולטאן שולטאן

עתון 77

לכבי ת"ד 16452, ת"א
הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77" לשנת 1983

שם ומשפחה _____
כתובת _____
מצורף בזה צ'ק על סך 420 שקל כולל משלוח המשוד על בנק _____
תאריך _____
חתימה _____
החותם עד 31.3.83 מבטיח לעצמו מנוי שנתי במחיר הנקוב כולל משלוח.

טל' _____
שם _____
תאריך _____
מחיר הנקוב _____

- הירחון לספרות תרבות וחברה.
- ספרות עברית שאיכפת לה.
- תרגומים מן הספרות הערבית.
- תרגומי יצירות של סופרים יהודים.
- ממיטב הספרות העולמית.
- ציור. מוסיקה. קולנוע. תיאטרון.
- טורים אישיים.
- כל חדש בביתך.